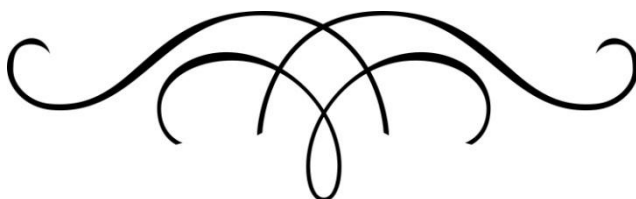
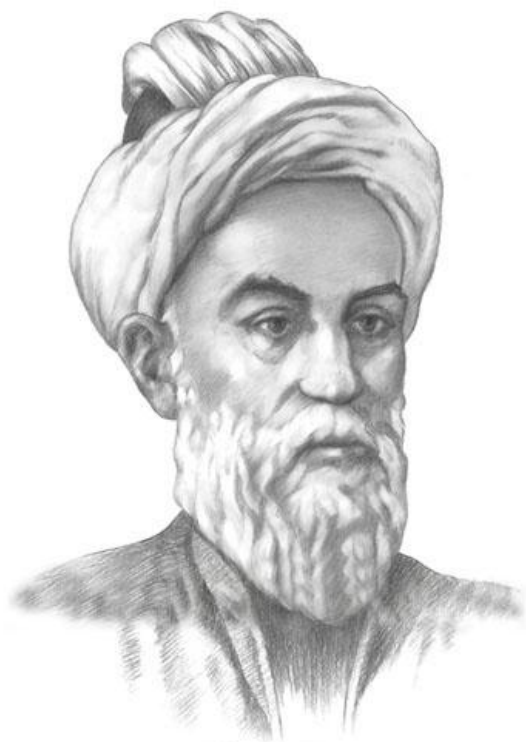

***ГУЛБОҒИ
АДАБ***

ВАЛЕРИЙ ВОСКОБОЙНИКОВ

ҲАКИМИ БУЗУРГ

AVICENNA

**ДУШАНБЕ
«МАОРИФ»
2015**

**ББК 84 рус 7-4
В-70**

Ҳайати мушовара

Саид Нуриддини Саид, Худой Шарифов,
Маҳмадулло Лутфуллоев, Фарҳод Раҳимӣ

Ҳайати таҳририя

Абдулҳамид Самадов, Шарифмурод Исрофилниё,
Бадриддин Максудов, Рустами Ваҳҳоб,
Наҷмиддин Салоҳиддинзода

Мутарҷим: Асрори Сомонӣ

В-70. Валерий Воскобойников. Ҳақими бузург. Романи таърихӣ. Душанбе: «Маориф», 2015, 240 сах.

Ин романи таърихӣ, ки аз саргузашти ачибу рӯзгори начиби ҳақими бузурги тоҷик Абӯалӣ ибни Сино (980-1037) ривоят мекунад, ба қалами адиби маъруфи рус Валерий Михайлович Воскобойников тааллуқ дорад.

Нависанда маълумоти сарчашмаҳои таърихиву адабӣ ва таълифоти ҳуди нобиғаро дақиқназарона омӯхта, мухити сиёсату иҷтимоии даврро заминаи тасвири бадеӣ қарор дода, симои нурунии инсониву ирфонии Шайхурраис Ибни Синоро хеле моҳиронаву шоҳирона ба қалам овардааст.

В.М.Воскобойников
Великий врачеватель (Авиценна).

МАНЗАРАҲОИ РЪЗГОРИ ЗЎФУНУНИ НОТАКРОР

Саргузашти ачибу рӯзгори начиби мардони бузурги таърихӣ дар тамоми давру замонҳо ва мулку маконҳо маърази саодат, манбаи ибрат ва мактаби тарбияти ҳамагон будаанду мебошанд. Ва дар имтидоди ҳазораҳо ҳам мардуми омиву ҳам адибони номӣ корномаи ҳаёти чунин афродро дар қолаби маноқибу ҳикоят ва маснавиву ривоятҳо тасвиру ситоиш намуда, шахсияташонро зиндаву хотирашонро поянда нигаҳ доштаанд. Алалхусус, мардуми захмат кудрати Рустами Дастану ҳиммати Ҳазрати Сулаймон ва муҳаббати Мачнуни Омириву саховати Ҳотами Тойӣ барин қаҳрамонони маҳбубашонро дар гирди хону оташдон ва сари кору киштзорон ёдовар шуда, лаҳзае фориғ аз дарди гуруснагиву ранчи бандагӣ мегардиданд. Ва қариби ҳазор соли бартамом аст, ки халқи сипосгузори тоҷик дар радифи фарзандони бузургу номбардораш номи ҷовидону номаҳои беҳазони фарзонаи зӯфунун ва ифтихори тамаддуни бостонии худ Абӯалӣ ибни Синоро вирди забон дошта, симои муборакашро зеби достону афсонаҳо ва унвони шарифашро Шайхурраису Луқмони Ҳаким фармудааст. Беш аз даҳ аср аст, ки тоҷикон осори бегазанди Бӯалиро ҳамроҳи «Шоҳнома»-ву «Шашмақом» азиз дошта, аз онҳо дарди худ даво ҷустаанд. Ва ба таърихи фарҳангу адаби ҳазораи охири мелодии Ховарзамин назар андозем, асари бузургеро дучор намеоем, ки дар он зикри ҷамили афкору рӯзгори Ибни Сино нарафта бошад, олиму шоири нобиғаеро

намеебем, ки пайравии Ибни Сино накарда бошад, одами одитаринеро намебинем, ки муъҷизаи дастони дармонбахши Ибни Синоро намедониста бошад.

Ховаршиноси машҳури инглис Эдвард Браун ба ҳамин маънӣ ишоракунон овардааст: «Бузургтарини суханварони форсизабон ва мутафаккирони замони худ Ибни Сино, ки суннатҳои Арасту дар фалсафа ва Букроту Ҷолинусро дар тиб идома медод, дар тӯли асрҳои миёна ба тамоми ҷанбаҳои ин ду соҳаи илму тафаккури на танҳо осебид, балки аврупоӣ таъсири мутафаввиқи худро расондааст». Алҳақ, офаридаҳои нобиға ҳамеша ва дар тамоми гӯшаву канори дунё бародару ҳамдам ва ёвару ҳамқадами халқҳои гуногунзабону гуногунтоифа будаанду мебошанд.

Далелҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки навиштаҷоти Ибни Сино дар кишварҳои мухталифи Шарқу Ғарб то ибтидои асри бистум ҳамчун китоби дарсӣ ва дорухаташ ба сифати дастурамали дорусозону табибони Руси Қадим хидмат карда, шуҳрати хираду хунару маҳорати муаллифашон ақсои ҷаҳонро гирифтааст. Эътибору эҳтироми ҷаҳонӣ ва шуҳрату шавкати ҷовидонии Шайхурраис ба дараҷаест, ки мардум «медицина»-и умумиро «мадади Сино» тавзеҳ дода, муҳаққиқону муаррихони таърихи илм ўро поягузори соҳаҳои зиёди дониш эътироф намудаанд. Азамату нуфузи Бӯалӣ дар миёни ситорагони тамаддуни башарӣ ба ҳаддест, ки суханвари бузурги итолиёвӣ Данте Алигери пайгириву пайравӣ ва дар «Мазҳакаи илоҳӣ» ситоишаш намуда, суратгари нобиға Микеланҷело хунсардона гуфтааст: «Ҷолинусу Ибни

Синоро дастгирӣ намуда, ғалат кардан аз дигаронро тарафдорӣ карда ҳақ баромадан авлотар аст».

Арзишу моҳияти осор ва шуҳрату эътибори воқеии нобиға баъди ҷумҳурии комилҳуқуқи шӯравӣ ва соҳиби истиклолияти давлатӣ шудани Тоҷикистони азиз аёнтару гаронтар гардид. Ва маҳз дар ҳамин айёми начандон тӯлонии таърих мероси нодири Бӯалӣ борҳо мавриди таҳқику тарҷумаву интишор қарор гирифта, дар хидмати умуми башар гузошта шуд.

Олимони маъруфи тоҷику шӯравӣ ҷанбаҳои мухталифи осору афкори Шайхур-раисро мавриди таҳқиқи ҷиддии илмӣ қарор дода, шоирону нависандагони зиёде, монанди давраҳои пешин, рӯзгори пандомӯзашро дар асарҳои хурду калони бадеӣ ба ҷитаи тасвиру тавсиф оварданд, ки хидматҳои дар ин боб анҷомдодаи донишмандону суҳанварони номӣ устод С. Айнӣ, А.А. Семёнов, Б.Ғ. Ғафуров, А. Мирзоев, А.Б. Баҳовиддинов, М.С. Осимӣ, С. Улуғзода, Ю.Н.Завадовский, В.Н. Тер-новский, Ш. Ҳусейнзода, Р. Ҳошим, М. Қаноат, Л. Шералӣ, М. Болтаев, У.И. Каримов, М. Диноршоев, У. Султонов, В.А. Смирнова – Ракитина ва дигарон арзандаи ҳама гуна таърифу таҳсинҳост.

Дар таҳқиқи бадеии саргузашти рангину сангини Ибни Сино романи нависандаи машҳури ленинградӣ Валерий Михайлович Воскобойников, ки бори аввал соли 1972 дар Маскав (нашриёти «Молодая гвардия») таҳти унвони «Великий врачеватель» аз ҷоп баромад, аҳамияту мақоми хосаеро ишғол мекунад. Офаранда, бешубҳа, лаҳзаҳои рӯзгори душвору доманадори нобиғаро бо камоли диққат омӯхта, сарчашмаҳои

муътамади таърихиву адабиро моҳирона истифода бурда, ҳаёти сиёсиву иҷтимоиро заминаи тасвири бадеӣ қарор дода, тамоми бурҳону далелҳоро дар либоси шинами бадеӣ ораста, симои ҳақиқиву дӯстдоштанӣ ва фаромӯшношудани Шайхурраисро мусаввирӣ карда тавонистааст. Аз асар на танҳо сурату сирати рӯзгори Бӯалӣ ва атрофиёни ӯ, балки манзараҳои воқеии ҳаёту саргузашти куллияи мардуми замон ва ҷаҳолату касофати даврони феодалиро ҳам бархондан имкон дорад.

Асар дар самти бештару беҳтар ошно сохтани хонандагони сершумори ватаниву хориҷӣ бо зиндагонии пурғочия, вале пурсамару пурҳикмати Ибни Сино ва замону ҳамза-мононаш хидмати судманде карда, дар миёни ҳаводорони аллома ва аҳли илму адаби ҷаҳон шуҳрату эътирофи сазоворе пайдо намуд. Дар бораи асар тақризу мақолаҳои зиёд интишор ёфта, ҳуди он дар чандин мамлакати олам, аз ҷумла, соли 1975, дар Тошканд (нашриёти «Ёш гвардия»), ба забони ўзбакӣ тарҷума ва ҷоп карда шуд. Аммо, бо таассуфи комил, изҳор доштан лозим аст, ки тарҷумаи ўзбакии асар ба ягон талаботу тақозои назария ва амалияи тарҷума ҷавоб дода наметавонад. «Мутарчим» А.Е. Шаламаев ҳангоми «тарҷума» бисёр ибораву кали-маву ҷумла ва ҷузъу бобу сатрҳои нусхаи асосиро худсарона ва ғаразмандона ё комилан партофта, ё бесаводона тарҷума карда, ва ё пуртаксиру пуртахриф намуда, маҳсули ҳунару заҳмати нависандаи номиро доғдор сохтааст ва сабку усули баёнашро ба маротиб коштааст. Хонандаи андаке воқиф аз адабиёт ба зудӣ дармеебад, ки «мутарчим» ҳардуи забонҳо (русӣ

ва ўзбакӣ)-ро ба дараҷаи кофӣ наметодонад ва дар олами тарҷума шахси тасодуфиест. Албатта, нуқсу кубҳи бешумори тарҷумаи мазкур андешаву мулоҳизаҳои ҷиддиву тӯлонии муҳаққиқони соҳаро тақозо дорад. Алҳол аз номаи нависанда ба муаллифи сатрҳо (17-уми феввали соли 1979) ҳамин қадар метавон овард, ки «дар бобати тарҷумаи ўзбакӣ танҳо таассуф хӯрдан мумкин асту бас».

Хулоса, Валерий Воскобойников ба туфайли ҷашмандози доманадори таърихӣ, дарки рӯҳия ва воқеияти замони тасвиршаванда, маърифати амиқи мақоми илмиву адабӣ ва тасаввури дурусти сифату фазилатҳои инсонии Абӯалӣ Ибни Сино китобе мусаннаду хонданӣ ва муфиду зарурие офарида тавонистааст. Ва ҳамин арзишу ҳосиятҳои неки асарро ба назар гирифта, Кумитаи ҷумҳуриявии тадорукоти ҷашни ҳазораи Абӯалӣ ибни Сино (соли 1980) тарҷумаву нашри онро ба номгӯи чорабиниҳои идона ворид оварда буд, ки аз ҷониби нашриёти «Ирфон» амалӣ гардид.

Табиист, ки ҳангоми тарҷумаи асари ҳамзамони ба тасвири воқеаҳои таърихи даҳ аср пештар бахшидашуда ҷӣ аз ҷиҳати таҷдиди луғату истилоҳот ва ҷӣ аз лиҳози ниғаҳдории таърихияти забону сохту таркиби он душвории зиёде сар мезананд. Аз ин рӯ, барои шутургурба набаромадани баёни муаллифу каломи қаҳрамонон ва сабуку дур аз ҳақиқат натофтани гуфтори Шайхурраису ҳамқадамонаш ҳангоми баргардон, аксаран, захираи луғату тарзи ҷумлаоройӣ ва сабки мубоҳисоти насри қадим истифода шудаанд.

Ҳангоми баргардони нақлу матни нависанда ҳам кӯшиши даркорӣ ба харҷ дода шуд, то сабку усули тасвири фардӣ барқарор монад ва, дар баробари ин, имконияту дороиҳои фаровони забони тоҷикӣ мавриди қорбарӣ қарор ёбанд. Дар мавридҳои зарурӣ осори илмиву адабии ҳуди Шайхурраису муосиронаш дастгири тарҷумон буданд. Аз ҷумла, дар мавриди тарҷумаи рустаниҳои давоӣ ва бемориҳо, аниқтараш, ҳангоми дарёфти асли тоҷикии онҳо, монанди хардал, зифт, кундур, марора, нашоъ, зайбак, бутм, сарсом, кулинҷ ва ғ. нусхаҳои гуногуни китоби «Ал-қонун фӣ-т-тиб» сарчашмаи баҳрабардорӣ буданд. Намудҳои набз (ситабр, оҳуйӣ (ғизоли), мӯрҷавӣ, думимушӣ, ҷуволдӯзӣ, ларзанда, баланд, афтода, дирангӣ ва ғ.)-ву рӯх (хайвонӣ, нафсонӣ, табиӣ, тавлид) аз асари тоҷикии Ибни Сино «Рағшиносӣ ё рисолаи набз» (Техрон, 1330 шамсӣ/1370 қамарӣ) интиқол ёфтанд. Унвони тоҷикии топонимҳо, монанди Мемфис – Манаф, Волга – Итил, Каспий – Хазар, номи донишмандони даврони атиқа, монанди Гален – Ҷолинус, Гиппократ – Букрот, Аристотел – Арасту ва ҷирмҳои осмонӣ, шабеҳи Вега – Насри воқеъ, Миррих – Зухал, Венера-Зухра ва бисёри дигар аз осори ҳуди Ибни Синову Абӯрайҳони Берунӣ ва китобу луғатномаҳои зиёд оварда шудаанд. Номи асили навиштаҳои Шайхурраис ва дигар уламо дар асоси нашру нусхаҳои хаттии гуногун ва мақолаву рисолаҳои Абӯубайди Ҷузҷонӣ («Саргузашти Ибни Сино», таҳияи Умарбек Султонов, маҷаллаи «Садои Шарқ», 1970 рақами 9, саҳ. 82-95). Устод Айнӣ («Шайхурраис Абӯалӣ Сино». – Куллийёт, 11, китоби

якум, Душанбе, 1963, сах. 51-88), Абдулганӣ Мирзоев («Ҳикоятҳо оид ба Ибни Сино ва шахсияти ӯ». – Сездаҳ мақола, Душанбе, 1977, сах. 53-140), Саид Нафисӣ («Зиндагиву қору андеша ва рӯзгори Пури Сино», Техрон, 1333 ҳиҷрӣ), Қосим Ғанӣ («Ибни Сино», Техрон, 1315 шамсӣ) ва китоби «Физико – математические науки в странах Востока» (Маскав, 1966) барқарор гардиданд. Бисёр истилоҳоти тиббиву фаннӣ, маводи доруворӣ ва таъбироти мухталифаи даркорӣ мувофиқи нишондоди «Ҳақоик-ул-адвия» (нашри соли 1859) ном асари қарободини донишманди бузурги асри даҳи тоҷик Абӯмансур Алии Ҳаравӣ ва мухтасари фарҳангу рисолаҳои тиббии қадим интиҳоб шуданд. Аксари кулли истилоҳу таъбироти вобастаи расму одати замони Шайхурраис аз ҷумла, ойини гуломдориву бардафурӯшӣ, таомулоти дигари шарқӣ, гуфтаҳои алоҳида ва ҳикояте пурраро дар боби муносибати миёни Султон–Маҳмуд ва Маликаи Рай тарҷумон аз матни интиқодии «Қобуснома» (Техрон, 1345 ҳиҷрӣ)-и Унсурулмаолии Кайковус иқтибос овард. Иқтибоси дигаре, ки мутааллиқи Ҷурҷонисту дар таркиби рисолаи «Саргузашти Ибни Сино» муҳаққиқони гуногун онро аз арабӣ ба тоҷикиву форсӣ гардондаанд, зимни таҳриру омезиши тарҷумаи Саид Нафисӣ ва Абдулганӣ Мирзоев оварда шуд. Барои сабукии бори хонанда артикли ал- аз таркиби номҳои мисли ар-Розӣ, ас-Суҳайлӣ, ал-Барқӣ воғузор шуд. Дар баъзеи маворид, мувофиқи тақозои матну тасвир, ба ҷойи санаҳои мелодӣ моҳу солу санаҳои ҳиҷрӣ гузоштан лозим омад.

Маълум аст, ки дар гузашта бисёре аз калимаву луғоти тоҷикӣ дар шакли ғалат арабӣ шудаанд. Аз ҷумла, арабҳо номи Себӯяро дир сурати Сибавейҳ ва Мушкӯяро Мискавейҳ истеъмол намуда, чунин ағлоти арабӣ ба дигар асару забонҳо гузаштаанду мегузаранд. В.М. Воскобойников ҳам Кадбонуяро чун Кадбонувейҳ овардааст, ки дар тарҷумаи тоҷикӣ гунаи саҳеҳаш интиҳоб гардид. Инчунин, дар асл унвони Ҷурҷонӣ бархато Ҷузҷонӣ, Хаммор иштибоҳан Хуммор ва шаҳри Торам барғалат Торим истеъмол ёфтаанд, ки ҳамагӣ ислоҳ пазируфтанд. Дар асар «Ручӯи панҷум» иштибоҳан ҷойи «Ручӯи чаҳорум»-ро гирифта буд, ки бо маслиҳату рухсати нависанда ислоҳ карда шуд. Албатта, чунин иқдому чорабиниҳои суннатии тарҷумон ҳаргиз арзишу сифати ҳосили тарҷумаро муайян карда наметавонанд, қимату сифати ҳақиқии онро танҳо хонандагони гиромӣ таъйин карда метавонанду бас.

Бар иловаи корбурди маълумоти сарчашмаҳои фарҳангиву луғатномаву рисолаҳои қадимӣ ва таҳқиқоти охиринаи илмӣ, дар чараёни тарҷумаи китоби мавсуф аз мададу ёрии бевоситаи донишмандону ҳамкорони муҳтарам илҳому баҳраҳои судманде бардоштаем, ки дар маҷмӯъ сифати корро беҳтар гардониданд. Фурсатро ғанимат шумурда, ба устодони хайрхоҳу иззатманд М.С. Осимӣ, Ғ.А. Ашӯров, А. Афсаҳзод, У. Султонов ва муҳаррири нашриёт Анорабону Остонова, ки барои рӯйи об омадану интишор ёфтани тарҷума маслиҳату машварати қиматашонро дарег надоштанд, самимона изҳори сипос медорам.

Асрори Сомонӣ.

ҲАКИМИ БУЗУРГ

Ҳазор сол муқаддам дар Бухорои Шариф марди нобиғае бо номи Абӯалӣ Ҳусайн ибни Абдуллоҳ ибни Ҳасан ибни Алӣ ибни Сино ҳаёт ба сар мебурд.

Ин номи тӯлонӣ монанди номҳои дигари шарқии онрӯза ба назар ачиб намояд ҳам, дар таркиби он чӯзӣ ғайримуқаррарие нест. Андаке баъдтар маънои ном равшан хоҳад шуд.

Ибни Сино? Кист ӯ?

Духтурон мегӯянд, ки ӯ шифокори бузург аст.

– Не, ӯ мунаҷҷим ва риёзидони машхур аст, – изҳор медоранд олимони соҳаи риёзиёт.

Ҳамчунин, шоир ва нависандаи номист, – мегӯянд адибон.

– Олими заминшинос ҳам ҳаст, – идғио менамоянд заминшиносон.

– Мусиқишинос ҳам ҳаст, – илова мекунанд аҳли мусиқӣ.

– Файласуф ҳам, – арза медоранд файласуфон.

Ва ҳамаи онҳо дар сари даъвои худ ҳақанд.

Пас, ин марди ҳамвора саргардон, даме ҳокиму гоҳе вазир ва муддате банди қалъаву зиндон кист?

Чаро баъди сад соли барзиёд аз вафоташ бо фармони мутаассибини дин осори фалсафии Ибни Сино дар майдони марказии Бағдод оташ зада шуд?

Вале чандсад сол сонитар дар Аврупо, баробари ихтирои дастгоҳи чоп, пас аз «Таврот», дафъатан панҷ чилди азими «Ал-қонун фӣ-т-тиб»-ро мунташир месозанд, ки муаллифи он Ибни Сино буда дар Аврупо ўро «Ависенна» ном мебаранд.

Кутубхонаҳои мусулмонӣ дар тамоми давраҳо осори ўро боэҳтиёт нигоҳдорӣ мекунанд ва ба кам андар кам одамоне рухсати дастрасии онҳо дода шудааст. То ҳол дар хусуси бисёр асарҳои ӯ танҳо ривояте медонему бас. Вале маълум аст, ки котибону

хушнависон осори Ибни Синоро бо майлу рағбат ва диққати тамом нусхабардорӣ менамуданд. Дар кишварҳои мухталифи Аврупо тавассути дастгоҳи чоп онҳоро мунташир месохтанд, ба забонҳои гуногун тарҷума мекарданд.

Мардуми Осиёи Миёна ҳамеша дар сифату ситоиши ӯ афсонаҳо мебофанду дostonҳо месароянд.

Зимни даъвати Шӯрои Умумичаҳонии Сулҳ тамоми мардумони рӯйи замин ҳазораи зодрузи ӯро чашн гирифтанд*.

Хуллас, ин мард – Ибни Сино кист?

ТУФУЛИЙЯТ ВА БАЛОҒАТ

Кулли осори тарбиявӣ-ахлоқии он давра таълим меоданд, ки «агар Худой туро писаре диҳад, аввал номи хуш бар вай нех, ки аз ҷумлаи ҳақҳои падарон яке ин аст».

Ба Абдуллоҳи ҷавон номи Ҳусайн хушоянд буд. Барои ҳамсари ӯ Ситорабону ҳам ҳамин ном писанд буд. Ва онҳо бармаҳал сари қарор омада буданд, ки писари нахустинашонро Ҳусайн ном медиҳанд.

Барояш куния–унвони эҳтиромӣ ҳам бахшиданашон аз имкон дур нест, зеро дар хонадонҳои наҷиб ҳамин гуна анъанае ҷорӣ буд. «Писараки ман, албатта, соҳиби писар хоҳад шуд! – меҳандид Абдуллоҳ. – Бигзор Ҳусайнҷони ман аз ин бобат ғам нахурад. Ман аллакай номи писари ояндаи ӯро Алӣ мондаам». Вале дар худ андешид: «Ҳа, албатта, ба шарафи халифаи ҳақ Алӣ». Кунияти писар Абӯалӣ мешавад, ки маънояш падари Алист. Сипас худи «исм» – номи Ҳусайн меояд, баъди он, ҳамроҳи калимаи нисбати арабии «ибн» (яъне

*Ҳазораи Ибни Сино мувофиқи солшумории мусулмонӣ (ҳичрӣ) таҷлил ёфта буд. Мутобиқи солшумории масеҳӣ (мелодӣ) ҳазораи Ибни Сино соли 1980 фаро расид.

писар) номи падар, сонӣ номи бобо, бобокалон, чадди чад...

Акнун навзоди гирёнрӯю бебок ва мазҳари шодмонии оиларо ба тартиби зерин ном мегирифтанд: падари Алӣ, Хусайни писари Абдуллоҳ, Абдуллоҳи писари Ҳасан (номи бобои Ҳусайн), Ҳасани писари Алӣ, Алии писари Сино.

Абдуллоҳи ҷавон аз шодӣ дар курта намегунҷид. Рӯзе даҳ бор ҳарамсароии занонаро, ки дар он ҷо ҳамсари хушбахташ Ситора хуфтухез мекард ва дар ҳамон ҷой аввалин маротиба Ҳусайни кӯчак нишонаҳои оламо дида буд, аз сару бар қадам мезад.

Вале Абдуллоҳ аз кучо медонист, ки дар номгузорӣ ба нияташ намерасад, яъне Ҳусайн соҳиби писар намешавад. Соҳиби оила ҳам намегардад. Як умр ҳамроҳи қорвониён аз шаҳре ба шаҳре, аз қаламраве ба қаламраве сарсону саргардон мегардад.

Тафсилоташ сонитар. Алҳол Абдуллоҳи масрур аз табассум гул мекунад.

Ин воқеа моҳи сентябри соли нухсаду ҳаштод рух дода буд.

Ҳусайни кӯчак дар арафаи иди басо муаззами Меҳргон таваллуд ёфт. Ин иди бостонӣ тирамоҳ, айёми муттасил сустшавии гармсели хушки чанғолуд фаро расид. Ҳама барои якдигар идӣ мебурданд, дарбориёну лашкариён пӯшоки зимистона мегирифтанд. Дар ин рӯзи саид одамон қолинҳои кухнаю чиркин, намаду гилем, ҳама гуна чизу чораи фартуту фасурдаро бароварда мепартофтанд. Сарулибоси наву озода, зебову шинам ва бармаҳал харидаву дар сандукҳо эҳтиёткардаашонро мепӯшиданд.

«Чӣ хеле ки олами атроф саросар дигаргуна мешавад, рӯзгори ман ҳам рангу оҳанги тоза гирифт, – андеша меронд Абдуллоҳ. – Фақат касе марди болиғ, инсонии комил ҳисоб меёбад, ки дар олам соҳиби писар шуда бошад. Ана, акнун ҳаёти нави ман оғоз меёбад».

Бисёр чизҳоро ба хотир гирифтани кӯдак, алалхусус, агар аллакай гапзаниву фикркуниро омӯхта бошад, инсонро дар ҳайрат мегузорад. Дар ҳарамии занон аз манзилгоҳи модараш нақшаи мушқу абир ба димоғаш мерасид. Вале дар сарои мардон, ҳар гоҳ ки падараш аз сафарҳо баргашта писарро гарм ба оғӯш кашида, пайиҳам бӯсобӯсааш менамуд, бӯйи чарму таффи аспӣ арақшор дами нафасашро мегирифт.

Агар шамолаки нарм аз миёни буттаҳои ҷуде, ки дар рӯйи ҳавлӣ рустаанд, вазида ба хона дарояд, монанди бӯйи хуши рангу равшани аз Бухоро барои модараш меовардаи падар ширину гуворо ба димоғ мерасид.

Падараш тез-тез аз пайи коре ба сафар мебарояд. Вай одами шӯхӣ нест. Деҳаи Рометанро ҳукмронӣ мекунад. Ин деҳа аз калонтарин деҳоти Бухорост. Падар ханӯз ҷавон аст ва дар ин синну сол ҳукумати чунин деҳаеро ба кам андар ками одамон бовар мекунад.

...Рӯзе Абдуллоҳ аз миёни деҳаи хурдакаки Афшана мегузашт. Афшана дар қарибии Рометан воқеъ гардида буд. Гирду атрофашро заминҳои хушқу ташналабе, ки вақфи толибилмони мадрасаҳо буданд, ихота менамуданд. Агар масҷиди ҷомеи «муқаддасе», ки онро замоне сарлашқари истилогарони араб Қутайба сохтааст, садди роҳ намешуд, несту нопадид гардидани Афшана ҳам аз эҳтимол дур набуд.

Ҳар деҳаи калон умеди масҷиди ҷомеъро дошт, зеро масҷид дошта бошад, он деҳа роҳро шаҳр номидан мумкин буд. Аммо камтар деҳаеро рухсати бинои масҷид насиб мегардид. Аз ин ҷиҳат толеи Афшана хандида буд. Ҳатто аз худ Бухоро ба Афшана намозгузори меомаданд.

Ҳангоми аз Афшана гузаштан Абдуллоҳ барои анҷоми зарурати нокиройе аз асп фуруд омад. Ногаҳон овози духтаре ба гӯшаш расид. Дафъаи аввал ӯ ба ҷуз овоз чизи дигареро нашунид. Аммо баъди каме

дуртар рафтан гуфтаҳои духтаракро дар лавҳи хотир
зинда гардонда, ба ҳайрат афтод, ки чӣ қадар
оқилонаву бомаънӣ гуфта шудаанд.

Кори муҳимме надошта бошад ҳам, Абдуллоҳ
рӯзи дигар боз аз мобайни деҳа асп ронд. Дар ҳамон
ҷойи дирӯза пой аз рикоб баровард, аммо садои
духтаракро нашунид. «Мумкин ӯ духтар не, модар ё
ҳамсар ва ё, бадтар аз ин, канизи касе бошад. Ғайр аз
ин, барои одаме мисли ман мансабдор гирдогирди
ҳавлии бегона тор танида гаштан аз рӯйи одоб нест», –
андешид Абдуллоҳ ва ба аспаш савор шуд.

Агар баногоҳ рост аз худӣ ҳамон ҳавлӣ тоҷири
ҷавони шинос Райҳон берун намеомад, шояд ӯ бо ҳамин
равиш бебозгашт мерафт ва, мумкин аст, абадӣ садову
сухани духтарро фаромӯш мекард. Ин тоҷир чандон
сарватманд набошад ҳам, одами басо
маърифатандӯхтае буд.

–Ассалому алайкум! – шодмонӣ зоҳир намуд
Райҳон. – Боиси фараҳмандист, ки Худованди карим
имрӯз маро ба дидоратон мушарраф гардонд. Шумо
бароям хеле зарур будед.

Райҳон Абдуллоҳро ба хона даъват намуд. Райҳон
мучаррад буду ин ҳолро Абдуллоҳ хуб медонист.

Ғуломбача лаҷоми савориро гирифта саисхона
бурд. Абдуллоҳ ба хонаи Райҳон даромад.

Каниззан дастурхони нуклу наво густард. Ӯ
пойҳояшро бошарфа мегузошт, овозаш ҳам кампирона
буд.

Суханони Райҳон аз гӯши Абдуллоҳ зада
мегузаштанд, зеро ба садоҳои гуногуни дигаре
бодикқат гӯш медод. Ана, ҷарангоси сатил баромад.
Ана, ким-кӣ қоҳ-қоҳ зада хандид. Ҳа-ҳа, ана, инаш
ҳамон овози шинос! Боз, ана, ҳамон духтарак ким-чиҳо
гуфт; ана, боз таронаеро замзама намуд, боз хандид, аз
нав замзамаро сар кард. Ӯхӯ! Ин шеърӣ Рӯдакист, ки
Абдуллоҳ бештар аз ҳамаи шоирони дигар дӯшташ
медошту осорашро меҳонд.

– Хаёли шуморо гуфтугузори хоҳари ман парешон карда истодааст, – гуфта Райҳон аз ҷо бархост. – Ман ҳозир рафта мегӯям, ки дами нафасашро гирад.

– Не, не, даркор нест, илтимос! Ман аз таҳти дил гӯш карда истодаам!

Райҳон бо Абдуллоҳ дар ҳар бора маслиҳат мекард, аз ӯ, ҳамчун аз марди таҷрибадоре, доништан мехост, ки имсол нарху наво баланд меҳзад ё не, ҳосил чӣ хел мешавад...

– Хоҳари ман, Ситора, – дар омади гап хайрухушкунон изҳор намуд Райҳон, – ба синни балогат расида, вақти шавҳарбароиаш ҳам омадааст. Фурсати ба кору бори вай диққате додан ҳам намондааст, акнун барояш ягон номзади муносибе пайдо кардан лозим. Ба ҳар ҳол, фарзанди хонадони начиб, тарбияи хуб гирифтааст. Ғайр аз ин, пинҳонӣ ба шумо мегӯям, бисёр хушрӯю ҳалим аст, таърифи донишу фазилаташро пиру барнои деҳа лаҳзае аз забон намегузоранд. Фақат аз ҳад зиёд шармгин аст. Мабодо, агар мефаҳмид, ки Шумо, меҳмони азиз, овозашро шунидаед, гурезон ба хонаи худ даромада, то шом аз он ҷой намебаромад. Сад афсӯс, ки падарамон даргузаштанд. Ман, худатон медонед, аз ҳад зиёд серкорам!

...Баъди моҳе чанд Ситора ҳамсари Абдуллоҳ гардид. Абдуллоҳ дар Афшана ҳавлие ҳам харид ва писари нахустини ӯ, нури чашмони падар Ҳусайни кӯчак ана дар ҳамин ҷой ба дунё омад! Ана, писарчаи дӯстрӯяк рӯ-рӯи гилем дилғеч меравад, ба гуфтаҳои калонсолон гӯш медиҳад ва ҳамаро дар хотир мегирад! Калонсолон танҳо дар тааҷҷуб меафтанд ва номи Худоро ба забон меоранд. Онҳо ёд надоранд, ки кӯдаке роҳгардиро наомӯхта, гап зада тавониста бошад. Боз ҷунон оқилона, ки ҳар ҷавони болиғ ибрат гирифта метавонад!

Бачагони хурдсол, одатан, дар ибтидо гап зада наметавонанд. Маъноӣ бисёр калимаҳоро фаҳманд ҳам, аз уҳдаи талаффузашон намебароянд.

Аммо Ҳусайни хурдсол бачаеки хеле кунҷков буд. Сарбардориро ёд гирифтани замон онро ба ҳар тараф алвонҷ дода, ҳар чизро аз назари диққат мегузаронд. Баъдтар ӯ дарк намуд, ки мардум барои ҳар чизе як ном ниҳодаанд. Агар дар ҳузураш «гӯш» гӯянд, гӯшастро мекашид. «Девор» гӯянд, бо кафи дастонаш деворро тап-тап мезад. Рӯзе бозичаи сафолиро ба дасташ гирифта, ногаҳон афтонд. Албатта, бозича шикаст. Ана, баъди ҳамин ҳодиса Ҳусайн аввалин дафъа ба забон омада пурсид:

– Барои чӣ?

Вай аз ҳад зиёд ба ҳайрат афтод: бозичае, ки навакак бутуну сикат ва бо нақшу нигорҳо музайян буд, афтода дар як они вохид ба сафолпораҳо мубаддал гардид.

Аз ҳамон дам ин саволро дар як рӯз чандин маротиба такрор мекард.

Дар хонадони ҳамсоя ҳам Умар ном писарак ба камол мерасид.

Умарро тез-тез ба хонаи Ҳусайнино меоварданд. Умар дастакони сергӯшташро тарафи ҳар чизи пешомада дароз карда фарёд мебаровард:

– Дех! Дех! Дех!

Вале Ҳусайн аз ин дар ҳайрат меафтод:

– Барои чӣ?

– Писаратон марди хоҷагидону уҳдабаро мешавад! – мегуфт Ситора, модари Ҳусайн. – Аз соли хурдӣ аллакай ба ҳама чиз иштиёқ зоҳир мекунад.

«Вале писари шумоён ким-чӣ хел гӯлу гаранг барин, – аз дил мегузаронд модари Умар. – Ҳеҷ балоро намефаҳмад! Будо шуд «чаро?» ва «барои чӣ?»-ро медонаду бас».

Аз саргузашти Ҳусайн воқеае ривоят мекунанд, ки то рухдоди он аз тамоми гуфтаниҳо «Барои чӣ?!»-ро гуфта метавонисту бас.

Канизак ангуштари тиллоеро ба Ҳусайн нишон доду нохост онро ба ҳуволи орд афтонд. Ва дар ҳамин асно диққати ӯро ба тарафи дигаре кашида, ким-кучо даъваташ карданд, дар натиҷа ангуштар аз хотираш баромад. Баъд он ҳуволро то гулӯ пури орд карда, аз хона ба анбор кашиданд. Ҳамаи ин манзараро Ҳусайни кӯчак дида буд.

Рӯзи дигар ангуштари гаронбаҳо ба хотири модараш расид, хеле кофт, аммо дар ҷояш пайдо накард. Фавран аз канизак шубҳа бурд: «Онро фақат ту дуздиди метавонистӣ, зеро дар хона ғайри ту каси бегонае набуд!». Канизак ашк мерехт. Аммо ба зориву илтиҷояш бовар накарда, аз даргоҳашон ронданд.

Ҳусайн дастаку почак зада, бо тамоми овоз гиря сар дод. Касе сабаби нохушии табъи вайро намедонист. Ду рӯзи тамом ғаш кард.

Баъди муддати кӯтоҳе дар гапзанӣ чунон устокор шуд, ки суҳанонашро калонсолон ҳам бемалол мефаҳмиданд. То ҳозир ӯ фақат овозҳои якхеларо чандин рӯз пайихам такрор мекард, аммо чӣ маънӣ доштани онҳоро касе намедонист. Ҳоло нахустин алфози ӯ дар бораи канизак, баъдтар ангуштарӣ, сипас беадолатӣ буданд.

Калонсолон аз ин ҳарфҳо дар ҳайрат афтода, ҳуволро оварда кушоданд ва ордашро таконданд. Ангуштариро пайдо карда, ҳаққонияти гуфтаҳои Ҳусайни кӯчакро эътироф намуданд.

Канизакро ҳам ёфта маъзарат хостанд, тухфаҳо бахшиданд, аммо барнагашт ва тамоми умр ин воқеаи ҳаёти Ҳусайни хурдакаки ҳайратоварро аз забон наменпартофт.

Рубоиёти фараҳбахшу ғамангез ва нешдору нӯшофарини Одамушшуаро Рӯдакиро кӣ намедонад?! Дили ҳар касеро ғазалу қасидаҳои ғановатбори ӯ

мусаххар накарда бошад, он кас коно, ҳодаи хушк аст ва барои чунин ашхос дар миёни мардум ҷой нест!

Мегӯянд, ӯ як миллиону сесад ҳазор байт офаридааст. Аммо ҳаминаш маълум аст, ки на ҳар одам дар тӯли умри худ то ҳазор шумурда метавонад. Ва барои аксарияти одамон аз дами таваллуд то вафоташон бист ҳазор рӯз кифоят мекунад. Агар рақамҳоро ҳисобу китоб кунем, ана ҳамин хел мешавад!

Дар зодгоҳи Рӯдакӣ кӯҳе қомат афростааст, ки доманаашро боғу бўстонҳо шероза гирифтаанд. Онро «Кӯҳи Булбулон» меноманд. Рӯдакӣ бисёр вақт он ҷой рафта, аз булбулону чашмасору ҷангалистонаш дарси навою ғано меомӯхт ва ба суруди онҳо ҷӯр мешуд...

Оқибат ӯ ба Бухоро, ба дарбори амир хонда ва аз деҳаи хурди кӯхистонаш ҷудо шуд. Сурудаҳои ӯ сурудаҳои замин, таронаҳои одамон буданд, ки заминро шодоб менамуданд. Вай, ҳатто, таҳаллуси шоирии худро ҳам аз номи зодгоҳаш, аз номи деҳае, ки як андар ҳазори савдогарон онро медонисту бас, интиҳоб намуд. Дар дарбори амир Рӯдакӣ шуҳрати обрӯ ва молу мулки зиёдеро соҳиб гардид.

Вале бинои саодати Рӯдакӣ нопойдор буд. Ҳазордастон метавонад аз гулистони худ фаромӯш кунад ва дар қафаси тиллокорӣ нағма сарояд. Аммо шоири ҳақиқӣ халқу диёри худро фаромӯш карда наметавонад. Аз ин рӯ, вақте ки дар Бухоро мардуми башӯромада ба муҳофизати дину адолат бархостанд ва хангоме ки таҳти зарбаи шамшерҳо сари онон аз танашон ҷудо меафтод, ба ҷонибдории халқ намебаромад, Рӯдакӣ ҳам монанди ҳамон булбули содалавҳи қафаси тилло мебуд...

Сухансарои бузурги аз дарбор рондашуда кӯру пиру гадо ба зодгоҳаш баргашт. Аммо халқ мисли пешин аз дидори шоири худ муфарраҳ буд.

Дар хонаи Абдуллоҳ ҳам тақрибан аз ҳамин хусус суҳбат мерафт. Шабонгоҳон буд, дар хона шамъ

месӯхт. Рӯйи гилеми қолин Абдуллоҳ, Райҳон ва амаки Райҳон нишаста буданд.

Амак аз Бухоро барои дидорбинии бародарзодагонаш омада буд. Инчунин, баъзе корҳои дигар ҳам дошт. Ҳамагӣ бори дувумаш медида бошад ҳам, ситораи Абдуллоҳ ўро маъкул афтода буд, зеро Абдуллоҳ ҳам соҳибмаърифат ва ҳам дар муносибат бо калонсолон хеле боадаб буд. Дар ҳузури Абдуллоҳ Ҳусайни хурдсол ҷой гирифта буд. Ором нишаста, ба суҳбати калонсолон бодикқат гӯш меод.

Меғӯянд, ки ин тифлаки маъсум калимаҳои пурра-пурраеро ба забон меорад. Аммо кӯдаке, ки дар шохроҳи зиндагӣ танҳо чанд қадами ботарсу ларз ниҳодааст, ҷӣ ҳам гуфта метавонад?!

Аммо чун ногаҳон ин кӯдак ба забони шеър, шеъри ҳақиқӣ, суҳангӯйиро сар кард, ҳайрату тааҷҷуби амаки Райҳон аз ҳадду қанор берун омад.

Амаки Райҳон аз хусуси ким-кадом ошнояш ҳарф зада, дар омади гап аз Рӯдакӣ санад овардан хост.

– «Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор», – гуфту ногаҳон мисраи дувумиро фаромӯш кард. То ҳол онро медонист, аммо дар ин ҷо якбора аз хотираш баромад. Ў ҳатто аз бетоқатӣ панҷаҳои дасташро қарсосзанон ба ҳам метофт.

Ҳамон дам Ҳусайни хурдсол идома дод:

– «Ҳеч н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор»!

– Аҳсан, аҳсан, худӣ ҳамон мисраи Рӯдакии бузург аст! – гуфт амаки Райҳон ва моту мабхут тарафи писарак нигариста истод.

Тамоми шаб амаки Райҳонро хоб набурд. Аз паҳлу ба паҳлу мегашт, дар гирдоби ҳайрату тааҷҷуб банд мешуд, ҳамёза мекашид, аммо фикру ёди тифле, ки додарзодааш Ситора таваллуд кардааст, аз сараш лаҳзае дур намерафт.

Баъди чанде Ҳусайн соҳиби додарак шуд. Майдаяк бисёр кам нозунуз мекард, кам мегирист,

хандиданро бармаҳал оғоз намуд. Нишастану дилғеч рафтани роҳ гаштанро ҳам ёд гирифт.

–Писараки шуданӣ,— таъриф мекарданд ҳамсоёҳо.

Вале падар умедҳои бештареро дар дил мепарварид. Ё дар ин бора ба касе, албатта, ҳарфе намегуфт, аммо мунтазири ҷомаи амал пӯшидани ниятҳояш буд. «Кош, Худованди карим писари дувумамро ҳам мисли Ҳусайн ҳайратовар меофарид», – таманно менамуд ӯ.

Ниҳоят Маҳмуд аввалин вожаҳоро ба забон овард, ки «деҳ» ва «оча» буданд.

Ҳусайни хурдакакро падараш ҳамроҳ ба Рометан овард.

Даҳаҳои нахустини шахревармоҳ буд, таффи гармо торафт пасттар мешуд, аммо заминҳои атроф хушку ҳолӣ буданд. Ғози мизон аз замин ба ҳаво мепечид.

Ҳусайн ҳамроҳи падар аспсавор буду падараш ўро муттако мешуд. Инак, бори якумин, Ҳусайни хурдсол аз деҳаашон Афшана, ки дар ҳамин ҷо таваллуд ёфтаву шаш соли расо нашъунамо дидааст, берун мебаромад.

– Ин замини шӯрбаҳт, писарам, – мегуфт Абдуллоҳ ба писари кӯчакаш. – Замини бесамар. Агар ба ин ҷой об баровардаву тамоми китъаҳояш обшор карда шавад, аз биёбон ба гулистон мубаддал мегардад. Вале ҳоло кӣ ғами ин замини бечораву қашшоқро меҳурад?! Ба ҷойи амирамон Нӯҳ ибни Мансур алҳол модарашу вазир ҳукумат меронанд.– Барои эҳтиёт Абдуллоҳ як пасу пешро аз назар гузаронид.– Вале касе парво намекунад, ки замин қашшоку бенаво бошад, одамон ҳам гадову бебизоат мешаванд. Ва одамон бебаргу бенаво гарданд, асоси давлат ҳам хароб хоҳад шуд.

Онҳо масофаи тӯлониеро тай намуданд. Сари роҳ, баъзан, аробаву саворае вомерхӯрд. Дар саҳро мардони чандапӯш каланд мезаданд, деҳқонони ҷомадаридаи

пешбаромада аз дур Абдуллохро дида сари таъзим фуруд меоварданд.

– Ҳозир ту дигар хел заминҳоро мебинӣ! Нигар, киштзорони ин ҷо ҳамвортар, ҳо-о онсӯтар боғу роғ! Ин Рометани ман! Ба он ҷӯйи калони об оварда шудааст!

Минбаъда ҳар одами пешомада ҳамроҳи падари Ҳусайн бо иззату эҳтиром вохӯрдӣ мекард.

Баъди чанде онон вориди Рометан шуданд.

–Ин деҳаи аз ҳама қадимист. – шарху тавзеҳ меод падари Ҳусайн. – Беҳуда онро «Бухорои Қадим» наменоманд. Бунёдашро ҳуди шоҳи афсонавӣ Афросиёб ниҳодааст. Ҳанӯз чаҳорсад сол муқаддам, муддати мадиде пештар аз пайдошавии истилогарони Қутайба дар турми дарвозаҳои Бухоро, ҳукуматдорони шаҳр омада зимистонро фориг аз молу малол дар ҳамин ҷой мегузаронданд.

Ҳарду суҳбаткунон ба соҳили ҷӯйбор расиданд. Падар аз асп фууромада, писарашро ҳам фуруд овард.

Миёни ду соҳил оби лойолуди тирае босуръат ҷорӣ буд. Аз он насими форае бармеомад.

– Харобазори он тарафи соҳилро намебинӣ?! Он ҳам боқимондаи деҳаи қадими Ромуш аст. Онро душмани Афросиёб бино карда, дар марказаш ибодатхонаи оташпарастон сохтааст. То ҳол сола як маротиба муғиён рӯзи иди худ дар он ҷамъ меоянд.

Ҳамин дам марди ҷандалибосе расида, дар ҳузури онҳо қарор гирифт, ки аммомаи обшустае гирди сар печонда буд. Хичолатмандона дар ҷояш истода, чанд бор кӯшиши гапзанӣ намуд, аммо ҳарфе аз даҳонаш берун оварда натавонист.

–Агар чизе гуфтани бошед, бочуръаттар фармояд, – ҷониби вай табассуме кард Абдуллоҳ.

–Қуръати буридани риштаи суҳбати падару писарро надорам,- гуфт мардак. – Дарҳости ман пеши шумо пули пуччаке арзиш надорад, аммо ба назари худам кӯҳи гаронест...

–Бигӯед, чӣ дархост доред? – пурсид Абдуллоҳ.

–Аз шумо хоҳишу илтиҷо дорам, ки... – мардак аз нав хомӯш шуд. – Аз шумо хоҳишу илтиҷо дорам, ки маро аз бочу хирочи ҳаминсола озод кунед...

–Сабабаш дар чист? Магар дурудароз бемор шудед? Ё киштатон аз замин наруйид? Ва ё мазраъаатонро сипоҳиён поймол намуданд?

Мардак бо аломати инкор сар чунбонд.

–Ман асар менависам. Асари манзуме дар ситойиши корномаҳои аҷдодамон. Барои пешниҳоди дарбор намудан фақат китобату нусхабардорияш боқӣ мондаасту бас.

–Магар номи шумо Фирдавсӣ?

–Не, – бо тааҷҷуб ҷавоб дод он мард. – Ман Ҳасан ибни Асирам. Вале, илтимос, бигӯед, он марди мухтарами ба ном Фирдавсӣ кист?

–Фирдавсӣ шоирест, ки бист сол инҷониб монанди шумо китобе таълиф менамояд. Ва ўро, мувофиқи шундаи, аз тамоми андозҳо озод кардаанд, зеро субҳу шом ба навиштани ҳамон асар машғули дорад. Хуб, майлаш, беҳавотир ба хонаатон баргардед. Шуморо аз андози имсола озод мекунам.

–Ман одами камбағалам, танҳо ба василаи қасидае шуморо ташаккури таҳсин гуфта метавонам. Ҳатман дар ситойишу миннатдории шумо қасидае хоҳам навишт...

–Ташаккур, ҳоҷат надорад, – хандид Абдуллоҳ. – Беҳтараш, дар мадҳи амир ё вазирамон қасидае сароед.

Ҳамон лаҳза ба қароргоҳи онон саворае тозон расида омаду лаҷоми аспашро кашид. Ў Райҳон буд.

–Абдуллоҳ, барои пайдо карданатон ҳама чоро кофтам! – арза дошт ў ва ба тарафи шоир нигарист.

Шоир алалфавр рӯ ҷониби дигар тофта, роҳашро пеш гирифт.

–Шуморо таъҷили ба Бухоро меҳонанд. Ду нафар савора дар назди ҳавлиатон мунтазири шумоянд. Амир вазирашро иваз намуд. Вазири нав акнун ҳамаи

тарафдорони вазири собиқ Утбиро рондану парешон кардан меҳоҳад. Аз ин сабаб, пинҳонӣ омадам, ки шуморо аз ҳақиқати ҳол воқиф созам. Шояд дар ягон ҷой пинҳон шуданатон лозим бошад? Мабодо ба зиндон андозанд, ҳолатон чӣ мешавад? Ман андаке пул ҳам овардам... Аҳли байтатонро худам ниғаҳбонӣ мекунам...

–Даркор нест, – гуфт Абдуллоҳу зуд Хусайнро ба асп савор кард. – Ман одами рост, аз андозҳо дирҳамро ҳам аз худ накардаам. Барои ман гурезу фирор шармандагӣ ва берун аз доираи ақл аст! Худам танҳо ба Бухоро меравам, писарамро ту ба хона бирасон! Ситораро таскин деҳ, бигӯ, ки ман зуд бармегардам.

–Ба сипоҳиёне, ки дар назди ҳавлӣ мунтазири шумо ҳастанд, чӣ гӯям?

–Бигзор ба Бухоро баргарданд. Ман пештар аз онҳо ҳозир мешавам.

Онон ҳамроҳ аз кӯчаҳои Рометан мегузаштанд. Абдуллоҳ ба таъзими одамони вохӯрда ботамкин ҷавоб медод.

Аз дарвозаи Рометан ду роҳ ҷудо мешуд: яке, ҳамвору фароҳ, – тарафи Бухоро, дигаре, бориқтар, – ҷониби Афшана.

Абдуллоҳ сари Хусайни кӯчакро силакунон ба аспи Райҳон шинонду худ роҳи ҳамворро пеш гирифт.

Хусайн шаби дароз оҳанги қадамзании модарашро мешунид. Модари бечора тамоми шаб мижа таҳ наменабуд. Додаракаш Маҳмуд ҳам пайваста ғаш мекард.

Субҳдам Райҳон омад.

– Пайдо нашуд? – пурсид ӯ бо таҳлука.

– Не, – гуфт модар, охи вазнине кашида.

–Ман ўро огоҳ карда будам. Сахт огоҳ карда будам. Як рӯзи дигар интизор мешавамӯ сонӣ ба

Бухоро рафта, ҳақиқати масъаларо аз одамони боваринок фаҳмида мегирам.

Вале ҳочати Бухороравӣ намонд. Худи падари Ҳусайн баргашта омад.

– Хайр, вазири нав чӣ тур? Ман гуфта будам-ку, дар назари Худованди карим пок ҳастед, гуноҳе надоред, ки боиси мазаммату маломататон гардад, – пешдастӣ намуд Райҳон. – Бисъёр хушнудам, ки ҳамаи корҳо ба некӣ анҷомиданд.

Падари Ҳусайн таҳдирона хандид:

– Ман имшаб дар хонаи дӯстони бухороӣ хуфта будам. Анқариби онҳо ҳавлие фурӯхта мешудааст. Саҳарӣ ман онро дида баромадам. Ҳавли бисёр хуб. Ҷояш ҳам мувофиқ... Ба фикрам, онро харидан даркор...

– Вазир чӣ, вазир? Вазири навро дидед ё не? – бесаброна савол меод Райҳон.

– Дар такутози аз даст надодани мансаб...

– Худатон чӣ? Шуморо ба ҳоли худ гузошт?

– Охир, худат гуфтӣ, ки ман одами пок ҳастам, гуноҳе надорам, ки сабабгори мазаммату маломатам гардад, – заҳрханда кард Абдуллоҳ. – Дар ин бобат вазир ҳамфигари ту баромад.

Аробаҳо тақаро тукур аз роҳи сербару ҳамвор убур доранд. Начандон дуртар аз он роҳи дигар, роҳи сербару ҳамвортаре мегузаранд, ки Роҳи Мир ном дошта, Самарқанду Бухоро ба ҳам мепайвандад.

Вале ҳамин роҳи рафтаистодаи онҳо ҳам ачибу тамошобоб аст. Ана, дастаи савораҳо рӯбарӯ баромаданд, аробакаш, канора бигир! Корвони шуторон аз дур ёзида омада истодааст. Як, ду, се... даҳ. Қачоваҳои пурборашонро ҷунбонида орому бешитоб раҳ мепӯянд. Корвонро саворае чанд ниғаҳбонӣ мекунад. Ана, боз ҷаҳор аробаи дигар аз пеш тақаро-тукур омада истодаанд; фақат андаке охистатар

меоянд, зеро ба онҳо барзаговҳои харобу лоғареро ҷуфт кардаанд. Дар аробаҳо чанд одами ношиносу ду бача – як писараку як духтарак нишастаанд. Онҳо, асбобу анҷом ва лавозимоти рӯзгор – қолӣ, парда, ҳамчунин, зарфҳои нукрагӣ мекашонанд. Бори аробаи дигар – сандуқи либосворӣ ва мизу курсӣ. Бо вучуди ин, роҳ васеъ буд, андар он на танҳо ду, балки се ароба ҳам аз паҳлуи якдигар гузашта метавонистанд.

Ду тарафи роҳро, аз чапу рост, киштзорон ихота карда буданд. Шамолаки нарме вазида, хӯшаҳои пурбори гандумро ба ҳамдигар омезишу молиш медод. Вазиши бод иқлими зироатро ба баҳри пурамвоче мубаддал гардонда буд. Мурғаке дар оғӯши нопайдоканори само баҳузур шино мекунад. Ханӯз вақти аз деҳа баромадан дар болои сарҳо чарх мезад, холо ҳам дар осмон шиноварӣ дорад. Ин ҳамон мурғак бошад ё мурғаке дигар...

Ҳамроҳи хонаводаи худ Абдуллоҳ ба Бухоро рафта истодааст. Аз ин ҳам хеле пештар кӯчидан лозим буд. Бухоро чӣ қадар одамони соҳибмаърифате дорад! Ҳам навкару ҳам дабир, ҳам олиму ҳам файласуф, ҳам меъмору ҳам наҷҷор! Масҷиду мадрасаҳои музайяну мунаққашашро намегӯед?! Боғоти биҳиштосойи Мӯлиёнро чӣ?!

Умуман, Абдуллоҳе, ки ҳокими яке аз деҳоти калонтарини Бухорост, гирифтори ҷазбманди зиндагонӣ дар пойтахти кишвар гашта буд.

Беихтиёр рамаи калони гӯсфандон аз сари роҳ зада гузашт. Аробаву деҳқонони пиёдарав аз гардиш бозистоданд. Маҳмуди кӯчакро хоб даррабуд. Се нафар савораи телпаки қароқӯли гӯшагардонпӯш ҳам омада бозистоданд.

– Бибин, писарам, ин одамон аз роҳи дур, аз Хоразм омадаанд. Фақат хоразмиён ин хел телпакҳои болобаланд мепӯшанд.

Гӯсфандон гузаштанд. Акнун роҳро идома додан мумкин.

– Ана, дарвозаҳои Бухоро ҳам намудор шуданд, – ишора мекунад Абдуллоҳ. – Инаш Дарвозаи Рометан. Ҳозир ҳаққи гузар дода, ворида шаҳр мешавем. Сонӣ дар хонаи наву барҳаво шомона хӯрда, бофароғат истироҳат мекунем.

Афшана чунон деҳаи хурдакаке буд, ки Ҳусайни хурдсол озодона аз қаду бараш қадам зада метавонист. Аммо дар кучо хотима ёфтани Бухороро намедонист. Як кӯча дувумашро, дувумӣ савумашро бурида мегузашт. Масчиду мадориси мунаққаш, қасру кӯшкҳои лаби ҳавзу ҷӯйбор, боғоти сердолударахт, бозорҳои серодам ҳусну назокати шаҳро меафзуданд.

Рӯзе падараш Ҳусайнро ҳамроҳи худ ба сайру тамошои Бухоро баровард.

Дар миёнаҷойи шаҳр, болои теппае, арки қалъабандӣ қомат афрохта буд. Аркро ғуломони силаҳдор посбонӣ мекарданд. Дар ин қасри мухташам амиру аҳли хонаводаи ӯ иқомат доштанд.

– Ҳар каси назаркардаи амир хушбахту бадавлат мешавад. Аммо ба арк одамони хоса рухсати вуруд доранд, – изҳор менамуд падар.

Начандон дуртар аз арк, дар майдони ҳамворе, даҳ иморати сарбафалаккашида қомат афрохтаанд. Дар онҳо вазорат – девондорӣ ҷой дода шудааст. Падар якеи девонҳоро, ки дар он адои хидмат менамуд, ба Ҳусайн нишон дод. Ба тамоми девонҳо вазир – мушовири асосии амир роҳбарӣ мекард. Дар ҳар девоне девондорони алоҳида хидмат ба ҷой меоварданд. Ва ҳар девоне соҳибдевони худро дошт.

Ҳусайн соҳибдевони падарашро дид. Падараш бо вай эҳтиромдорона гап зада, чанд маротиба сари таъзим ҳам фуруд овард. Аммо соҳибдегон ба сабаби номаълуме нигоҳашро тарафи дигаре медӯхт. Охир,

падараш ҳам одами муътабар-ку, дар Рометан ўро ба чӣ дараҷаҳое, ки хурмату эҳтиром наменамуданд!

Боз дид, ки марди сарулибоси ашрофонапӯше дар ихотаи гуломони чангӣ тирвор ҷаҳида ба арк даромад. Ҳама барои вай аз дур роҳ мекушоданд.

– Шояд ин сарлашқари машҳур, – оромона гуфт падар, – Симҷурӣ, ё мумкин аст, Сабуктегин ва ё сарлашқари дигар, Фоик, бошад. Баъди амир инҳо шахсони аз ҳама бонуфузанд. Онҳо ҳатто аз вазир наметарсанд. Худи амир ҳам аксаран бо маслиҳати онон амал мекунад...

Кӯчаҳои Бухоро васеъ, аз онҳо ду ароба ба осонӣ гузашта метавонад.

Бозорҳояш ҳамто надоранд! Дар миёни ҳама дўкону растаҳо, ғавғою савдоҳо, дар байни марқабу шутурони пурбор, барзаговони аробақаш, дар мобайни савдогарони хоболуда сару савдои худро аз даст додан, раҳгум задан аз имкон дур намебошад. Аз ин сабаб, Ҳусайн дасти падарашро маҳкамтар дошт.

Баъд аз он работи хунармандон оғоз меёбад. Гузаргоҳҳои работ тангу тор, кулбаҳояш назарногир. Дар як работ бофандагон, дар дигараш хайётон, дар савумӣ камонгарон истиқомат ва меҳнат мекунанд. Работи оҳангарон, работи заргарон, работи нассохон ҳам ҳаст! Ҳама ҷо тангу бадбӯй! Танҳо аз работи ҳалвогарон бӯйи хуше ба димоғ мерасид. Работҳо тавассути девор аз ҳам ҷудо карда шудаанд. Агар кӯхнадӯз бошӣ, шабона пеши нассохи китобҳо даромада наметавонӣ, зеро сари шаб дарвозаҳоро мебанданд, посбон давр зада мегардад.

Лекин, албатта, мавзеи беҳтарини Бухоро Ҷўйи Мўлиён аст. Ҷўйи Мўлиён Боғи Ирамest, ки саросарашро нағмаи ҳазордастону хироми товусон ичора гирифтаанд. Ҷўйи Мўлиён ошёнӣ ашрофон аст. Туфайли ҷўйборони саршор онро ҳеҷ вақте гармо фаро

намегирад. Ҳавлии Абдуллоҳ ҳам аз Ҷӯйи Мӯлиён он қадар дур нест. Онҳо ҳам ҷӯйбор доранд.

Масҷиди зеботарини Бухоро дар Хиёбони Регистон, дар маркази шаҳр воқеъ гардидааст. Дар кошинқориҳои луобиву нилуфари масҷид Офтоби оламтоб аксандозӣ мекунад. Ин олиҳаи санъатро вазири собиқ Утбӣ бунёд намудааст.

Маъмураи зебои дигаре ҳам ҳаст, ки басо мавзуну муҷалло буда, гӯйё ҳунармандон онро на аз хишти пухта сохта, балки аз риштаи абрешим тӯрбофӣ кардаанд. Он бино мақбараи Исмоили Сомонӣ – нахустамири Мовароуннаҳр аст. Ҳамаи умарои ҳозира набераву абағони ӯянд. Ва тамоми онҳо хотираи ҷаддашонро ба некӣ пос медоранд.

Сонӣ падар аз дӯкандоре бодомкулча гирифт, зеро Ҳусайн ин гуна кулчаҳоро бисёр нағз мебинад.

Ҳамин тавр, онҳо тавассути роҳи сангфарш ба хона баргаштанд. Мегӯянд, ки дар ягон шаҳри дигари дунё кӯчаи сангфарш нест; аз роҳи сангфарш рафтуо намудан танҳо насиби мардуми Бухоро гардидаасту бас!

Ҳамин ки офтоб гунбади манораҳоро нурафшонӣ кард, ҳамон лаҳза муаззин барои даъвати мусулмонон баҳри адои намоз азон мегӯяд.

Муаззин бояд, албатта, соҳиби овози ширадоре бошад. Аввалин муаззини дунё – Билоли Ҳабаша ғуломи озодкардаи ҳуди Паямбар буд. Дар бораи овози ӯ то ҳозир афсонаҳо мебофанд.

Пирамард Убайд муаззин нест. Ӯ хатиб аст. Барои муаззин сифату фазилати зиёде лозим нест, ўро фақат овози хубу ҷарангосие, ки аз масофати дур мусулмонон азонашро фаҳмида тавонанд, кифоят мекунад. Аммо хатиб бояд соҳиби маҳорати қироату дорои хираду маърифати беҳад бошад, зеро амали муҳимтареро анҷом медиҳад.

Баъди азони муаззин, пас аз ҷамъомади мусулмонон дар масҷид, хатиб сари меҳроб мебарояд.

Дар дасти ӯ varaқи оёту ҳадис. Хатиб хутба меҳонад. Зимни хутба хатиб, албатта, Худованди раҳмону раҳимро ҳамду ситоиш мекунад. Сипас сояи Илоҳӣ дар замин – халифаи Бағдодро ҳамду сано меғӯяд. Баъди он муқарраби халифа ва, ба ҳамин васила, муқарраби Илоҳӣ – худи амиро.

Тамоми муслимини рӯи замин дар ин соат ҷойнамоз густарда, бар замин сачда меоваранд ва, ба ин маънӣ, сӯи Маккаи мушаррафа сучуд мебаранд.

Ҳар мусулмоне бояд китоби муқаддаси дини ислом, маҷмӯи қонуну қавоиди шариат – «Қуръон»-ро баробари панҷ панҷааш медонист. «Қуръон» китоби муқаддасе ҳисобида мешуд, ки ба забони арабӣ танзим ёфта, ба забони дигаре тарҷума карданааш мамнӯъ аст.

«Қуръон»-ро дар мактабу мадориси мусулмонӣ меомӯзанд.

Баъди чанд рӯзи кӯчида Бухоро омадан Абдуллоҳ Ҳусайнро ба мактаб овард.

Понздаҳ писарбача зери по қолиҷаҳо густарда, гирдогирди Убайди хатиб давра ораста буданд. Дар миёни бачаҳо Ҳусайн аз ҳама хурдтар буд. Хатиб ба забони арабӣ сураҳои «Қуръон»-ро аз як сар мадқашон кироат мекард. Бисёрии бачаҳо забони арабиرو бад мефаҳмиданд. Онҳо форсӣ – забони тоҷикону форсиёни бостониرو медонистанд.

Ҳусайн алалфавр Убайдро саволборон намуд.

– Ситораҳои осмон аз кучо пайдо шудаанд? – пурсид ӯ.

– «Қуръон»-ро биёмӯз, – меғуфт устод Убайд, – аз он ба кулли саволхоят ҷавоб хоҳӣ ёфт.

– Барои чӣ одамон мемиранд? – аз нав мепурсид Ҳусайн.

– Додани чунин саволҳо барои ту ханӯз бармаҳал аст, – оташин мешуд устод, – сараввал «Қуръон»-ро пурра азбар бикун!

Одамони бешуморе «Қуръон»-ро азбар менамуданд. Бисёриҳо бо ҳамин дараҷаи донишу омӯзиш то поёни зиндагӣ қаноат меварзиданд.

– То рӯзи оянда сураи «Аъроф»-ро азбар намоед, – мефармуд устод.

– Мумкин аст, ки ман боз ягонтои дигарро ҳам азхуд намоям? – пурсид Ҳусайн.

– Не, танҳо сураи «Аъроф»-ро!

Вале талабагон дар рӯзи оянда ҳатто ҳамин сураро ҳам азёд гуфта наметавонистанд ва такроран меомӯхтанд.

Ғайри сешанбеу чумъа дигар ҳама рӯз талабагон дар мактаб ҷамъ меомаданд. Онҳо гоҳо дар кулбаяки саҳни масҷид ва гоҳо дар худи масҷид машғулият мегузаронданд. Устод пушт бар сутуну шогирдон рӯи қоличаҳо давра менишастанд.

– Мумкин аст, ки ман то дафъаи оянда боз ягон супориши дигарро ҳам иҷро намоям? – сураи бутунеро азёд баёнқунон мепурсид Ҳусайн.

– Вазифаи барои дигарон супурдашуда ба ту ҳам дахл дорад! – ғазабноктар мешуд устод. – Саросема нашав!

Ҳусайн дар айни вақт ба таълими устоди дигаре ҳам мерафт. Ин муаллим улуми адабия, сарфу наҳв ва сабки забони арабиро меомӯзонд. Ҳатто муаллим ба Ҳусайн усули қофиябандиро ёд дод.

Рӯзе Убайди хатиб бемор шуд. Ба ҷойи ӯ як моҳ каси дигар хутба хонд. Вай одами бефаросате буд, дар торҳои ришаш ҳамеша резаҳои нону хӯрок ва, ҳатто, қоғазпораҳо часпида меистоданд.

Баъд Убайд баргашт. Баҷаҳо боз мактаб омаданд.

– Ман «Қуръон»-ро битамом омӯхтам, – арз намуд Ҳусайн. – Акнун метавонам, ки ба саволҳои ҷавоб пурсам?

– Чаро ту беҳурматона маро фиреб медиҳӣ? – ранҷид устод.

–Солиёни дароз «Қуръон»-ро таълим медиҳанду бо вучуди ин кам андар ками мусулмонон онро фаро мегиранд. Ба ин тоифа унвони эҳтиромии «Ҳофиз» -ро медиҳанд.

–Пас, ман – «Ҳофиз», – илова намуд Ҳусайн, – зеро тамоми сурахоро аз аввал то охир азёд медонам!

–Бисёр хуб, – изҳор намуд устод. – Он гоҳ ту ба ман мазмуни сураи «Ториқ» -ро гуфта деҳ.

Устод саҳифаи даркоририро кушоду рафти ҳикояти Ҳусайнро муоина намуд.

Ҳусайн калимаеро ҳам напартофт.

–Не, ин сураи бисёр кӯтоҳ буд, ту ба ман акнун сураи «Бақар»-ро мегӯӣ. То ҳол онро ягон шогирди ман битамом наомӯхтааст.

Ҳусайни хурдсол ин сураро ҳам аз ёд гуфт.

–Сураи «Моъун»-ро чӣ...? Сураи «Шӯро» -ро чӣ...?

Ҳусайн инҳоро ҳам хонд.

«Қуръон»-ро ба ин пуррагӣ ҳатто худи хатиби номӣ Убайд ҳам намедонист.

–Акнун, – мепурсид Ҳусайн, – ман метавонам, ки саволҳоямро ба шумо диҳам?

–Намедонам, – худахро аз даст дода ҷавоб гардонд устод. – Танҳо ба падарат гуфта метавонам, ки туро дигар мактаб наорад. Ту, дар ҳақиқат, «Ҳофиз» ҳастӣ! «Қуръон»-ро битамом азёд медонӣ. Замони бачагӣ ман ҳам ана ҳамин гуна саволҳоро ба муаллимам дода будам. Ё сахтакак адабамро дода буд. Аз ҳамон дам ба гӯшаи ҳушам гирифтам, ки ҷавоби кулли саволҳо дар «Қуръон» аст ва минбаъд аз худаму дигарон пурсидани чизеро бас кардам. Агар ту ба саволҳоят аз «Қуръон» ҷавоб ёфта натавонӣ, ҳолат хароб мешавад. Рӯзгорат вазнину табоҳ мегардад.– Чунин буд андешаи Убаиди куҳансол.

Аз ҳамон дам Ҳусайн дигар мактаб нарафт.

Дар бораи Ҳусайн чунин ривоятеро ҳам меоранд.

Ҳусайн бачаи басо окиле буд. Ҳанӯз дар айёми туфуллийят ба шарофати хушёриву дарроқӣ «як тори мӯйро ба чихил мӯя тақсим карда метавонист».

Ҳамаи талабагон аз истеъдоду қобилияти ӯ ба ҳайрат афтода буданд.

Боре ҳамсабақонаш ӯро санҷиданӣ шуданд. Онҳо пештар аз Ҳусайн ба мактаб омада, зери қоличае, ки ҳамеша дар болои он менишаст, як варақ қоғаз гузоштанд.

Ҳусайн ҳам омад, муаллим ҳам пайдо шуд, машғулият ҳам оғоз гардид.

Талабагон ба тамоми ҳастӣ рафтору амалиёти Ҳусайнро зери назорат гирифтанд. Ӯ ғайримуқаррарӣ рафтор менамуд. Гоҳе дида тарафи шифт медӯхту даме сар ҷониби фарши дарсхона меҳамид.

Баъди фосилае мутаҳаййирона пурсид:

– Намедонам, ё боми мактабамон андаке поён ҳамида, ё фаршаш каме болотар баромадааст; ба ҳар ҳол, баландии деворҳо тағйир ёфтааст...

РУҶӮИ ЯКУМ

Сесаду ҳафтод соли расо пештар аз таваллуди Ҳусайн дине зухур намуд, ки хеле зуд ба яке аз динҳои муқтадиртарин ва мушаддадтарини олам мубаддал гардид.

Дар нимҷазираи Арабистон, дар сари роҳи калони қорвонгарди миёни Сурияву Яман, дар лаби чашмаи Замзам, шаҳри тижоратии Макка воқеъ гардида буд. Масоҳати он, ба қавли як сайёҳи қадим, «аз масофати парвози дукаратаи тир дар мураббаъ беш набуд». Маккаро дар дараи борикное бино карда буданд. Аз чапу рости он кӯҳҳои азиме ҳашамат меронданд. Ягон тоҷир, агар аз Яман ба тарафи Сурия раҳ гирифта бошад, ин дара ва, ба ин маънӣ, Маккаро нагузашта наметавонист. Дар Макка ғаллақорону боғдорон умуман набуданд; ҳатто шумораи хунармандон хеле

кам буда, фақат аҳли тичорат зиндагӣ мекарданд. Тоҷирони сарватманд корвонҳоро омодаи сафар менамуданд, аҳолии камбағал ба сифати сорбонони ин корвонҳо хидмат карда, ба мақсади давлатёбӣ худхошон низ аҳён-аҳён ба савдогарӣ машғул мегардиданд.

Шаҳр аз ибодатхонаи худ даромади калоне мебардошт. Намояндагони қавму қабилаҳои зиёде барои таъбид ибодатхона омада, онро «Ҳарамуллоҳ» меномиданд. Худи шаҳрро, ки маъбадгоҳ дар ҳудуди он воқеъ аст, Мадинаи мунаввара ва, бо вучуди ноҳамвориву нооромии ҳаёти атроф, мамнӯъгоҳи ҷангу ҷидолҳо мешумурданд. Ибодаткада дар паҳлуи бозор истода, сурати муҳраро пеши назар меовард. Аз ин рӯ, «Қаъба», яъне муҳраи нардбозӣ номида мешуд. Гирдогирди маъбадкада бутҳо – Худоёни сангини дағалтарош истеғ меистоданд. Бути калонтарин андаруни ибодатхона дар болои чоҳе меистод. Одатан, одамон қурбонҳои пешовардаи худро ба ин чоҳ меандохтанд. Санги сиёҳи начандон калонеро ба андозаи якуним қафи даст бар девори ибодатхона насб карда буданд. Ҳаҷаруласвад, гӯё, замоне аз осмон афтода будааст ва қавму қабилаҳо ҳам бар он аз даврахҳои гузашта сучуд меовардаанд.

Ана дар ҳамин Макка Муҳаммади Паёмбар таваллуд ёфт.

Вале дар аввал ӯ на Паямбар, балки یتими бечора, бародарзодаи фақири тоҷири миёнаҳол Абӯтолиб буд. Сипас ӯ ҳамсари беваи сарватманд – Ҳадича гардид. Онҳо бист соли расо якҷоя зиста, соҳиби чанд фарзанд шуданд. Алалхусус, духтари Муҳаммад – Фотима шуҳрати калоне пайдо намуд. Мақбараи ҳамсари Муҳаммад – Ҳадича дар қабристони шимоли Макка то замони ҳозира бақо дида, зиёратгоҳи муқаддаси мусулмонон ҳисобида мешавад.

Дар Макка қонуну қоидаи муайяне ҷорӣ набуд. Агар касе ба шаҳриён хабари муҳимме расондан хоҳад,

ба пуштаи назди майдони шахр баромада, бо овози баланд фарёд мебаровард. Дар асари овоз одамон чамъ омада, бодикқат онро гӯш медоданд. Ҳар инсонро на конуну на шахр, балки хешу табору авлодаш муҳофизат менамуданд. Агар касеро азоб диҳанд, ба ҳимояти ӯ хешовандонаш бармехостанд. Барои хун хунбаҳо гирифтаву барои таҳқир таҳқир менамуданд. Дар он давраҳо шахрҳои нимҷазираи Арабистон аз деҳоташ фақат аз рӯи масоҳат тафрика доштанд. Аммо тарху ҳолати рӯзгори онҳо яхела буд.

Қабилаи Муҳаммад танҳо ба камбағалию фақирӣ ном бароварда буд. Дар овони ҷавонӣ ягон китобе ҳам нахонда буд. Аз тарзи ҳаёти кишвару қабилаҳои дигар фақат тавассути нақлу ҳикоеҳои мусофирон воқиф мешуд. Ҳатто ба гӯшаи гумонаш намеомад, ки то ӯ ҳам файласуфони соҳибхирад, ҷумхуриву императориҳо будаанду гузаштаанд. Дар шаҳри худ атрофи худ фақат анбӯҳи мардумони нимгурусна, камбағалони чандапӯшу дороёни нодиралибосро медид, ки сари ҳар қадам ҳафадор баставу худкушӣ карда, ҳар сонияи умрашонро сарфи судури гуноҳе менамуданд.

«Дар қайди чунин ҳаҳолату зулмат, беқонуниву бесомонӣ ва кароҳату қабоҳат чӣ гуна мезиста бошанд?» – андеша мекард Муҳаммад, ғами ҳамқабилагонашро хӯрда.

Ба Макка тоҷирони яҳудию насронӣ тез-тез омада меистоданд. Муҳаммад аввалин маротиба номи Худоро аз онҳо бишнид. Худо дар тамоми ҷабҳа қодир будааст. Ҳамаи афроде, ки дар рӯи замин машғули бадиву бадқирдорӣ ҳастанд, албатта, ба ғазаби Худо гирифта мешудаанд, Худованд аҳли имонро барои фароғат озими бихишти ҷовидонӣ месохтааст.

«Ана, сабаби бадбахтии ҳамтоифагони ман дар чӣ будааст – инҳо Худованди яккаву ягонро намешиносанд! Ҳатман онҳоро муътақид гардонидан, барояшон аз хусуси қудрати Илоҳӣ ҳадис овардан лозим аст, то аз роҳу равиши ҷорӣ худ баргарданд, аз

рӯйи қонуну қоида ва низоми беҳтаре зиндагӣ баранд. Вагарна ҳама гирифтори азобу машаққати ҷаҳаннам хоҳанд гашт. Аммо ба кадом усул? Чӣ гуна барояшон ҳикоя бояд кард? Кӣ маро бовар мекунад? – азоби рӯҳӣ мекашид Муҳаммад. – Барои Худоро шинохтани ҳамқабилагони ман чӣ роҳе ихтиёр бояд намуд?».

Муҳаммад борҳо нолишкунон аз хобаш бедор мешуд. Ҳатто тафси офтоби биёбон ҳам андешаҳои ғамолуди ўро парешон карда наметавонист. Ба гуфтору ақидаи як одами одӣ кӣ бовар мекунад?!

Вале фарҷоми ҳама гуна шубҳаву дудилагиҳо фаро расид.

Он шаб ў бахусус аз боби бадбахтиҳои халқи худ, ки Худованди яккаву ягона ва муктадирро наменихт, дурудароз андеша намуд. Сипас аз хона бадар омад. Ҳаври ғализе аз замин бар осмон мебаромад. Моҳи мудаввари ҷаҳордаҳ аз торами само назаррабӯй менамуд. Ва ногаҳон аз он ҷо, аз аъмоқи фазо, сояе ба назари Муҳаммад аён гардид. Ана, соя наздик омада истодааст, мана, мана, тамоман наздик омад, ду мили дигар монд!

«Ҳа, ин «рӯҳ»! Ба назди ман «рӯҳ» фаромад!» – ба ларза даромад Муҳаммад. Бар илова, андешид, ки омӣ нест, зеро «рӯҳ»-и фиристодаи худи Илоҳӣ назараш кардааст.

«Ман Паёмбар мешавам! – иқрор намуд Муҳаммад. – Инро ба ман Илоҳӣ фармуд. То ин дам Исову Мӯсо Паямбар буданд, акун ман мешавам».

Ҳоби дидаи худро ба ҳамсараш Хадича ҳикоя намуд, занак ўро бовар кард. Асли воқеаро ба писари додари Хадича ҳам изҳор дошт. Писари амаки Муҳаммад – Алӣ ҳам ҳоби дидаи ўро қабул намуд.

Инак, Муҳаммад қарор дод, ки ба ҳамаи сокинони Макка ручӯъ кунад.

Субҳи содиқ ў болои пуштаи Сафо, ки дар доманаи шарқии майдони бозор, рӯбарӯйи Каъба воқеъ гардида буд, баромада, ба даъвати мардум оғоз намуд.

– Алассабоҳ! – овоз дардод Муҳаммад.

Одатан бо ин овоз аҳолии шаҳрро аз омадани хатаре хабар меоданд.

Оҳиста-оҳиста издиҳоми начандон калони одамон чамъ омад.

Ҳамон лаҳза Муҳаммад ба даъвати онҳо пайи дунболаи ҳаёти одилонаву порсоёна пардохт.

– Дар баҳои куфру гуноҳатон баъди мурдан азобу ранҷу шиканча хоҳед кашид! – мегуфт ӯ.

Издиҳоми мардум аз ин гуфтаҳо чунон ба хандаву тамасхур меомад, ки...! Ба чунон алфози қабехе ҳидоятгари ояндаи худро дашномҳо меод, ки...! Мардум ба шӯру ғазаб меомаданд, ки Муҳаммад онҳоро барои гапҳои беҳудае аз қору борашон дур андохт!

Ҳамчунин, аз он ба қару ғазаб меафтаданд, ки як ҷавони бесаводе, ки дирузакак дар кӯчаву паскӯчаҳо бо либоси ҷиғда-ҷиғда овора мегашт, беизору фискашол аз турми дари онҳо давида мегузашт, бо пиразане ҳамхона шуда молу ҳол ёфт, имрӯз ҷасорати худро Пайғамбар тасаввур намудан ва аз номи Худо сухан рондан пайдо кардааст! Ҳамаро бовар мекунонад, ки Худо яккаву ягона мебошад, ҳол он ки шумораи аслии Худоҳо баробари сангҳои ибодатхона асту муҷассамаҳои сангӣ ба шаҳр даромади хубе мебиёранд.

Вале Муҳаммад ором намегирифт. Пайваста фуқароро чамъ оварда, ба онҳо ҳоби дида ва Худои тасаввурмекардаи худро ҳикоя мекард.

Хешовандонаш, ҳатто ҳамонҳое ҳам, ки ба паёмбарии Муҳаммад бовар надоштанд, аз муҳофизату ҳимояти хешбачаи худ рӯй тофтанро бидъат мешумарданд. Аммо сонитар, баъди ғавти амаки Абӯтолиб, эҳтимоли дар сари ҳар қадаме кушта шудани Муҳаммад афзуд.

Дар акнофи шаҳр овора гаштан, одамонро аз тичорату писаронро аз падарон ҷудо кардан, аз хусуси ваҳдати Худову дар ҳузури он Худо баробарии ҳамагон

арзи эътиқод намудан ва ҳамаро пайи ҳимояти фақирону یتимон бархезондани ҷавоне маҳаллӣ ба кӣ мефорид?!

Дар масофати понздаҳ фарсах дуртар аз Макка мавзеъе бо номи Ясриб барҷой буд, ки сонитар унвонашро Муҳаммад ба Мадина, яъне Мадинатуннабӣ (Шаҳри Пайғамбар) мубаддал гардонд. Дар деҳа фаллоҳон истиқомат доштанд, зеро дар Мадина чандин қавму қабила: бутпарастон, насронӣён, яҳудиён иқомат дошта, дар нифоқу низои ҳамешагӣ буданд. Вақте ки бутпарастон зафар меёфтанд, насорову яҳудиён онҳоро бо номи паёмбари нав – Масеҳо, ки гӯё анқариб ба замин омада, ҷазои кофиронро медодааст, таҳдид менамуданд. Дар ҷавоб бутпарастони Мадина насронӣёну яҳудиёнро фиреб додан меҳостанд, зеро бутпарастон аллакай аз зухури ким-кадом паёмбаре дар Маккаи мамнӯи ҷангу ҷидолҳо хабар ёфта буданд.

–Яҳудиёну насоро бӯй набурда, зудтар ўро ба тарафи худ кашидан лозим, – қарор доданд онҳо.

Оқибат рӯзе Муҳаммад ҳамроҳи дӯстони ҳаммаслаки худ маҳфӣ ба Мадина фирор овард. Ин воқеа соли 622 рух дода буд. Аз ана ҳамин сол, аз замони ҳиҷрати Муҳаммад, тақвими мусулмонӣ – солшумории ҳиҷрӣ оғоз меёбад. Ҳоло ҳам мамолики исломӣ аз рӯйи тақвими ҳиҷрӣ солшуморӣ мекунанд.

Начандон пештар Муҳаммад изҳор менамуд, ки ҳама ҷо ҳукумат дар дасти осӣён асту бар зидди ҳукумат мубориза бояд бурд.

Ҳоло ҳудаш ҳокими шаҳр, сардори ҳукумат шудааст. Ҳудаш дар боби итоат қонунҳо мебарорад. Қонунҳои нахустинаш одӣ буданд. Мувофиқи қонунҳои нахустин аҳли Мадина маҷбур буданд, ки ўро на ба тарзи расмиву маъмулӣ, балки бо эъзозу иқром ном баранд. Ва бо зарурате наздаш оянд, то дами баромаданаш интизор шуда, бо садои баланд аз хонаҳои дарун барнахонанд.

Оҳиста-оҳиста шумораи диндорон афзуда, ҳолати рӯзгори Муҳаммад дигаргуна мешуд. Ӯ қарор аз пайи қарори дигаре мебаровард. Барои аҳли дину имон нӯшидани шаробу бозидани қиморро қатъан мамнӯъ дониста, чунинҳоро шугли шайтон меномид.

Ибодатхонаи Макка, яъне Каъба, «қиблагоҳи кулли муслимин», ба таъбири дигар, тарафе зълом дода шуд, ки хангоми намоз бояд аҳли дин рӯй ҷониби он мебуданд. Даруни масҷид, дар ибодатгоҳи болокушода намоз меҳонданд. Худи Муҳаммад асо дар даст аҳли сучудро пешвой менамуд. Баъди намоз ӯ қорҳои ҷамоатиро ба субут мерасонд, ҷангиву тарки муносибатқардагонро ошӣ меод, баҳсу мӯҷарои меросхӯронро ҳал мекард.

Тамоми деҳоти ҳамсоя тадриҷан таҳти тасарруфи ӯ мебаромаданд.

–Худо яккаву ягона ва Муҳаммад расули барҳақ аст, – рӯ тарафи қибла гардонда, фотиҳа меҳонданд аҳли дин.

Муҳаммад одамонро бовар мекунонд, ки ягон қонуну қонидаро пешдасти худ бофта набаровардааст.

–Кулли қонунномаву дастуруламалҳо ба вай аз тарафи Худо тавассути фариштаи Ҷабраил фиристода мешаванд. Муҳаммад фақат онҳоро амалӣ мегардонаду бас, – меғуфтанд ёрони Муҳаммаду худи ӯ.

Паёмбар алайҳи осӣни дину имон ғазо мебардошт. Ғаниматҳои ғазавотро ғозӣи мобайни худ тақсим мекарданд. Панҷаки ғанимат барои манфиати Худо, барои манфиати Расули Худо Муҳаммад, ҳешу таборони ӯ, ҳамчунин, ғатимуни фақирон ва мусофирон масраф мешуд.

Ба зудӣ Муҳаммад аз марде ҳаёлпарвари содалавҳу паямбаре хандаҳариш ба ҳокими мулоҳизакор ва макқоре табдил гардид.

Ғанимати зиёди ғазва насиби лашқари ӯ мегардид. Мадина ҳам доратар мешуд. Зоҳиран, наҷандон пештар Муҳаммади ҷавон ғами ғатимуни бебаргу беҷаворо

мехӯрд, барои кашшоку нодорон адолат металабид, аммо ҳозир дини ӯ дини истилогарони золиме гардидааст, ки барояш ғазои ғоратгарона вочиб амре мебошад.

– Дар назди Худо ҳамаи мӯъминон баробаранд. Молу мулки онҳо ҳалалнопазир аст. Аммо кофирро ба ҳабс овардан, ғулом сохтан, молу мулкашро тарака намудан мумкин мебошад.

Сари осӣён аз зарби шамшерҳо ба замин афтода, оғуштаи хоку хун мегардид. Доду нолаи зану фарзандони онҳо ба фалак мепечид. Шумораи сипоҳиёни Муҳаммад торафт зиёдтар мешуд. Чаро зиёд нашавад, охир ғанимати бешуморе насиби онҳо мегардид! Дар муддати кӯтоҳе вай ба Макка, ба ҳуди ҳамон Маккае, ки бачагии бенавоияш дар он ҷо гузашта буду дар ҳамон ҷо таҳти таҳқиру тамасхур оворагардӣ менамуд, ба Маккае, ки дар он ҷой ӯро сангсор карда буданд, билохира, ба Маккаи Мукаррама зафармандона ворид гардид. Баъди ин тоҷирони сарватманд – душманони аз ҳама хавфноктарини ӯ, ки замоне аз дасти фишору тазйиқоташон гурехта буд, дӯстони наздикаш шуданд. Тоҷирони сарватманд акнун ба ӯву ойини ӯ дармепайвастанд, зеро дину ойине, ки аз ҳисоби он сармоядор шудан имконпазир аст, ба таъби тоҷирон мувофиқат менамуд.

Саросари Арабистон сар ба пойи Муҳаммад месоид.

Муҳаммад ғайриҷашмдошт, баъди бемории кӯтоҳе, 8-уми июни соли 632 тарки дунё намуд. Агарчи борҳо фонӣ будани худро ҳам изҳор дошта буд, ба марги ӯ ҳаммазҳабонаш бо душворӣ бовар мекарданд. Шабе барои ӯ қабр кофта, турбаташро дар ҳамон ҷойи фавтидааш гӯронданд.

Аввалҳо қабри Пайғамбар аз замин базӯр боло мешуд. Сонитар дар он ҷо масҷиди бузурге бино карда, ба ҷойи қабр макбараи пуршукӯҳе барпо намуданд.

Баъди фавти Муҳаммад муборизаи тахтутоҷталабӣ оғоз гардид. Аввалан дӯсти наздиктарини Муҳаммад – Абӯбакр халифа шуд. Абӯбакрро саҳобаи дигари Муҳаммад – Умар иваз намуд. Ҷойи Умарро ёри дигари Муҳаммад – Усмон гирифт.

Муҳаммад аҳодиси худро китобат наменамуд, зеро хатту саводи казояи надост. Муҳаммади хирадманди бемаълумот аксаран дар рафти ҳадисҳояш ҳикоят меовард, ки аз касони дигар шунида буд. Имон дошт, ки Худои ӯву Худои насоро як асту ӯ, яъне Муҳаммад, дар таъвиқи Исо омадааст. Аз он ки насронӣён ба вай имон намеоварданд, дар хайрат меафтод.

Аҳодиси Муҳаммадро шахсони дигар навишта мегирифтанд. Ба ҳадисҳо аз худ иловаҳо меоварданд. Маҷмӯи ҳадисҳоро Муҳаммад «Қуръон» номид. Тамоми зисту зиндагонӣ, додгустарӣ, таълиму тарбия, ҳулоса, тамоми ғайбати мусулмонон бояд аз рӯи нишондоди «Қуръон» амалӣ мегардид. Аммо баъди даҳ-понздаҳ соли Муҳаммад «Қуръон»-ҳои зиёде пайдо шудан гирифтанд, ки ҳамагӣ мутафарриқа буданд.

Халифаи савуми баъди Муҳаммад – Усмон фармон дод, ки ҳамаи «Қуръон»-ҳои мутафарриқа сӯзонда, танҳо якто боқӣ монда шавад. Аз рӯи ҳамин нусхаи ягона нусхаҳои мутааддиде нусхабардорӣ ва ба шахрҳои калон фиристода шуданд.

Фармон ба душманони халифа Усмон нафорида. Онҳо ба муқобили вай исён бардоштанд. Усмон кушта шуд. Ӯ «Қуръон» дар даст истиқболи қотилон баромад. Чунин меҳисобанд, ки ҳамаи «Қуръон»-и ба хуни Усмон оғушта ҳоло дар Осорхонаи Тошканд нигоҳ дошта мешавад.

Баъди фавти халифа Усмони сарнагуншуда Алӣ – писарамаки худи Муҳаммад сари ҳукумат омад. Илова

бар ин, ӯ Фотимаи духтари Муҳаммадро ба занӣ гирифт. Баъди чанд сол Алӣ ҳам аз дасти қотиле кушта шуд.

Баъди марги Алӣ мусулмонон ба чандин гурӯҳҳо тақсим шуданд. Гурӯҳҳои асосӣ ҳоло ҳам зери унвони суннийён ва шиъён арзи ҳастӣ доранд.

Дуди сиёҳе биёбонро фаро гирифта буд, зеро шаҳрҳо месӯхтанд; дар муҳорибаҳо ҳазорон одамон мефавтиданд, зеро саворагони араб, ғозии дину ойини барпокардаи Муҳаммад сарзаминҳои нав ба навро истило менамуданд. Худуди бекарони истилогардида ба давлатҳои алоҳида тақсиму таҷзия мешуд. Дини тамоми давлатҳо ягона – ислом буд. Аммо дар сари як давлат суннийёну дар сари дигаре шиъён меистоданд. Онон ҳамдигарро тақфир меҳонданд. Суннийён сари шиъёнро мегирифтанду шиъён сари суннийёнро! Шиъён меғуфтанд, ки ҳукумат танҳо дар дасти ҳешовандони Муҳаммад бояд бошад. Гӯё, Муҳаммад асрори дини худро ба қabilaҳои бесавод пурра кушода дода наметавониста будааст. Мифтоҳи тафсири бисёр ибороти номафҳуми «Қуръон»-ро фақат авлоду асҳоби Муҳаммад медонистаанду бас.

Ҷилави ҳукумати Мисро авлоди Алӣ ва духтари Муҳаммад – Фотима ба даст гирифтанд. Ҳокимони силсилаи мазбулло Фотимийён меномиданд ва, табиист, ки шиъмазҳаб буданд.

Суннийён изҳори итминон менамуданд, ки тамоми нуктаҳои «Қуръон»-ро ба маънои аслии бояд фаҳмид ва барои дар рӯи замин пайгири Муҳаммад шудан набава ва ё абераи ӯ будан шарт нест, ҳар мусулмони комил метавонад ҷойнишини Пайамбар гардад.

Албатта, дар аксари маворид муноқишаҳои мазҳабӣ баҳонае беш набуд, сабаби воқеӣ мубориза барои тахту тоҷу салтанат буд.

– Хама дар назди Худо баробаранд, бадбахтонро ранчондан ва муъминонро такқир намудан вубол аст! – чор меандохтанд воизон аз минбари масҷидҳо.

Вале дар хилват ҳам соҳибони дину имону ҳам воизон акси гуфторашон амал мекарданд, авомро паст мезаданд.

Сарзаминҳои истилошуда тобеи халифагон буданд. Сунниён халифаи ҳуду шиён халифаи ҳудро доштанд. Дар Бухорое, ки Ҳусайн иқомат дошт ва дар сарзаминҳои нопайдоканору шахрҳои ноҳия амирон – ҷонишинони халифаҳо салтанат меронданд. Ба хотираи поягузори хонадон Исмоили Сомонӣ силсилаи амиронро Сомониён меномиданд. Онҳо тобеи халифаи Бағдод буданд. Халифаи Бағдод суннимазҳаб буда, бо тамоми қувват алайҳи шиён мубориза мебурд.

Форсҳо, тоҷикон ва дигар халқҳои, ки тахти сарвари Сомониён умр ба сар мебурданд, тобеи халифаи бағдодӣ буданро намехостанд. Аз ин рӯ, дар миёни халқҳои мазбур одамони зиёде буданд, ки пинҳонӣ шиёнро тарафдорӣ мекарданд. Падари Ҳусайн – Абдуллоҳ ҳам шии пинҳонӣ буд. Ҳатто ба писари худ ӯ кунияи Абӯалиро, ба шарафи халифаи маҳбуи шииён, писарамаки паямбар – Алӣ дода буд.

Хонаи Абдуллоҳ тез-тез меҳмондор мешуд. Ба зиёфати имшаба ҳам ӯ аз дами субҳ тайёри мидид. Аз бозор гили хушхӯри нишопури харида оварданд, ки зумуррадгуну равшанӣ буда, меҳмонони мисри чашидани онро дӯст медоштанд. Шафтолу, мағзи pista ва найшакари гулобандуд ҳам оварданд. Кӯзаҳои гулобу шаробро низ захира намуданд.

Мувофиқи одати ҷиддӣ қадбону ҳаққу ҳуқуқи қабули меҳмононро надошт. Хидмати меҳмононро канизак ба ҷой меовард. Мақоли «меҳмоне, ки ба мизбон «қадбонуро ҷеғ занед, то даме бо мо нишинад»

меғӯяд, сазовори се карат сангсор аст»-ро ҳамаи меҳмонон ба хубӣ медонистанд.

Канизак дастархони калоне густарда, нуклу наворо муҳайё намуд.

Махсусан, имшаб меҳмонони зиёде чамъ омада буданд.

Се нафар мусофири ҳофиз ҳам ҳамроҳи созҳояшон омаданд. Ҳар сеи онҳо ба якдигар шабоҳати кулӣ доштанд, зеро мӯйҳояшон якхела ранги балутӣ дода, якхела ба расми замон аз ду чаккаи сар пасрӯ шоназада буданд, ки ба таъбири мардуми ондавра «монанди каждуме буданд, ки аз сабаби ба шуълаи рухсораҳо наздик омадан дар худ печидааст».

Ҳофизон аз Миср, аз Манаф, омада буданд ва барои чанде дар ҳузури амир хунарнамоӣ кардан омода мешуданд. Ҳамроҳи онҳо тоҷири сарватманде ҳам меҳмон буд, ки Абдуллоҳ ӯро «марди дар фалсафа, меъмори ва санъат донишманд» гуфта шиносонд. Чанд одами дигаре ҳам омаданд, ки пирамарди аз роҳи дур омада – олим ва файласуф Нотилӣ ҳамроҳашон буд.

Меҳмонон давра ораста, ба хӯрдани зиёфат, нӯшидани шароб ва тафсондани суҳбат оғоз намуданд. Падараш Хусайнро дар бари худ шинонда, шафтолуе дупора карда доду донакашро ба тағорай ахлот партофт.

Ҳофизон аз зиёфат фориғ гашта, ба хонишу ромиш пардохтанд. Онҳо ҳам месароиданду ҳам менавохтанд. Аз дарди фироку ғами ҳичрон, аз боби висолу ваҳдат, аз хусуси вафодориву сангдилӣ суруду наво мебардоштанд.

– Овози ширадори чунин ҷавонро шунидан саодатест беназир! – гуфт пирамард Нотилӣ. – Фақат одами бисёр муътабар аз давлати ташрифи онҳо баҳравар гашта метавонад.

Абдуллоҳ табассуме карду китф дарҳам кашид.

Сипас, баъди суруду навро басанда кардани хофизон, онҳоро аз хусуси роҳ, аз тарзи ҳаёти мисриён пурсукоб намуданд.

– Оё дуруст аст, ки дар бозорҳои шумоён танҳо рости гапро гуфтан одат шудааст? Ва касе харидорро фиреб диҳад, ёро савори шутур кардаву ба дасташ зангӯла дода, гирдогирди шаҳр мегардондаанд?

– Ин ҳолатро ман ҳам тасдиқ карда метавонам, – ба гап ҳамроҳ шуд тоҷири сарватманд. – Гунаҳкор дар чунин маврид зангӯлаеро зангзанон фарёд мебарорад: «Ман дурӯғ гуфтам, акнун ҷазои онро мекашам! Сазои дурӯғгӯ ҳамин аст!»

– Чунин низому тартиб фақат дар мамлакате ҷорӣ буда метавонад, ки онро халифаи ростин, авлоди Паямбар идора кунад.

– Ин ҷо, дар Шарқ, дар бозор маро боб карда фиреб доданд. Ба ивази коло забонхати сохтае пешниҳод намуданд. Рӯзи дигар, вақте ки қалбақӣ будани ҳуччатро фаҳмида, колои худро бозпурсидам, ҳама баробар ханда бардоштанд. «Одати мо чунин аст: агар фиребро дарҳол пай набарӣ, колоро бознамегардонем».

– Дар ҳамаи мамлакатҳое, ки сунниёни худашонро боимон вонамудкунанда салтанат меронанд, бенизомиву бетартибӣ ҳукмрон аст! – гуфт яке аз хофизон.

– Дар бораи Бағдод ҳочати гап нест, – аз нав ба гап даромад тоҷир. – Чанде пеш вазири Бағдод як душмани худро асир гирифта, дар муқобилаш чунон расвоиҳо кард, ки ҳеҷ одами мӯъмину мусулмон ва окилу доно рафтори ёро ҳақ шумурда наметавонад. Вазир ба душмани худ пӯсти бӯзина пӯшонда, ҳангоми айшу нӯшхояш ёро маҷбур менамуд, ки рақсу бозӣ кунад.

–О-ҳо, вай майнӯшӣ ҳам мекунад?– изҳори тахайюр намуд пирамард Нотилӣ.

– Ба дараҷае менӯшад, ки...!

– Дар бораи халифаи моён ал-Азиз чунин гапҳоро наметавон гуфт, – изҳор намуд ҳофизе. – Ё монанди сарв қоматбаланду хушандом. Сайёди ҷасур, касе чинси аспонро беҳтар аз ӯ намедонад, ҷавҳаршиноси доно. Вақте ки душманашро асир афтонд, ўро бо хаймаи махсус, аспҳо ва, умуман, тамоми лавозимоти даркорӣ таъмин намуд. Халифа ба ӯ ҳатто ангуштарини муҳрдор ва муқаррабонашро баргардонд. Ҳангоми вохӯрии нахустин ӯ фармуд, ки барои душман ҷоми шароб оранд ва чун дид, ки ҳариф аз заҳролудшавӣ тарсида, ҷуръати нӯшидан намекунад, аввалин шуда худаш аз ҷом ҷуръаеро ошомид.

–Фақат ашхоси начибу ҷавонмардони ҳақиқӣ, ворисони Паёмбар ба чунин амал қодиранд! – арза дошт Нотилӣ.

Албатта, агар ба хона одамони бегона меомаданд, меҳмонон мулоҳизакорона рафтор менамуданд, андаке дигархелтар суҳбат мекарданд. Лекин имрӯз ҳамаи меҳмонони Абдуллоҳ эътиқодманди мазҳаби ягона – шиъӣ буданд. Онҳо бо қаноатмандӣ душманонашонро таҳқиру мазаммат ва ҳаммаслаконашонро таърифу тавсиф менамуданд.

– Шумо дар шаҳри мо ба чӣ коре машғул хоҳед шуд? – пурсид Абдуллоҳ аз пирамарди фозил Нотилӣ.

– Рисолае таълиф намуда, дар он донистваҳои худро доир ба фалсафа, нучум ва бархе улуми дунявӣ баён хоҳам дошт. Шояд маро ба дарбор муаррифӣ кунанду маоше пайдо намоям.

– Шумо ягон ошно ва ё хешу табор доред?

– Не, ман танҳоям ва тамоми сарватамро ҳамроҳ дорам.

– Охир, то дами хотимаи рисола ба шумо лозим меояд, ки муддате бемаош зиндагӣ кунед...

– Ман инро медонам. Барои ман маоши зиёде лузумат надорад. Мумкин ягон нафар ва ё бештар шогирде пайдо кунам.

Абдуллоҳ ғарки андеша гардид.

Барои муаллими Ҳусайн шудан оё ин пирамарди бохиради нуронӣ розӣ мешуда бошад? Аҷаб хуб мешуд, агар ӯ розигӣ меод. Хубии кор боз дар он аст, ки ӯ шиъст!

Абдуллоҳ аз он воқиф набуд, ки мӯйсафед пули пуччаке надошта, то дами хонаи вай омадан ба ҳар чизи пешомадаю хушомадаи мардум – поре нони ҷаву пиёлае оби хунук иктифо менамуд. Абдуллоҳ аз он хабар надошт, ки мӯйсафед аз остонаи дари ӯ даромадан ва Ҳусайнро дидан замон қариб аз шодӣ динг-динг ҷаҳида буд. «Фарзандони шахси сохибфазилат, албатта, бояд илму дониш омӯзанд, – дар худ меандешид ӯ. – Кӣ медонад, шояд маро ба муаллимии писарашон бигиранд?».

– Барои писари ман омӯзгор лозим аст, – арз намуд Абдуллоҳ. – Тавассути пешниҳоди худ боиси малоли хоҳири шумо гаштанро наметоҳам, аммо худатон ихори майлу хоҳиш намоед, ман бо мамнуният дарҳои хонаамро ба рӯятон мекушодам.

– «Албатта, розӣ мешавам», – андешид Нотилӣ дар дил, аммо чизи дигареро ба забон овард:

– Дар роҳи таҳсил оё писаратон ягон дастоварде дорад? Охир, мантиқу ҳандаса ва улуми бақия, ки ман ӯро таълим хоҳам дод, барои ақли ҷавон гаронӣ мекунанд.

– Марҳамат, агар майли суҳбати ӯро дошта бошед, дараҷаи донишашро хоҳед санҷид, – ҷавоб дод Абдуллоҳ.

Шаб анҷом пазируфт.

Ҳофизони соҳибчамол инъомҳоро гирифта, роҳи манзили иқоматашонро пеш гирифтанд.

Тоҷири сарватманд барои шаббошӣ хонаи рафикаш рафт. Меҳмонони боқимонда ҳам хона ба хона тақсим шуданд.

Нотилӣ дар хонаи Абдуллоҳ бозистод.

Субҳи рӯзи дигар Абдуллоҳ аз пайи саранчоми корҳои идорӣ шитофт. Маҳмудро ба мактаб барои омӯзиши «Қуръон» оварданд. Нотилии солхӯрдаву Ҳусайн бар дар бари якдигар нишастанд.

Нотилӣ се нусха китоб дошт. Якеи онҳо боиси ифтихори ҳосаи ӯ буд. Ин китоб аз таълифоти Порфирий Тир буда, «Муқаддимаи мантиқ» номида мешуд.

– Мантиқ ченаки кулли ҳақиқатҳост, – Нотилӣ такрори ин таъбири дар хотираш сабтшудаи хирадмандонро дӯст медошт.

– Писарам, ман ҳаяҷону ваҳми туро дар пеши ин фан эҳсос мекунам... – Нотилӣ қарор дод, ки Ҳусайнро таскин бахшад.

– Ман ҳам як вақтҳо дар ҳарос афтода будам ва он тарсу ҳароси ман то ҳоло дур нашудааст. Мувофиқи шундам, ту ҳофизӣ, «Қуръон»-ро азбар медонӣ. Зехни кӯдак тез, аммо нопойдор аст. Дар бачагӣ ман ҳам метавонистам ҳофиз шавам. Ва он улуми адабия, ки ту омӯхтай, ҳатто фикҳу ҳисоби ҳиндӣ – ҳамагӣ қадамҳои нахустинеанд дар роҳи дарки маърифат. Доираи илму фарҳанг нопайдоканор буда, ҳудуди он дар торикии ғафлату ҳаҷолат ниҳон мешавад ва танҳо илми мантиқ роҳи моро ба сӯи дониш мунаввар месозад. – Нотилӣ даме хомӯш истод. Вай аз чунин муқаддимаи худ қаноатманд буд. – Ҳамаи он чизеро, ки бароят гуфтам, фаҳмидӣ?

– Бале, ҳамаашро фаҳмидам.

– Бисёр хуб. Набошад, сар мекунем.

Нотилӣ боэҳтиёт чанд саҳифаеро варақ гардонд.

– Хуб, ин ҳамд. Инак муқаддима. Ҳа, мана, дар ин ҷо... Шарҳи чинс, навъ ва тафрикаи навъӣ. Дар аввал ин ба назарат душвор менамояд, аммо сонитар, бовариӣ комил дорам, ки ба ҳар роҳу васила онро хоҳӣ фаҳмид. Худи ман дар айёми таҳсил фарқи миёни чинсу навъро дар тӯли ду ҳафта дарёфтам. Гӯш дор, барои ту меҳонам: «Чинс мафҳумест, ки дар мавриди ифодаи маҷмӯи ашъҳои гуногунавъ ва дар ҷавоби саволи «ин чист?» оварда мешавад».

– Нафаҳмидӣ? – пурсид ӯ Ҳусайнро.

– Ба гумонам, фаҳмидам.

– Не, ту каме фикр бикун. Агар хоҳӣ, бароят боз як бор ва ё якчанд бори дигар меҳонам. Ва ё, ма, худат гирифта бихон, фақат эҳтиёт бош, варақхоро надаронӣ.

– Ман аллакай фаҳмидам, – гуфт Ҳусайн.

–Ту саросема нашав, худи ман барои амиқ фаҳмидани ин мафҳум ду ҳафтаи расо кӯшидаам...

– Мо «бино» ва «қаср» мегӯем. Ва медонем, ки ҳар як қаср биност, аммо ҳар бино қаср нест. Ба ин маънӣ, мафҳуми «бино» чинс асту мафҳуми «қаср» навъ. Яъне, мафҳуми васеътар дар таносуби мафҳуми тангтар чинс мебошад.

–Чӣ хел? Чӣ хел ин ҳамаро ту якбора фаҳмидӣ? – ба ҳайрат афтод Нотилӣ. – Наход ман ба ту ҳамин қадар содаю равшан фаҳмонда бошам?

–Ин қизи душвор нест. Масалан, «ҳайвон» ва «шутур». Ҳайвон – чинс, шутур – навъ. Ана боз..., – хандид Ҳусайн. – «Инсон» ва «аблаҳ». Инсон – чинс, аблаҳ – навъ.

–Агар «шутур» ва «шутуркурра» бошад чӣ? – Нотилӣ чашмонашро айёрони нимроғ кард. – Ва ё, масалан, «қаср» ва «қасри амир» бошад чӣ?

–Дар он сурат шутур ва қаср чинсу шутуркурра ва қасри амир навъ мешаванд.

– Акнун ҳамроҳи ту чӣ бояд кунем? – ҳайрон монд Нотилӣ. – Гумон доштам, ки барои дарки ин муаммо ману туро на кам аз як ҳафта сарф мешавад. Хайр, бисёр хуб, давомашро меҳонем.

Онҳо шарҳи таъриф ва тавсиф, шарҳи қазия ва шарҳи таносуби ихтилофи қазоёро омӯхта, муттасил пеш мерафтанд. Дигар акнун Нотилӣ ба шогирди худ чизеро шарҳу тафсир намедод. Ӯ фақат таърифотро меҳонду бас. Шогирд алалфавр моҳияти таърифотро дарк намуда, ба омӯзгор онҳоро шарҳу тафсир медод. Бар илова, Ӯ Хусайн ончунон содаю фаҳмо ташреҳ медод, чиҳатҳои нозуктарини масъалаҳоро чунон амиқ дармеёфт, ки дар бораи онҳо устодаш ҳатто тасаввуроте надошт.

Баъди намози пешин Абдуллоҳ омад.

– Шуморо саъю кӯшиши писари ман қонё мекунонад?

Нотилӣ чӣ гуфтанахро надониста, шах шуда меистод. Ӯ аз ғояти ҳаяҷону изтироб ашки дида резонд.

– Ман лойиқи омӯзгории писари шумо нестам... – гуфт ӯ худро ба даст гирифта. – Баргузидатарин омӯзгори тамоми давраи замони фақат орзуи чунин шогирддеро парварида метавонаду бас. Падари чунин писаре... – гуфту мӯйсафед инони суханро боз аз даст бидод.

– Сабаби изтироби шуморо мефаҳмам, – табассум кард падар, – ва хеле хурсандам, ки писари ман писанди табъатон гардидааст. Ӯ ҳоло нахорӣ меҳӯрем, сонӣ ту, Ӯ Хусайн, баъзе ҳисобу китоби аз девон овардаи маро саранҷом медиҳӣ.

– Не, не, – беихтиёр ба сухан даромад Нотилӣ. – Мағзи бачаро эҳтиёт бояд кард, онро ба фаъолияти беҳуда банд намудан лозим нест! Ӯ чиз, бидуни илму дониш, онро набояд фаро бигирад! Маъзурам доред, ки

ман ба коруборатон даҳолат мекунам, аммо, беҳтараш, он ҳисобу китобро ҳуди ман анҷом бидиҳам. Охир, ман ҳам аз ҳисоби ҳиндӣ каме бохабарам...

– Медонед, гап дар сари он аст, ки... – андаке худро гум кард Абдуллоҳ, – гап дар сари он аст, ки ману шумо қудрати дар як шаб анҷом додани ин қадар ҳисобро надорем, аммо Ҳусайн дар бадали панҷ дақиқа, бе коғазу қалам, аз ёд онҳоро ҳал мекунад. Ин кор барои ӯ як дилхушӣ, бозист.

Аз аввал то охири хуруқхӯрӣ пирамард муҳри хомӯшӣ бар лаб зада, танҳо ба рӯи шогирди худ бо ҳисси эҳтирому меҳрубонӣ назар меафканд.

Як вақтҳо дар Афшана Ҳусайни кӯчак Умар ном ҳамсоия майдаяке дошт. Ин ҳамон Умаре буд, ки «деҳ, деҳ, деҳ!» гуфта дод заданро нағз меид.

Ҳоло волидаини Умар соҳиби мерос ва ба ин васила сарватманд гашта, кӯчида Бухоро омаданд ва дигарбора ҳамсоия Ҳусайн шуданд. Умар ёздаҳ сол дошт. Барои омӯзиши ҳунари таббохӣ ўро шогирди ошпазе мондани буданд, зеро тағои Умар вазифаи палавпазии ҳосаи амирро адо менамуд.

Ҳусайну Умар аксаран ҳамроҳ сайругашт мекарданд.

Рӯзе онон аз кӯча мегузаштанд.

– Ана ҳамин хел роҳ гашта, роҳ гашта, ногаҳон агар пул ёбӣ...– гуфт Умар.

Ва ҳамон лаҳза тасодуфан онҳо пул ёфтанд.

Ҳамёни чармини пуре дар миёни чангу хоки кӯча меҳобид, ки ниҳон аз чашми мардум мондааст. Кӯча ҳолӣ буд. Фақат аз дур мӯйсафеди маркабсаворе наздик меомад.

– Баробар тақсим мекунем! Пулҳоро баробар тақсим мекунем! – аз хурсандӣ дод мезад Умар.

Сонӣ ба ҳамгашти кӯча давиду дар болои санги пурчанге нишаста, оҳистаяк пулҳоро ба кафи дасташ

рехт ва ҳамёнро пушти санг партофта, ба тақсимоти бозёфта даромад. Тавассути даҳ дирҳам чӣ корҳо кардан мумкин?!

Шираворӣ харида, то ба дилҳо задан даҳанро ширин кардан мумкин.

Ва ё бозичаҳои шавқовари мӯйина харидан мумкин, ки ба ин ҷой аз Хоразм ва аз кишварҳои дурдасти қаҳратун овардаанд.

Ва ё пулҳоро ба чандин морбоз додан мумкин буд. Он гоҳ ҳар морбозе бо най навои хосаи худро менавохту ҳар море ракси хосаи худро намоиш меод ва, дар натиҷа, тӯйи ваҳмангези морон барпо мегардид.

Билохира, ҳатто маркаб, албатта, маркаби начандон куррасолу бақуввату корӣ, харидан мумкин буд.

Ҳамёни чармин ана ҳамин қадар арзиш дошт.

– Бодоми ширинакро дӯст медорам, – гуфту Умар аз пайи харидани бодом шитофт. – Агар пулҳоро хона барам, кашида мегиранд.

Ҳусайн аз паси вай рафт.

– Ту ҳам бихар, вагарна ту дар паҳлуям истиву ман хӯрдан гирам, ҳиссаи худро тақсим карданам лозим мешавад. Лекин ин аз рӯйи адолат нест, чунки пули ҳардуямон баробар аст.

Вале чашми Ҳусайн аллакай ба китобфурӯш афтода буд.

Китобфурӯш дар соябуне панаҳ оварда бошад ҳам, аммомааш тар шуда буд. Аз ҷабинаш қатраҳои калони арақ мешориданд. Ӯ марди чандон соҳибмаълумоте набуд, аммо яқумрӣ китобро азиз медонист. Ҳамроҳи китобҳо мезисту паҳлуи китобҳо меҳуфт. Одамони китобдӯстро бағоят дӯст медошт. Ба ин маънӣ, Ҳусайнро ҳам дӯст дошт. Ҳатто рухсаташ дод, ки китобҳои фурӯширо тағурӯ кунад, агарчи пул надоштани писаракро хуб медонист.

Лекин имрӯз ӯ пул дошт. Бар замми он, китобфурӯш имрӯз рисолаи нодире оварда буд, ки Ҳусайн кайҳо боз орзуяшро дар дил мепарварид. Нарҳаш ҳам расо панҷ дирҳам буд.

–Ман дигар ҳамроҳи ту пул намеёбам, – норозиёна гур-гур кард Умар аз бари Ҳусайн қадамзанон, зеро Ҳусайн тамоми пулҳояшро барои китоб харч намуд.

Ҳусайн ҷавобе намедод. Ба пеши пояш ҳам нигоҳ намекард. Ӯ фаврӣба китобхонӣ сар кард.

–Ҳозир ба ягон шутур бармехуриву шутур гӯшатро мегазад, – гуфт Умар.

Ҳусайн ҷавобе намегардонд.

– Ма, коматро бо бодоми ман ширин куну доништа мон, ки ман сахӣ ҳастам! – Умар унвони китобро хонд: «Шарҳи «Усули ҳандаса»-и Уқлидус». Ақаллан ягон нави суратдорашро дар бораи Синдбод мехаридӣ, намешуд, ки фақат куҳнаколоҳоро ғун мекунӣ?!

Ҳусайн то фаро расидани шом китоб хонд.

Умар ҳамаи бодомҳоро хӯрд.

Ҳусайн ҳамоно китобхониرو давом медод.

–Рафтем ба хонаи мо, аспакбозӣ мекунем, – таклиф менамуд Умар. Аммо Ҳусайн ӯро пайҳас наменамад.

Рӯзи дигар онҳо боз кӯча баромаданд.

– Ту ҳозир аз ҳама бештар чиро мехостӣ? – нохост пурсид Умар.

– Бисёр чизро... – табассум кард Ҳусайн.

– Вале, медонӣ, ман чӣ мехоҳам? – як ба гирду атроф чашм давонд Умар. Кӯча монанди дафъаи гузашта холӣ буд. Чашмонашро пӯшид. – Мехоҳам, ки боз пул ёбем. Фақат як бор, охири бор! – Ӯ дархол чашмонашро кушоду ба замин нигарист. Мутаассифона, дар замин аз пул нишоне набуд.

Ниҳоят, устоду шогирд ба омӯхтани китобе, ки Нотилӣ басо ҳурмату иззаташ мекард, оғоз намуданд.

Нотилӣ ҳатто аниқ гуфта наметавонист, ки худи ӯ навиштаҷоти ин китобро хуб медонад ё не. Китоб «Ал-Мачастӣ, ё аҳкоми кабири ҳайъат» номида мешуд. Онро мунаҷҷими искандариявӣ Клавдий Батлимус таълиф карда буд.

Албатта, то давраи Батлимус ҳам одамон анҷумшиносиро пеш гирифта, ситораҳоро мавриди муоина қарор медоданд. Аммо Батлимус аввалин шуда ба ин фан низому тартиби собиту муайяне ворид овард.

На ҳамаи одамони қадима чунин мепиндоштанд, ки Замин ҳамворие буда, бар дӯши ҳафт наҳанг меистад. Бархе донишмандон изҳор менамуданд, ки Замин устувонашакл буда, гирдогирдашро фазои малаъ ихота кардааст. Ва ситораҳо монанди гулмехе бар осмон кӯфта шудаанд. Гурӯҳи дигаре ҳам буданд ва чунин даъво доштанд, ки Шамсу Қамар сершуморанд ва ба тори ҳар кишваре Шамси худиву Қамари худӣ шуъла мепошад.

Танҳо хирадманди замони қадим, пири рӯҳонии Искандари Макдунӣ – Арасту собит намуд, ки Замин курашакл аст. Лекин ӯ ҳам чунин меҳисобид, ки Замин, албатта, маркази коинот мебошад. Ба таъбири дигар, агар Замин марказ намебуд, Худо дар торами кайҳон чӣ кор мекард?! Фақат Архимед мегуфт, ки Замини курашакл аслан марказ не, балки сайёраи муқаррарии начандон калонест, ки дар атрофи меғи оташбор – Офтоб давр мезанад.

Батлимус чадвали муназзами ҳайъати худро тартиб дод. Дар офаридаи худ ӯ тамоми дастовардаҳои мунаҷҷимони пешинаро истифода бурда, зимнан дар он барои Худо ҳам ҷойи алоҳидае гузошт.

Айёми ҷавонӣ Нотилӣ сафаҳоти аввали «ал-Мачастӣ»-ро гаштаву баргашта мутолиа менамуд. Парчаҳои зиёдашро азбар медонист. Аммо ҳар чӣ қадар дарунтар мерафт, китоб ҳамон андоза

душвортару мураккабтар мегардид. Барои ҳамин Нотилӣ гуфт:

– Китобро мустақилона омӯхта, сонӣ барои ман нақл мекунӣ. Он гаҳ туро санчида, ҷоҳои номафхумашро фаҳмонда медиҳам.

Ҳусайн аз асари Батлимус донист, ки Замин кураи азими номутаҳаррике будааст. Гирдогирди Замин пардаҳои шаффофи мудавваре чарх мезадаанд, ки ба онҳо чирмҳои нурафшони гуногун илҳок шудаанд. Моҳтоб кураи наздиктарини Замин аст. Сипас кураи Аторуд, сонӣ Нохид, пас Офтоб, баъд Миррих, баъди он Муштарӣ меояд. Кураи ҳафтумӣ Зухал мебошад. Ба кураи ҳаштумӣ тамоми ситораҳои номутаҳаррик илҳок шудаанд. Аммо дар кураи нухумӣ «қувваи ҳаракатдиҳандаи ибтидоӣ» ниҳон шудааст, ки кулли ситора ва олами атрофро мачбури ҳаракат месозад. «Қувваи ҳаракатдиҳандаи ибтидоӣ», албатта, комилан аз хосту қудрати Худо вобастагӣ дорад.

Аз ин назария ҳам мунаҷҷимону ҳам уламои фикҳ роziю қаноатманд буданд. Танҳо баъди солиёни зиёде донишманди лаҳистонӣ Коперник алайҳи Батлимус ихтиёри баҳсу мунозира мекунаду бас.

Батлимус нақшаи ҳаракати тамоми ситораҳоро кашида буд.

Нотилӣ тарзи кашидани нақшаи мазбурро кайҳо фаромӯш карда буд. Аммо Ҳусайн онро ҳам сарфаҳм мерафт. Бо фараҳу мамнунӣ нақшаи чархиши ҳар як сайёро ба қалам меовард ва ҳамаашро барои Нотилӣ шарҳу тавзеҳ меод.

Замоне фаро расид, ки Нотилӣ тамоми дороиву сарваташро ба Ҳусайн бахшида, захираи дониши худро қариб ба анҷом расонида буд. Акнун онҳо фақат як илмро даст нарасонда монда буданд. Бисёр одамони он давра тавассути ин илм бурдаи нону косаи пиёбае меёфтанд.

– Аз рӯйи ситораҳо пешгӯӣ намудани қисмати одамонро ба ту меомӯзнам. Он илми танчим аст, – хабар дод Нотилӣ рӯзе ба оҳанги махфиёна.

Шабонгоҳон Ҳусайну устодаш ба тори манораи баланде мебаромаданд. Пирамард бо машаққати зиёде по рӯйи зинаҳои баланди сангини зинапоя мениҳод. Барои он ки сараш ба ҷое барнахурад, хамида раҳ мепӯид, вазнин-вазнин оҳу уҳ мекард, тез-тез бозистода, ба тахтапушти Ҳусайни хурдсол такая менамуд. Ба ҳамин минвол оқибат ба тораки манора мерасиданд. Сояи наҳифи пирамард аз рӯйи ҳамвори бомҳо намудор мегардид. Ӯ худро дар хилъаташ печонда буд. Ҳусайн аз дасташ дошта меистоду ҳар ду оромона фазои тираву сокистро назора менамуданд. Сонӣ пирамард ба гап медаромад. Овози ӯ дар ин олами тангу тору сабуксар хориқуллода ба гӯш мерасид.

– Ҳу, ана, Насри Вокеъ, ситораи субҳ, – нишон меод пирамард. – Дами субҳ онро бисёр хуб дидан мумкин аст... Касе дар зери ана ваяш оламо наззора кунад ва мулоҳизаву эҳтиёт ба қор барад, умри дароз мебинад.

Шамол аз нав хилъати устодро парешон намуд. Устод танашро маҳкамтар печонда, нигоҳашро тарафи нуқтаҳои базӯр намоён – ситораҳо, ки дар аъмоқи тираву тор чашмак мезаданд, дӯхта меистод.

Баъди чанде Ҳусайн мақоми сайёраву бурҷҳоро зудтар аз пирамард меёфтагӣ шуд.

– Охир, ин ситораҳо баҳри чӣ вучуд доранд? – гоҳо мепурсид Ҳусайн. – Онҳо на гармие доранду на чандон зиё мебахшанд!

Пирамард хомӯш меистод.

– Худи олам барои чӣ вучуд дорад?

Пирамард ҳамоно хомӯш буд.

– Ҳастии ман барои чист?

– Қулли ашё бо иродаи Худо сохта шудааст. Барои чӣ лозим будани ҳамаи ин берабтиҳоро фақат Оллоҳ медонад, – ҷавоб дод Нотилӣ, сараввал пасу пешро аз

назар гузаронда, то гуфтаҳояшро нашунаванд. – Агар марди комилу болиғ шавӣ, он дам, мумкин аст, розеро барои ту бикшоям, – изҳор намуд пирамард дар яке аз чунин рӯзҳои муқаррарӣ. – Ростӣ, худӣ ман ҳам бар он шубҳа дорам...

– Ман аллакай ба камол расидаам. Намебинед, чӣ қадар калон ҳастам?! – қомат афрохт Ҳусайн.

– Агарчанд ақлат аз синну солат расотар аст, ханӯз кӯдакӣ!

– Медонед, ба гумонам, мақоми ситораҳо ба тақдирӣ инсон кам таъсире дорад...

– Во-оҳ! – пирамард сарашро миёни каф гирифт. – Чунин андешаҳоро рӯйрост изҳор намудан мумкин нест! Ба ту ин гапро кӣ гуфт?

– Худам фикр кардам. Агар навиштаҷоти хирадмандонро тааммуқ фармой ва ҳодисаю воқеоти зиндагиро қиёс намой, ногузир ба сари ҳамин ҳулоса меояӣ. Охир, тамоми бурҷҳо нисбат ба ҳамаи одамон якхела ҷойгир шуда бошанд ҳам, дар як деҳа ҳосил фаровону дар дигаре хушксолист!

– Инашро ҳам худат андешидӣ?! – музтар монд пирамард. – Акнун мани мӯйсафед чӣ бояд кунам?! Наход аз нав овораю бенаво гардам?! Ту мефаҳмӣ, чӣ балоеро ба сарам овардӣ?!

– Магар шуморо ранҷондам?

– Бехтараш меранҷондӣ... Чунин хонадони пурфайзоро дигар аз кучо пайдо мекунам?! Чунин шогирди хушқареҳаеро дигар аз кучо меёбам?!

– Мо шуморо магар аз хона меронем?!

– Ман худам, худам, аз хонадони шумоён бояд биравам! Ман палави хуштаъми шумоёнро беҳуда хӯрдаву хилъати зебои шумоёнро ройгон пӯшида наметавонам! Мани мӯйсафеди бенаво тамоми умр аз қонуну қавоиди ҷаҳон андешидам, дар биёбонҳо овора гаштам, дар шаҳрҳо гуруснагӣ кашидам, ҳаракати чирмҳои осмониро омӯхтам, лекин омада-омада дар охири зиндагӣ ба фикри дақиқае пеш изҳордоштаи ту

расида, танҳо дар ҳамин лаҳза онро кашф намудам. Чунин андешидан хатарнок аст, аммо, ба назари ман ҳам, мақоми чисмҳои осмонӣ, ҳақиқатан, ба тақдири одамон кам таъсире дорад. Вале ту дар ин бора ғайри ман ба каси дигаре ягон чиз нагуфта бошӣ?

– Не...

– Агар пурсидани чунин гапҳо барои омӯзгор раво нест, кайҳо боз доништан мехостам, ки ин ҳама дониш барои ту чӣ лозим аст, барои чӣ шабҳои дароз намехобиву шуғли китоб меварзӣ? Магар пули падарат кифоят намекунад? Ва ё ҳавлиатон мувофиқи табъ намебошад? Наход ту надонӣ, ки илму дониш бахту саодатат намебахшанд?! Пайваста дар гирдоби ранҷу кулфат мемонӣ, ғаму озор ҳамсафари доимият мегардад. Наход то ин дам ҳаминро нафаҳмида бошӣ?!

– Роҳи дигаре надорам, – ҷавоб дод Ҳусайн.

Ногаҳон фикре ба сари пирамард омад: «Не, ин кӯдак нест, ҳамту ба назар кӯдак менамояд. Шояд дар асл аз ман ҳам солортар бошад».

– Агар муттасил чизи наvero фаҳмида наистам, соате ҳам зиста наметавонам, – идома меод Ҳусайн. – Ман бояд аз хусуси фарозу нишеби олам ҳамвора фикри тозае дарёбам, вагарна тамоман зиста наметавонам.

– Рӯзгори ояндаи ту басо вазнин хоҳад омад. Бо вучуди ин, ягон замоне, шояд баъди ҳазор сол, дар бораи ту суҳбат орошта, одамон номи камина – Нотилиро ҳам ба некӣ ёдовар шаванд, зеро ман, андаке бошад ҳам, ҳаққи устодии тӯро дорам.

Шаби дароз Абдуллоҳ ошуфтаҳола рӯ-рӯи хона қадам мезад. Омадани меҳмонон даркор буд, аммо наомаданд. Ҳофизони манафӣ ҳам наомаданд, онҳо ҳапу дам рахт барбаста, азми сафар намудаанд.

– Ин амиру вазири моён чиҳо карда истодаанд?! – такрор менамуд падари Ҳусайн. – Халқ норозӣ, душманон тохта ба шаҳр наздик омада истодаанд! Инҳо бошанд, андозу хирочи нав чорӣ мекунанд!

Ситора, медонӣ, мабодо ман бимирам, қисми молу мулки мо ба хазина мегузарад. Ҷойи он ки ба хонаводаи марҳум дастӣ ёрӣ дароз кунанд, маҷбуран андоз меситонанд! Ҳукуматдори моён имрӯз ана ҳамин гуна қарор баровард. Бар илова, умед дорад, ки халқ ба тарафдории ӯ мебарояд. Мани бадбахт бояд ин иродаи ӯро амалӣ гардонам. Пагоҳ, агар ягон рафиқам бимирад, ман ба кадом рӯ пешӣ аҳлу аёли вай рафта, молу мулкашро меситонам?!

– Агар иродаву хости амир чунин бошад, шумо бояд муросо кунед!

– Ман-ку муросо мекунам, аммо деҳқононе, ки ғавран аз онҳо барои ҳосили оянда ҳозир андоз бояд гун намоям, чӣ кор мекунанд? Медонӣ, барои ҳосили оянда!! Баъди ин ҳам хазинаи амир боз ҳолӣ мешавад, пас ӯ барои ҳосили кадом сол андоз мегирад? Шояд ин дафъа аз ҳисобу ризку рӯзии Ҳусайни мо занад!

– Шумо саросема нашавед, – гуфт модари Ҳусайн.
– Шитоб накумед.

– Шитоб намудан шарт аст, зеро дар бадали ҳафта ҷамеи андозҳоро ба хазина супурданим лозим!

– Саросари бозорро хабару овозаҳои воҳиманок фаро гирифтаанд. Фоиқи сарлашкар дар даромадгоҳи Самарқанд мағлуб гаштааст. Бӯғроҳон бар лашкари мо голиб омада, рост тарафи Бухоро меомадааст. Меғӯянд, ки амир ҳамроҳи муқаррабонаш шаҳрро тарк гуфтанист. Ба фикрам, бачаҳоро руҳсати кӯчабарой надодан беҳтар.

– Ҳа, беҳтараш аз хона набароянд.

– Агар амир роҳи гурезро пеш гирифта бошад, андозҳоро шумо барои хазинаи кӣ ҷамъ меоваред? Худо нишон надихад, мабодо силоҳиёни Бӯғроҳон шаҳрро забт кунанд, бочу хироч туъмаи онҳо мегардад. Шумо се-чор рӯз сабр кунед. Сонӣ пешомади тамоми корҳо равшан мешавад.

Рӯзи дигар авзои корҳо равшан гардид.

Субҳи мургҷегзан, ҳанӯз Офтоб набаромада ва гунбади манораҳо шуоъҳои онро акс нанамуда, садои наъли аспон оромиро фурӯ бурд.

Ҳавои субҳи содиқон ҳамеша мусаффост, зеро рӯзона чангу ғубор аз ҳарорати Хуршед намиро партофта, ба ҳаво бармехезанд. Аммо шабона гарду хок рӯи замин бо бому пушти баргҳо меҳобанд.

Сокинони аз садои бемаҳали наъли аспон баҳаросафтода сар аз дару дарвозаҳо берун меоварданд.

Саворагони фарбех-фарбех, ки посбонони зарҳариди шахсии амир буданд, аспони пурзӯрашонро бо суръати тамои метозонданд. Шутурбонон шутурҳои пурбори молу мулки хусусии амирро саросема пеш меронданд. Дар ихотаи хоҷагони дабанг зебосанамони чодари сияҳпӯш – аҳли ҳарами амир аспасор раҳ мегирифтанд. Боз ғуломон. Аз паси онҳо ҳуди амир. Ва боз саворагони мусаллаҳ.

Хомӯшӣ ҳама чоро фаро гирифт. Танҳо нолаи мурғакону ҳангоси аҳён-аҳёи маркабон оромиро каме ҳалалдор менамуд. Чангу ғубори барҳоста ҳам оҳиста-оҳиста ба кӯчаҳои шаҳр фурӯ менишаст. Одамони сари деворҳо медиданд, ки аз тарафи уфуқи шарқӣ рӯи Офтобро пӯшонда, пораи дигари чангу ғубор наздик меояд. Аввал он ба абрпораи ҳақиқие монандӣ дошт. Аммо чанде мардони ҳассос рӯи замин хобидаву гӯш бар сангҳо ниҳода, садои раъдоси саворагони Буғроҳонро таъйин намуданд.

Дарвозаҳои шаҳрро касе посбонӣ намекард, тамоми дувоздаҳ дарвозаи Бухоро кушода буданд. Дар сурате, ки ҳуди ҳукуматдор аз шаҳр фирор кардааст, ба саворагони ваҳшӣ муқобилату муқовимат нишон надодан оқилонатар менамуд.

Баъзеҳо ҳанӯз умеди хайре доштанд, ки абри қарибоянда монанди ҳамон абрпораҳои раъдоваре, ки баъзан аз болои шаҳр убур менамуданд, аз тори сарашон гузашта меравад.

Вале дурандешон аллакай дару дарвозаҳои худро баста буданд. Кӯчаҳо ҳам ҳолӣ шуданд, танҳо хасу хошоқҳо рӯ-рӯи замин ғелида, мурғакон аз каноре ба канори дигари роҳи сангфарш часуруна паропарӣ мекарданд.

Садои ғиреву наъли саворӣ торафт наздиктар мешуд. Мана, аллакай онҳо дар кӯчаҳо! Ҳазор андар ҳазор саворагон дар кӯчаҳо ҳар чизи пешомада: одами бадбахт, хару гов, чизу чораҳоро зерӣ по карда, асп метозонданд.

Бугроҳон ба дарбори амир зада даромад. Арки амир маъкулаш афтоду қарор дод, ки дар миёни ин ҳама боғу роғу хавзҳо раҳти иқомат густарад.

Сипоҳиёни кӯчманчӣ барои дар хонаҳои хафа зистан одат накарда буданд. Онҳо дар чодарҳое, ки дар ҳама ҷо ҳамроҳашон доштанд, истиқомат мекарданд. Ҳоло гирдогирди Бухоро шаҳри нав – шаҳри чодарпӯше пайдо шуда буд.

Амир барои аз шаҳр баровардани тамоми хазина – сарвати ғункардаи бобою бобокалонаш ғурсату имконияте наёфта буд.

«Ғанимати начандон баде насибам гардид, – изҳори хурсандӣ менамуд Бугроҳон. – Шояд, фармон диҳам, ки аҳолии шаҳро, махсусан ба хоҷири муқобилат нишон надоданашон, он қадар безобита накунанд».

Дар кӯча касе баланд-баланд нолиш мекард.

– Ягон ҳодисае рӯй додагист, баромада ёрӣ расондан лозим, – оромона гуфт Абдуллоҳ.

– Ман метарсам, – ҳамчунин оромона ҷавоб дод Ситора. – Мабодо дар он ҷо сипоҳиёни Бугроҳон бошанд, ба хонаи мо зер карда даромаданашон мумкин.

– Бо вучуди ин, нигоҳ кардан даркор. Намефаҳмӣ, чӣ хел вазнин-вазнин менолад!

Абдуллоҳ, Рустами хидматгор ва Нотилӣ наздики дар омада, оҳиста ба кӯча нигаристанд. Кӯча ҳолӣ буд.

Марде дар бунӣ девор меҳобид. Бо дасти чапаш китоберо саҳт оғӯш мекарду дасти росташ номутаносиб тофта шуда буд.

–Одами бомаърифат барин, ўро ёрӣ додан лозим, – пичиррос зад Нотилӣ.

–Дар ҳар ҳолат, ҳатто бесавод ҳам бошад, ёрӣ расондан даркор! – садо баровард Абдуллоҳ.

Онҳо давида кӯча баромаданд ва марди хобидаро ба хона дароварданд. Мардак монанди пештара бо дасти чапаш китобро маҳкам ғашурда, доду нола мебаровард. Ҳусайн назди вай омад.

– Ўро ба ҳуш овардан лозим, – гуфт Нотилӣ.

Сонӣ руҳсораҳои нолишгарро тап-тап задан, ба даҳонаш пуф кардан ва гӯшҳояшро кафмол додан гирифт.

Рангу рӯйи нолишгар барои Ҳусайн ошно менамуд. Нотилӣ бори дигар ба даҳони мардак ҳаво дамид. Ў чашм кушода, бо овози наҳифе пурсид:

– Китоби ман дар кучост?!

–Китобатон дар ҳамин ҷост, осуда бошед! Шумо дар кучо, дар кадом маҳалла зиндагӣ мекунед?

– Китобамро нишон диҳед!

Ҳусайн китобро дароз кард. Китоб аз асари наъли аспҳо дарида буд.

–Писарам, бахти фарзандонаш баланд бод, ту писари Абулҳусайн Абдуллоҳ ибни Сино нестӣ?! – баногоҳ пурсид он мард.

–Бале,–гуфту Ҳусайн акнун кӣ будани ўро ғамид.

Соҳиби китоб дар Рометан мезист. Ана ҳамин одам аз падараш пурсида буд, ки аз андоз озодаш кунад. Ана ҳамин одам маснавиё навишта, ба амир бахшиданӣ буд.

–Ман китобамро Бухоро оварда, Худо рӯзгори босаодаташро афзун дорад, ба ҳуди Нӯҳ ибни Мансур ҳадя карданӣ будам.

– Барои иҷрои ниятатон вақти беҳудаеро интиҳоб кардаед, – талх хандида гуфт Абдуллоҳи

пешомадаистода. – Мебинам, ки мадоратон баргашта истодааст. Дастӣ ӯро чӣ шудааст? – пурсид Абдуллоҳ аз Нотилӣ.

– Ба фикрам, устухонаш сиҳат. Вале, бехтараш, шикастабандро даъват кардан лозим.

– Барои ман ташвиш кашидан даркор нест, даркор нест. Ҳатто пайсае надорам, ки дар ивази некиҳои то ин дам барои ман раводоштаатон шумоён бидиҳам.

– Ҳозир Абӯсаҳли Масеҳӣ, табиби машҳури хоразмӣ дар кӯчаи мо иқомат дорад. Рустам, он хонаро ту медонӣ, як оҳиста ба он ҷо рафта меомадӣ. Масеҳӣ ҳаммазҳаби мо не, аҳли насорост. Ҳоло ҳаёти ӯро ҳам хавфу хатар таҳдид мекунад. Сипоҳиёни Бугроҳон ҳар каси дар кофирӣ гумонбурдаашонро мегиранд, аз ин ҷиҳат ҳоли масеҳиён зиёдтар хароб мешавад. Ба ҳар ҳол, ӯро ба хона даъват бикун!

Рустам рафту ба зудӣ ҳамроҳи марди хилъати сиёҳпеч ва кулоҳи болобаланди қароқўлипӯш омад.

Ин одам Абӯсаҳли Масеҳӣ буд. Вай аз Хоразм ҳамроҳи корвонӣён барои дидорбинии дӯсташ омада буд. Акнун илочи аз Бухоро баромаданро ёфта наметавонист.

Ӯ саропойи беморро муоина намуд. Баъд, ғайричашмдошт, дастӣ ӯро такон дод. Бемор фарёди ҷонкоҳе баровард, аммо Масеҳӣ зуд оромаш бахшид:

– Акнун ҳамааш ҷобачо шуд. Ин китоби шумост? – пурсид аз бемор. – Мебинам, ки шоир ҳастед.

– Ман шоири бетолеъам. Барои навиштани маснавӣ солиёни дарозе заҳмат кашидам. Билохира, баъди нусхаи тоза бардоштан, рӯзе, субҳи содиқ, аз хоб бархеста, Бухоро, ба дарбор омадам, то дostonро барои амир ҳадя фармоям, аммо дарборро ҳолӣ дарёфтам. Сипас саворагон он ҷо зада даромаданд, ман худамро буни деворе гирифтам, лекин онҳо маро асптозон аз по фитонда, китобамро зерӣ наълҳо мондаву дарронданд. Ҳатто ханчарамро кашаида гирифтанд. Сад шукр, ки бесавод буданду китоб барояшон даркор нашуд. Ман

роху бeрoхaрo нaдoниcтa рaфтaн гирифтaм, oнҳo мaрo бoри дувум аз по фитонданд. Хушбахтона, дафъаи дувум дар қарибии ҳавлии Абдуллоҳ ибни Сино зада афтонданд... Ҳа-а, Абӯсаҳли Масеҳӣ будани шумо рост аст? Дар бораи донишмандии шумо бисёр чизҳо шунидаам.

–Бале, Масеҳӣ манам. Аммо ҳозир аз ин хусус гуфтугузор намудан оқибати бад дорад.

–Мефаҳмам. Ба касе чизе намегӯям. Барои ман ҳуди ҳамин лаҳзаи гуфтугӯ бо шумо, давою шифои шумо ва ҳузури хонаи Абдуллоҳ ибни Сино кифоят аст.

Масеҳӣ музди пешниҳодкардаи Абдуллоҳро нагирифта, хайрухуш намуду боз худро ба чакмани сиёҳ печонда, баромада рафт.

Шоири беморро барои шаббошӣ нигоҳ доштанд. Субҳдам ӯ худро тамоман солиму бардам ҳис менамуд. Абдуллоҳ барояш ҳақиқе ҷудо карду шоир озиими Рометан гардид.

Баъди ин воқеа Масеҳӣ боз чанд маротиба ба хонаи онҳо ташриф овард.

Ӯву падараш аз боби фикҳу фалсафа суҳбат меоростанд. Ҳусайн гуфтаҳои ононро бодикқат гӯш мекард.

–Ман аз ҷавонони ҳозира дар ҳайратам, – гуфт боре Масеҳӣ. – Порae аз тафсири «Қуръон»-ро ҳифз менамоянд, андаке аз фикҳро ба хотир мегиранд, ду-се ривоятро дар бораи Паёмбар мефаҳманд ва бо ҳамин гумон мекунанд, ки соҳиби маълумот шудаанд. Ҳол он ки барои онҳо чӣ қадар муаммоҳо пӯшидаанд!

– Ҳусайни писарчони ман, – гуфт Абдуллоҳ, – ҳофиз аст. «Қуръон»-ро битамом азёд медонад!

–Наход? Аҷиб-ку... Агарчанд аҳли мазҳаби ғайрам, – одамонero, ки дар касби амали худ саъю кӯшиши бештар омӯхтанро доранд, эҳтиром мекунам. Магар ӯ барои воизӣ тайёри мебинад?

– Илмҳои дигарро ҳам меомӯзад.

– Охир, ту домони кадом пешаро хоҳӣ гирифт, Ҳусайн? – пурсид Масеҳӣ.

– Ҳоло чизе гуфта наметавонам. Ба назарам ҳама чиз ачиб менамояд.

– Ё на танҳо «Муқаддимаи мантиқ», балки тамоми шарҳу тафсиrotи онро ҳам омӯхт, – сарбаландона гуфт Нотилӣ. – Аммо дар шарҳу тавзеҳи ашколи ҳандасии Уқлидус, ба гумонам, дар саросари Бухоро касе баробараш намеояд. Ҳозир мо якҷоя «ал-Маҷастӣ» – рисолаи ҳайъати Батлимусро омӯхта истодаем.

– Танҳо дар доираи ситорашиносӣ маҳдуд нашав! Беҳтараш, илми тибро интиҳоб бикун! Ман Берунӣ ном шогирде дорам, ҷавони басо мустаҳид аст, барои ӯ низ ҳамин маслиҳатро додам. Вале диққати вайро бештар улуми табиӣ ба худ мекашанд. Кори аз ҳама хайр тиббу табобат аст. Табиб барои ҳама: ҳам амиру дарвешон, ҳам пайғамбару тифлони гаҳвора шахси даркорист!

– Дурустии ин гуфтаро шумо чанде пеш, ҳангоми даровардани дасти шоири шӯридабахти рометанӣ ба ҳубӣ собит намуда будед.

– Албатта, фақеҳӣ ҳам бад нест, аммо чунин ҳолатҳое ҳам пеш меоянд, ки ба кас на фикҳу на... – гуфту гирдогирдашро аз назар гузаронд, – ҳадиси Паёмбар ёрӣ расонда метавонанд! Танҳо илми тиб туро ҳамеша аз кулли балоҳо наҷот медиҳад. ҳатто, аз эҳтиёҷу ниёзмандӣ! Ва, албатта, як табиб аз даҳҳо фақеҳ манфиатноктар аст! – Масеҳӣ якбора хандид. – Меҳоҳед, таърихи аз тарафи табиби номӣ Закариёи Розӣ чӣ гуна табобат намудани фалаҷи падари амири ҳозираро ҳикоя кунам?

Ва ба нақли воқеа оғоз намуд:

– Амир Мансур ибни Нӯҳ одами асабоние буд. Дасту пояш доимо ларзида меистод. Оқибат ӯ гирифтори бемории фалаҷ гардид. Ҳар ду пояш аз ҳаракат монданд. Амир бархостан меҳост, аммо

поҳояш итоат наменамуданд. Дар бораи мустақилона савори асп шудан ва аз хонае ба хонаи дигарӣ гузаштан ӯ дигар фикр ҳам карда наметавонист. Табибон ӯро дурудароз муолиҷа намуданд, аммо ҳоли амир бадтар мешуд. Танҳо баъди ин ба Розӣ кас фиристонданд. Ӯ муддати дарозе розӣ нашуд, зеро фалаҷи гузаштаре табобат намудан амре муҳол буд. Кор ба ҷое расид, ки дастони табибро баста, ӯро ба қайқ кашола карданду ба воситаи Омӯдарё Бухоро оварда, зӯран ба арки амир дароварданд. Хулоса, Розӣ маҷбур гардид, ки аз пайи табобат шавад. Аз таҳти дил табобат мекард, тамоми воситаҳоро ба кор мебард, аммо беҳбудие ҳис карда намешуд. Он гоҳ қарор дод, ки охири даворо ба кор андозад. Ӯ медонист, ки амир одами асабонист ва фалаҷ аз ихтилоли саҳти асабҳо пайдо шудааст. Ва, инак, Розӣ ба амир рӯй овард: «Пагоҳ ман табобати дигареро ба кор мебарам, аммо барои гузарондани ин табобат аз аспу хачири хоса ҷудо шуданатон лозим меояд». Аспу хачири амир савориҳои аз ҷама тезгарди Бухоро буданд. Аспу хачирро зину банд заданду ба ихтиёри ӯ доданд. Розӣ ба гуломаш фармуд, ки савориҳоро дар пушти дари ҳаммом омода дорад. Худаш ҳамроҳи хидматгори амирро аз арк бароварда, ба ҳамон ҳаммом овард. Гирду атрофро боғу бўстонҳо ихота карда буданд, товусони хушхиром зери дарахтон гаштугузор доштанд. Амир раҳораҳ ашк мерезонд: Наход ӯ дигар мустақилона ба сайру тавофи Мӯлиён баромада натавонад?!

Табиб амирро дар миёнаҷойи ҳаммом шинонда, ба хидматгори ишораи рафтани намуд. Баъд ба сару тани амир чанд тағира оби гарм рехта, шарбати ба мушакҳо қувватдиҳанда нӯшонд. Боз аз нав ба курсӣ шинонда, худаш берун баромада сарулибосашро пӯшид ва назди амир баргашта, ӯро бо тамоми суханони аз даҳонаш омада дашному ҳақорат додан гирифт. «Аҳ, ту фалону беҳмадон! Ту фармон додӣ, ки дасту пойи маро баста, ба зӯрӣ оваранд?! Барои ҳамин поҳои қачалаи ту

чаллод ҷазои маро медиҳад?! Агар дар баҳои ин ҳама ман худам ҷонатро нагирам, номам Розӣ набошад!».

Амир аз ҳад зиёд ба ҳашму ғазаб омад, ҳатто фоличии худро фаромӯш карда, аз ҷояш нимҳез шуд. Розӣ қачқордашро аз ғилоф кашада, боз ба таҳқиру дашноми амир пардохт. Амири ба тарсу ҳарос ва ҳашму ғазабафтада тамоман аз ҷой барҳост ва ақиб гурехтан гирифт. Ба ин ҳол Розӣ хандида, аз ҳаммом берун давид ва ҳудаш ба аспу ғуломаш ба ҳачир савор шуда, ҳар ду савориҳоро бо тамоми суръат тарафи Амударё тозонданд. Аз дарё гузашта, муддати мадиде дар ягон ҷой таваққуф накарданд. Баъдтар Розӣ номае ирсол дошта, асли воқеаро шарҳ дод.

– Амир чӣ кор кард?! – пурсид Ҳусайн. – Аз нав сикҳату саломат ёфт?!

– Албатта! Ҳамон лаҳзае, ки Розӣ аз ҳаммом берун давид, амир аз ҳуш рафт. Баъд ба худ омада, аз ҳаммом берун баромад ва хидматгоронро ҷеғ зада пурсид: «Табиб дар кучост?!». «Магар ўро худатон ҷавоб надодед?! – дар тааҷҷуб афтоданд хидматгорон. – Табиб ба аспу ғуломаш ба ҳачир савор шуда, ҳар ду тозон ғайб заданд». Амир асли воқеаро фаҳмид. Сонӣ зиёфат орошт. Ҳама изҳори хурсандӣ мекарданд, ҳамаро хайру садақа медоданд. Ба табиб амир аспӣ мучахҳаз, ҷакмани гаронбаҳо, салла, ярок, ғулом ва канизаке фиристод. Ин ҳама инъомотро ў ҳамроҳи шахси номдоре роҳӣ намуд.

Аз таърихи ҳикоякардаи Масеҳӣ ҳамагон дурудароз хандиданд.

Сипас Масеҳиву падари Ҳусайн дар бораи кимчизе оҳиста-оҳиста суҳбати тӯлоние карданд.

Шаби оянда Масеҳӣ ба меҳмонӣ наомад.

– Вай рафт, – гуфт Абдуллоҳ. – Ман бо тоҷири шиносам гуфтугӯ кардам, аспу ҳамсафарони боэътимод дод ва субҳи бармаҳал Масеҳӣ баромада ба Хоразм равон шуд. – Падар китоберо ба Ҳусайн дароз

кард. – Ў хоҳиш кард, ки инро ба ту диҳам. Ва гуфт, ки ту бояд инро, албатта, аз назар гузаронӣ.

Китоб «Тибби назарӣ ва амалӣ» номида мешуд. Онро табиб ва донишманди маъруф Форобӣ навишта буд. Ҳусайн аз хусуси Форобӣ шунида бошад ҳам, китоби ӯро бори нахуст ба даст мегирифт.

Як пагоҳӣ ду савора ба ҳавлии Ҳусайнино омада, ба Абдуллоҳ ибни Сино фармуданд, ки зуд ба девон расида равад.

– Рӯзашон бе ман намегузарад, – гуфт Абдуллоҳ – ва саллаи наvero гирди сар печонда, чомаашро афшонду аз дар баромад.

Тақрибан баъди чаҳор соат, наздикиҳои намози шом, вақте ки Офтоб баръало ба тарафи мағриб фуру мерафт, Абдуллоҳ баргашт.

– Дар бораи Масеҳӣ аз шумо чизе напурсиданд? – гуфт Ҳусайн.

– Напурсиданд, агарчи ӯро меҷӯянд. Буғроҳон касал шудааст, онҳо нияти барои табобат Масеҳиро даъват кардан доранд.

– Онҳо барои чӣ шуморо ҷеғ задаанд? – пурсид Ситора.

– Дарди дерина. Фурсати чамъоварии бочу хирочи амирро наёфта, аллакай бояд барои хазинаи Буғроҳон андоз гун кунам. Ин кор барои ман душворие намеоварад. Аммо ҳоли бечораҳое, ки аллакай барои ҳосили соли оянда ба хазинаи амир пул супурдаанду ҳоло бори дигар ба Буғроҳон бояд супоранд, чӣ мешавад?

– Аз афташ, корҳои Буғроҳон ҳам чандон хуб нестанд, агар ӯ чунин шитоб дошта бошад. Ҳанӯз, охир, тамоми ҳосил чамъ оварда нашудааст, – охи вазнине кашид Нотилӣ. – Шояд, ба мадади Илоҳӣ, амири худамон баргардад...

– Ман дирӯз фаҳмидам, ки Буғроҳон касал будааст, – гуфт Ситора. – Гап-гап меравад, ки аз таъсири боду ҳавои мо ва кадом мевачоте, ки ба

хӯрданашон одат накардааст, касал шудааст. Мегӯянд, ки ба қарибиҳо аз Бухоро мерафтааст.

–Оҳ, кош ки ҳамин тавр мешуд! – хурсандӣ зоҳир намуд Нотилӣ.

–Ба ҳар ҳол, дар андозгундорӣ шитоб кардан лозим нест, – гуфт Ситора. – Бехтараш, Шумо чанд рӯз пинҳон шавед. Агар пурсанд, мегӯем, ки андоз гундошта истодааст.

Гапи Ситора ҳақ баромад.

Бугрохонро сипоҳиёни ӯ бар рӯйи тахти равоне гузоштаву бурдан доранд. Чодархояшонро ҳам рахт баста истодаанд. Анбӯҳи чангу губор ҳам ба дуродур, ҷониби Самарқанд меравад.

Баъди ин шикор сар шуд. Сокинони Бухоро боқимондаҳои лашкари Бугрохонро дар кӯчаҳо дошта, аз аспҳо сарозер меафканданд.

–Ту аспи маро кашида гирифтӣ? Кашида гирифтӣ! – дод мезад мӯйсафед дар кӯча. – Акнун ман аспи туро кашида мегирам! Ту хонаи маро ғорат кардӣ? Ғорат кардӣ! Акнун ман яроку аслиҳаи туро зада мегирам!

–Дар роҳ аробаи пур аз колоҳои гуногун ва сарулибосу зару зевари Бугрохон банд шуда мондааст! – дод мегуфтанд одамон. – Рафтем, кашида меорем!

Дарҳол гурӯҳе, тақрибан иборат аз сӣ нафар савдогарону хунармандону маъмурони хурди давлатӣ, чамъ омад. Ҳамаи онҳо мусаллаҳ шуда, тарафи ароба шитофтанд.

Баъди чанд рӯз, ҳабдахуми августи соли 922, амир Нӯҳ ибни Мансур бо иззату икромии тамоми дохили Бухоро гардид.

– Шояд падари ту шахси асосие бошад, ки барои ба ин ғалаба нойил гардидан ба амир ёрӣ расондааст, – гуфт Нотилӣ. – Агар падарат Масеҳиро намефиристонд, кӣ медонад, мумкин ӯ Бугрохонро табобат мекард. Он гоҳ Бугрохон ҳамроҳи лашкариёнаш баромада

намерафт ва амир, Худо бахту иқболи баландаш ато кунад, шахр ба шахр оворагардӣ карда мегашт.

Падари Хусайн ҳам аз паси лашкари амир баргашта омад. Ў дар Рометан дар хонаи одамони боэътимода паноҳ бурда буд, агарчи ўро касе ҷустуҷӯ ҳам намекард. Зоҳиран, аҳволи Бугроҳон бисёр бад шуда буд, ки андозҳо ба гӯшаи гумонаш ҳам намеомаданд.

Расо баъди чанд ҳафта Бугроҳон мурд.

– Акнун, ки ба хонаи шумоён осоиш омад, ман бояд бо шумо хайрухуш намоям, – гуфт Нотилӣ.

– Пас роҳбарии таълими Маҳмудро кӣ бар уҳда мегирад? – узр овард Абдуллоҳ.

Вале қарори Нотилӣ қатъӣ буд.

– Маро ба Гурганҷ даъват мекунад. Хеши ман фарзандони бисёре дорад, онҳоро ҳам омӯзондан лозим аст!

Ин гап рост буд, зеро Нотилӣ бо хешаш мукотиба дошт ва ў дар яке аз номаҳояш Нотилиро ба ҳавлии худ даъват намуда буд. Субҳи бармаҳал Нотилӣ аз Бухоро баромада рафт.

– Оянда кадом пешаро ихтиёр хоҳӣ намуд? – мепурсид Абӯсаҳли Масеҳӣ аз Хусайн. Ў пай набурда буд, ки Хусайн аллакай бар сари ин масъала мустақилона андеша рондааст.

Илму дониш фоидаи ночизе меоваранд – ана он чизе, ки Хусайн ғайри чашмдошти худ кашф намуда буд!

Чандин сол ў фақат аз субҳ то шом ба китобхонӣ машғул гардида, танҳо дар вақти намозу тановул сар аз китоб бармедошту бас. Шабони дароз китобхоро азбар менамуд ва, ҳатто, вақти хоб дар сараш ҳалли муаммоҳои норавшане пайдо мешуданд. Баногоҳ саволи кӯтоҳакае вайро аз роҳаш боздошт: «Барои чӣ?»

Ў фақеҳи мутақаббиреро медонист, ки бо тамоми хастӣ «умқи дониши худро» нишон додан меҳост. Вале аз ин кори вай олам ранги бехтаре намегирифт. Ҳатто қонуни қоидаҳо мисли пештара вайрон карда мешуданд.

Фарз кардем, ки «Қуръон»-ро битамом азёд донистӣ, пас аз он чӣ фоида?! Ва ё хандасаи Уқлидусро! Ё, ҳатто, мантиқро! Одамон на аз рӯйи нишондоди мантиқ, балки дар асоси хоҳиши ҳарлаҳзаинаи худ амал мекунанд!

Аз деҳқони одие, ки ғалла мекорад, ва аз хунарманде, ки мӯза медӯзад, нисбат ба фақеҳи каллааш лабрезии дониш манфиати бештаре ба зиндагист.

«Ман ҳам фақеҳ шуда метавонам, – андеша меронд Ҳусайн. – Ҳатто мисли падарам, ходими намоёни давлатӣ ҳам шуда метавонам. Вале метавонам наштавам. Барои чӣ, чаро ин ба ман лозим?»

Ҳусайн дар саросари зиндагии одамон як навъ номувофиқатии ваҳмангезеро медид. «Одам барои чӣ зиндагӣ мекунад?! – шабҳои дароз азоб қашида фикр мекард Ҳусайн. – Наход барои мурдан?! Пас, ӯ барои чӣ шодӣ мекунад ғам меҳӯрад?! Барои чӣ олим як умрашро харҷи донишомӯзӣ карда, дар охир ба тариқи кофӣ донишхоро фаро мегираду ҳамон лаҳза мемирад?! Наход ӯ яқумрӣ барои он илму дониш чуста бошад, ки оқибат онхоро ба гӯр барад?! Худи ман барои чӣ зиндагӣ мекунам?! Ҳаёти ҷовидони ман дар он дунёст! – чунин таълим медиҳанд уламои дин. Пас, ман дар ин дунё ҳаёти ғайриасосӣ ба сар мебарам?!».

Ба ин ҳама Ҳусайн бовар кардан намехост.

«Ҳозир ман ҳаёти ғайриасосиро ба сар мебарам». Аз ин фикр дилаш ба дард медаромад. Ақлаш бо чунин андеша муросо карда наметавонист!

«Агар одам дар рӯи замин чӣ қадар хоҳад, ҳамон андоза зиста метавонист... Он гоҳ ҳаёти мо ҳаёти асосӣ мешуд, – меандешид Ҳусайн. – Касе, ки хонаи қабро ро хоҳад, бигзор ба он ҷо биравад. Фақат... касе ба он ҷо рафта намехоҳад. Ҳама дар ҳамин ҷо, дар рӯи замин зистан мехоҳанд».

«Наход, ки мани бардаму бақувват рӯзе бимираму дигар дар рӯи замин набошам! – фикр мекард Ҳусайн. – Ман мурдан намехоҳам! Ман умри дароз дидан мехоҳам!».

Баногоҳ фикри одие соиқавор ба сари Ҳусайн бархӯрд: «Охир, илми тиб маҳз барои ҳамин вучуд дорад! Чаро пештар инро пай набурдам! – меандешид ӯ. – Илми тиб барои он даркор аст, ки ҳаёти рӯйзаминии одамонро дарозтар кунад. Шояд одамоне ҳам бошанд, ки ҷовидон зистан хоҳанд. Шояд аллакай чунин доруҳое ҳам ёфт шаванд, ки ба одамон умри ҷовидонӣ бахшанд. Барои инро доништан бисёртар китоб хондан лозим».

Ҳамроҳи ҳамин фикрҳо дар кӯчаҳо гаштаву бо ҳамин андешаҳо табассум мекард.

Мӯйсафеди нурунии харсавори аз паҳлуаш гузаранда фаъолияти азимеро, ки ҷавони рӯбарӯаш тааҷҷубовар табассумкунанда ба нақша гирифта буд, ҳатто пай намебурд.

«Ман гиреҳи ачалро хоҳам кушод! – меандешид Ҳусайн. – Барои амалӣ гардондани ин мақсад зистан меарзад. Шугли асосии ман тиббу табобат хоҳад буд. Ман одамонро дарозумр хоҳам кард. Ана, барои чӣ ман зистан мехоҳам!».

Акнун Ҳусайн мунтазам китобҳои тиббиро мехонд. Падараш аз шиносе сӣ чилди «ал-Ҳовӣ» ном асари Розиро гирифта, дар хӯрчине ба хар бор карда хона овард. Муаллифи асар ҳамон табибе буд, ки Масеҳӣ дар бораи вай нақл карда буд. Розӣ, мувофиқи

шуниди Ҳусайн, роҳбари нахустин табобатхонаи дар Бағдод сохташударо бар уҳда дошт.

Розӣ дастовардҳои табибони атиқа – Букроту Қолинусро муфассал баён менамуд. Дар асар хосияти бисёр дорувориҳо тавсиф шуда буданд.

Ҳусайн ин китобҳоро як соли расо омӯхт. Баъзан дар онҳо фикру маслиҳатҳои аз ақл дуре ҳам вомехӯрданд.

«Чунин меҳисобанд, ки агар заргӯшро дошта, бо пӯшташ чӯшонанд ва, баробари ин, аз ҷондор чашм наканда нигоҳ карда истанд, сармохӯрдагиро шифо мебахшад».

«Чаро маҳз заргӯш?» – ҳайрон мешуд ӯ.

Баъди як сол Ҳусайн аллакай тамоми навиштаҷоти дастраси тиббиро фаро гирифт. Акнун аввалин беморон ба назди ӯ меомаданд.

Ҳусайн доруҳат менавишт ва атторон аз рӯйи он доруо даво тайёр мекарданд. Тайёр кардани доруҳои номураккабро ҳудаш ёд гирифт.

Ҳар чӣ бештар табибон ҳам ба назди ӯ барои маслиҳату ёрӣ меомадагӣ шуданд.

– Ҳусайн, ту таркиби дорувориеро, ки ба сактаи дил шифо мебахшад, дар хотир надорӣ? – пурсид пирамарди солхӯрда, вале шифокори чаласавод.

Ҳусайн дарҳол таркиби онро гуфта дод:

– Сунбул, дорчини чинӣ, занчабил ва тухми шибитро дар шароби ангур маъҷун месозанд.

Минбаъд ӯро ба назди гирифторони бемориҳои вазнин даъват мекардагӣ шуданд. Гоҳо тамоми гуфтаҳои осори тибро дар бораи аломатҳои касалии чунин беморон як-як ба ёд оварда, сари қароре омадани ҳуди ӯ лозим мешуд.

Китобҳо дар бораи сохти узвҳои дарунӣ чизе намегуфтанд.

«Дар бораи инсон мо бисёр кам медонем, – фикр меронд Ҳусайн. – Гурдаҳо аз чӣ таркиб ёфтаанд? Шуш чист? Барои чӣ одамони сиппа-сиҳат аз дарду халаи ёни росташон яку якбора мемуранд ва дар ин вақт бисёриҳоро шикам дам мекунад?»

Ҳусайн ба назди қассоб рафта, меъда ва дили шутуру гӯсфанду аспонро аз назари таҳқиқ мегузаронд.

– Наход ту дили маро ба дили ҳамин гӯсфанди фарбеҳ монанд пиндорӣ? – механдид қассоб.

Ҳатто сохти мушаку меъдаву рӯдаҳои шутуру гӯсфанд аз ҳамдигар фарқи кулӣ доштанд. Одам аз онҳо бояд тамоман фарқи калон дошта бошад!

Гоҳо Ҳусайн аз табобати одамон муваққатӣ даст кашидан мехост, зеро донишҳое, ки бар тахмину фарзияҳо асос ёфтаанд, танҳо зарар оварда метавонанду бас. Аммо беморон, одамони очизу дармонда омадан мегирифтанд ва Ҳусайн аз ёрии онҳо даст кашида наметавонист. Табибони дигар аз ӯ на зиёдтар, балки камтар медонистанд. Ӯ барои ёрӣ расондан ба беморон маҷбур буд. Онҳоро аз таҳти дил муоина менамуд. Нафасгирӣ, набз ва садоҳои мухталифи бадани онҳоро бодикқат гӯш мекард. Доруҳо таъйин менамуд ва аксаран доруҳо ба беморон даво мебахшиданд.

Вале баъзан, вақте Ҳусайнро ба назди беморон даъват менамуданд, ӯ то охир фаҳмида наметавонист, ки дар он ҷо, дар даруни вучуди чанде пеш солим чӣ ҳолате рӯй додааст. Дар чунин ҳолатҳо табибон одатан дорувориҳои ба тамоми узвҳо қувватбахш таъйин менамуданд, то андаке бошад ҳам, ба бемор умедворие боқӣ гузорад.

Роҳи омӯзиши сохти бадани инсон баста буд. Агар барои омӯзиши колбад кӯшише ба харҷ диҳад, худӣ табиб аз рӯйи қонуни шариат алалфавр ба колбад табдил дода мешуд.

Ҳусайн орзуву андешаҳои худро дар бораи дароз намудани умри тамоми одамон ба хотир овард. Онҳо то чӣ андоза дастнорас буданд! Вай аз беиктидориву дасткӯтоҳии худ нафрат менамуд. Аммо, зоҳиран, илочи дигаре набуд.

Рӯзе Ҳусайн дар миёни китобҳои пахну парешон меистод, ки табиби машҳури бухорӣ Қамарӣ наздаш омад.

– Номат чист, чавонмард? – пурсид Қамарӣ.

– Ҳусайн.

– Овозаи шифокории муваффақиятноки ту ба гӯши ман ҳам расид, – бо овози паст гуфт Қамарӣ маънидорона.

Ҳусайн ҷавобе надод, фақат табассуми талхе намуд. Магар ҳамин ҳам шифокории муваффақиятнок шуд!?

– Гӯш дор, ҳамин рӯз як ба хонаи пушти истехқоми шаҳр, назди дарвозаи Рометан ташриф биёр, – гуфт баногоҳ Қамарӣ ва дарҳол баромада рафт.

Барои чӣ маро даъват кард? – меандешид Ҳусайн, шабона аз дарвозаҳои шаҳр гузашта. Дар ин ҳавлӣ кайҳо боз касе намезист. Хона ба харобазоре мубаддал гардида, ба сабаби номаълуме тирезачааш маҳкам пардапӯш буд. Дар даруни он шамъҳо месӯхтанд ва Қамарӣ танҳо менишаст.

– Ба ман бигӯй, чавонмард, ки аз надониستاني сохти бадани одамон бисёр азобу машаққат мекашӣ? – пурсид Қамарӣ.

– Хайр, онро чӣ хел омӯхтан лозим? Одами зиндари чарроҳӣ кардан мумкин нест, мурдари шарият иҷозат намедихад. Ақаллан, агар чунин имконияту шароите мебуд, ман барои ёрӣ расондан ба зиндаҳо хатман ҷасади одами мурдари меомӯхтам.

Ҳусайн мақсади даъвати Қамариро пай бурд.

–Ҳангоме ки бемориҳои мураккабро табобат намудан лозим буд, аз сабаби кӯтоҳдастӣ муддати дарозе ман ин корро анҷом дода натавонистам. Акнун пир шудааму чизеро аз даст намедихам. Ҳозир посбони қабристон одами ҳамин рӯз гӯронидашудаеро меорад ва мо сабаби марги ӯро муайян мекунем. Ман дарди шиками ӯро дурудароз муолиҷа намудам, аммо табобат кумаки ҷиддие нарасонд.

То субҳдам Ҳусайну Қамарӣ зери рӯшноии шамъҳо узвҳои одами мурдaro таҳқиқ намуданд. Онҳо дар кӯррӯда муғҷаи номаълумеро пайдо карданд. Ҳусайн чунин муғҷарo дар ҳайвонот надида буд. Қамарӣ ҳам бори аввал онро мефаҳмид. Муғҷаи зери ҷароҳат хуну рим гирифтаву қафида ва аз он фасоду зардоб баромадаву паҳн шуда, ҷидори шикамро заҳролуд кардаанд.

Акнун муаммои бисёр касалиҳои номаълум кушода шуд. Ва аллақай дар роҳи табобати онҳо нахустин иқдомотро гузоштан мумкин буд.

Ин шаб ба Ҳусайн на камтар аз китобҳои хондааш дониш дод.

Минбаъда на як бору ду бор Ҳусайну Қамарӣ шабонгоҳ, ба пасу пешашон нигариста, то ки онҳоро таъқиб нақунанд, ба кулбаи харобу абгоре, ки дар паҳлуи хонаи посбони қабристон ҷойгир буд, медаромаданд.

«Фалсафа модари тамоми илмҳост, – аксар вақт мешунид Ҳусайн. – Танҳо дар сурате олим шудан мумкин аст, ки моҳияти фалсафарo дарк намоӣ».

Аллақай ӯ «Мобаъдуттабаи»-и донишманди Юнони Қадим ҳаким Арасту аз сатри аввал то охир бист маротиба хонда баромад, онро аз ёд медонад, аммо ягон бобашро амиқ фаҳмида наметавонист.

«Ин китобест, ки роҳи маърифаташ нопадост» – андешид ӯ.

Сипас қарор дод, ки онро як сӯ гузорад, дар бораи он дигар фикре накунад, фаромӯшаш кунад.

Пагоҳӣ ба назди вай ду нафар бемор омаданд. Яке хунаrmанд, бофанда буд. Аз зарби гаштугузор поҳояш обила карда буданд. Ҳусайн барои марҳами он равған тайёр намуд. Дувумӣ савдогари коғазӣ Самарқанд буд. Абрӯӣ чапи ӯ тез-тез парида меистод. Ҳусайн маслиҳат дод, ки то ҳадди сабру тоқат он мард абрӯяшро, монанди он ки ҳуди абрӯ мепарад, парондан гирад. Баъди чанд рӯз абрӯ дигар ба ҳеч ваҷҳ намепарид. Савдогар каллаашро ҷунбонда, нобоварона табассум менамуд. Ҳусайн бо душворие ӯро бовар кунонд.

Диққати ӯро беморон аз китоби Арасту канда буданд. «Вале ҳама илоҳиётро илми асосӣ меҳисобанд. Наход онҳо дурӯғ гӯянд, ҷаҳолату нодонии худро рӯпӯш кунанд?! – меандешид Ҳусайн. – Набояд чунин бошад. Маълум мешавад, ки фаҳмиши ҳуди ман он қадар кофӣ нест».

Ҳусайн намедонист, ки ин китобро борҳо аз забоне бар забони дигар тарҷума кардаанд. Ҳар як тарҷумон аз худ бар он порчаи саҳифаҳои бутунеро илова мекард. Ва дар ҳамин шакли пуртахриф китоб ба дасти вай омада расида буд.

Шабона Ҳусайн дурудароз сайругашт карда, сипас ба майдоне омад, ки дар он бозори китоб ҷой гирифта буд. Аз он ҷо китобҳои доир ба тамоми соҳаҳои донишро харидан мумкин буд. Тафсириҳои арабиву форсии «Қуръон», тарҷумаҳои рисолаи тибби Букрот, кутуби нуҷум, маҷмӯаҳои ашъору маснавӣ болои ҳам меҳобиданд. Тамоми одамони соҳибмаърифати Бухоро ба ин ҷой омада, дастнависҳоро тагурӯ менамуданд. Ҳусайн аллакай шоири маъруф Абулфатҳи Бутсино мешинохт, ки ба ду забон – арабиву форсӣ шеър менавишт, бародариву

баробарии олии мардумро тарғиб менамуд ва бар зидди чангу нифоқ мебаромад. Харидори дигари ҳамешагӣ ва маъруфи бозори китоб – ҳаким Қамарӣ дӯсти Ҳусайн гардида буд. Ҳамаи инҳо ва дигар одамони шиносу ношинос дастнависҳоро муҳокима менамуданд, ба якдигар шеър меҳонданд, баҳс мекарданд, ҳатто ҳамдигарро дашном меоданд, аммо, зоҳиран, бе ҳамдигар зиста наметавонистанд.

Китобфуруш Ҳусайнро бо ишорае назди худ хонд.

– Китоби тамоман арзон. Ҳамагӣ се дирҳам. Талабае мефурушад. Мегӯяд, ки китоби бисёр хуб. Фақат аз сабаби дармондагӣ ба савдо мондааст.

Ҳусайн китобро ба даст гирифт. Китоб чандон ғафс набуд. Вай унвонашро хонд: «Ағрози «Мобаъдуттаби»». «Боз ҳам мобаъдуттаби»! – нешханде зад ӯ.

Муаллифи тафсир ҳамон Абӯнасири Форобӣ буд. «Ҳатто ба ман ёрӣ расондани Форобӣ ҳам дар гумон аст», – андешид Ҳусайн.

– Се дирҳам, бисёр арзон, – розӣ мекунондаш китобфуруш.

Ҳусайн аз киса се тангаи нуқраро бароварда, ба китобфуруш дароз кард.

Раҳорах, аввал боби якум, баъдан дувум, сипас савуми китобро хонда баромад.

Ҳамааш фаҳмо буд. Ҳамааш ба кулӣ равшан буд.

«Охир, ҳама чизи одӣ-ку! Пас, чӣ гуна ман Арастуро нафаҳмидам! – ҳайрон шуд Ҳусайн. – Таълимот дар бораи аз шакл чудо набудани ҷавҳари ашё фаҳмо. Ҳамааш фаҳмо!»

Акнун, баъди дастраси китоби Форобӣ, Ҳусайн фараҳмандона аз сари як ҷумла ба ҷумлаи дигари Арасту мерасид...

Рӯзи дигар аз падараш пул гирифта ба бозор рафту онро ба ниёзмандон тақсим кард.

Боре Хусайн дар кӯча бо ҳамсояш Умар вохӯрд.

– Салом – гуфт Умар, – кайҳо боз туро надидаам!

Доимо бандаи китобӣ?

– Ҷомаи нават муборак!

– Ҷома! Ту бибин, чӣ хел саллаи қиматбаҳо дорам!

Ба худам нигар, ишкамам сер, димоғам чоқ!

– Ту хурсанд бошӣ, ман ҳам хурсандам, Умар!

– Албатта, хурсандам! Медонӣ, ман дастёри худӣ ошпази амири кабир шудам. Ту чӣ? Ягон амал дорӣ?

– Усули табобати одамонро меомӯзам.

– Табобат?! Аз он даромади зиёде мегириӣ?! Худо хоҳад, агар худам ошпаз шавам, туро ба дарбор даъват мекунам. Ба ман мадад мерасонӣ, ҳар чӣ ҳам бошад, бо ҳам калон шудаем...

Умар аз кӯча бовиқорона қадам зада, дур шуд.

Баъди рӯзе чанд аз Хусайн дасти ёрӣ талаб намуд.

Не, Умар соқу саломат буд. Падараш ҳам сиппасиҳат буд.

Танҳо бародари калонии Умар бемор буд. Чандин рӯз инҷониб аз ғояти бемадорӣ аз ҷояш бархоста наметавонист, иштиҳояш тамоман баста буданд. Чандин рӯз инҷониб бо хешовандонаш гуфтугӯ ҳам карда наметавонист, рӯ ҷониби девор меҳобид.

Бародари калонии Умарро духтуре табобат мекард. Ӯ ба бемор пӯчоқи кӯфтаи чормағз ва «нӯшдоруи чинӣ» медод, вале ғоидае намебахшиданд. Сипас маслиҳат дод, ки ба пойи бемор кайдуме гузоранд, то аз таъсири неши ҷонвари захрнок аз ҷояш барҷаҳад. Кайдумро дошта оварданд, аммо ҷонвар оҳиста рӯ-рӯи пойи беҳаракат ҳазида, онро намегазид.

Бародари калонӣ рӯз аз рӯз беҳолу бемадор мегашт.

– Хӯш, дар боби чунин касалиҳо дар китобҳои ту чизе навишта нашудааст? – пурсид Умар, вақте ки Хусайн беморро аз назар мегузаронд.

–Ба гумонам, аввал сабаби касалиро фаҳмидан даркор.

–Хаёл мекунӣ, ки напурсидам? Вай аз аввал дамдузд буд, ҳоло тамоман хап шудааст. Дар давоми моҳ калимае ҳам нагуфтааст. Ба қарибӣ аз хизмат озодаш мекунанду дарди сари ман мешавад.

Бародари калонӣ, ҳақиқатан, ба онҳо эътиборе намедод. Мисли пештара рӯ чониби девор меҳобид, гоҳ-гоҳ оромона нафас мекашид.

– Ман ба вай гап намезанам, – гуфт Ҳусайн.

Баъд дасти беморро гирифта, набзашро санҷид ва нохост тамоми маҳаллаҳои Бухороро пайиҳам ном бурдан гирифт.

–Ту чӣ кор карда истодаӣ? – дар ҳайрат афтод Умар.

Ҳусайн ўро бо дасташ ишора намуд: «Хомӯш!». Баъд аз ў пурсид:

–Кӯчаҳои маҳаллаи калони тоҷиронро дар хотир дорӣ?

–Набошад чӣ! Ҳамон ошпази амири кабир дар он ҷо зиндагӣ мекунад!

– Хайр, онҳоро як-як номбар кардан бигир!

Умар ном бурдан гирифт.

Ҳусайн мисли пештара набзи беморро месанҷид. Умар, мувофиқи дархости Ҳусайн, ҳавлиҳои яке аз кӯчаҳоро пайиҳам ном бурдан гирифт.

– Ана, ҳоло чояш ба мо маълум шуд, – гуфт Ҳусайн. – Шояд акнун сабаби касалиро ҳуди бародарат гӯяд?

Вале бародари Умар ҳамон хомӯш меистод. Муқобилат ҳам нишон намедод ва дар вақти дасташро доштани Ҳусайн, гӯё дасти каси дигаре бошад, онро хатто намекашид. Ва ҳудашро чунон воғенамуд, ки гӯё дар ҷойи дуре воқеъ гардидаасту дар кунҷи девор каси

дигаре меҳобад. Ва, гӯё, аз каноре назора менамуд, ки бо он каси бегона чиҳо карда истодаанд.

– Хуб, кани, – гуфт Хусайн ба Умар, – номи он занҳоеро, ки ба хотират меоянд, гуфтан бигир!

Хусайн мисли пештара дасти беморро раҳо наменабуд ва набзи ўро санчида меистод.

– Исто! – саросемавор гуфт ў. – Ман сабаби беморию ёфтам. – Дар ин маврид Хусайн тарафи бемор нигариста, баланд-баланд гап задан гирифт, то гуфтањояшро ба хубӣ фаҳмад. – Бародарат ошиқ шудааст. Сабабгори ғаму кулфати ў Дилоро ном дорад. Он духтар дар ҳавлии назди ҳаммоми нав, дар маҳаллаи калони тоҷирон истиқомат мекунад.

– Шумо чӣ хел фаҳмидед?! – ногаҳон бо овози хира ба гап даромад бародари калонӣ, ҳамчунон рӯ ба тарафи онҳо нагардонида. – Ин розест, ки ман дар дил ниҳонаш медорам...

– Ман ҳам аз рӯйи задани дилатон фаҳмидам. Вақте ки одамон суҳанони ба дил наздику азизашонро талаффуз мекунанд, дил ором мегирад. Ва дар ин маврид набзи он меафзояд. Ман як рози табобати бародари тӯро медонам, – гуфт Хусайн ба Умар. – Вай ошиқ шудааст. Тӯй бояд ҳар чи зудтар ва шодмона гузаронида шавад.

Баъди як моҳ Хусайну Умар боз дар кӯча вохӯрданд.

– Аҳволи бародарат хуб аст? – пурсид Хусайн.

– Қарибӣ дар ҷойи хидмат ўро мансаби баландтаре медиҳанд. Баъди як ҳафта тӯй. Ту меҳмони ғиромӣ мешавӣ.

– Мутаассифона, дар тӯй иштирок карда наметавонам. Ҳозир машғули табобати гирифтборони вабо ҳастам. Ҳеч кас, ғайри ман, ҷуръати нигоҳубини онҳоро намекунад.

–Ту дар ҳузури гирифторони чунин касалии махуф чӣ хел истода метавонӣ? – дар ҳайрат афтод Умар. – Не, ба ҳар навъ, одами ғалатӣ ҳастӣ. Ягон рӯз касалии онҳо ба ту сироят карда, ҳатман касал мешавӣ. Лекин ғам махур, ман туро тоқа намегузорам, бароят ҳар рӯз палав мефиристам.

Боре шиками амири кабир ба дард омад. Шикамаш пештар ҳам гоҳ-гоҳ дард мекард, аммо дард ба зудӣ гузашта мерафт. Вале ҳоло шикам бар болишт меҳобид. Аз дами субҳ то намози шом ва баъди он тамоми шаб гирдогирди ӯ табибону хидматгорон парвонавор чарх мезаданд, аммо ба ягон усул ғоидае бахшида наметавонистанд. Баъди таомхурӣ дарди шикам якбора меафзуд ва амир, ба хотири он ки бо доду фарёд обрӯяшро нарезад, шараққос дандонҳоро ба ҳам месويد.

–Наход дар саросари шаҳр ғайр аз шумо, кӯрсаводони беҳунар, ягон табиби ҳаққонӣ набошад! – ба дод омад оқибат шабе амир, вақте ки дард аз ҳадди тоқат гузашт. – Ҷавоб деҳ! – пӯписаомез пурсид аз табиби калонӣ.

– Ҳаст, – ҷавоб дод сартабиб. – Ман бо вай шахсан шинос нестам, аммо, мегӯянд, ӯ беморонеро табобат мекунад, ки аз онҳо ҳуди Худо ҳазар менамуд. Ӯ шогирди Қамарӣ будааст. Мутаассифона, ҳуди Қамарӣ дар шаҳр нест, мо дар ин хусус арза дошта будем...

– Пас, барои чӣ дар бораи шогирди Қамарӣ чизе нагуфтӣ?

– Ӯ бисёр ҷавон. Ҳатто, наврас, – ҳамагӣ ҳабдаҳ сол дорад ва хавфи ман аз он аст, ки дар роҳи табobati касалиҳо ба ӯ на ҳунари шифокорӣ, балки тасодуф мадад мерасонад.

– Ӯро ба ин ҷо биёр! Зудтар биёред! – даст афшонд амир.

Дарвозаҳои арк кушода шуданд ва дастаи посбонони савора асптозон ба кӯчаҳои торик даромада рафт.

– Аз афташ, ягон гунаҳкори ашаддиро медоранд, – зери лаб пичиррос мезаданд сокинони бедоршуда. – Фақат, кош, ки дуртар, кош, ки дуртар аз хонаи мо медоштандаш...

Онҳо метавонистанд ором бихобанд, зеро ғуломон табиби чавон Ҳусайнро мечустанд.

Баъди чанде аз доду фарёд ва кӯбоқӯби дарвоза ҳамкӯчагони Ҳусайн аз хоб бархостанд.

Сонӣ посбонони савора писари Абдуллоҳ ибни Синоӣ барои ҳама азизу мухтарам, Ҳусайни бечораро гирифта бурданд.

– Магар нагуфта будем: «Аз баҳри ҳамин китобҳои сабилмонда баро!» – миёни худ пичир-пичир мекарданд ҳамсоягони дилсӯзу меҳрубон.

– Хабар доред? Ёро барои табобати амири бемор бурданд, – пичиррос мезаданд баъзеҳои дигар. – Бисёр хуб, ӯ мо, бандаҳои фонири ҳам табобат карда буд. Лекин табобати мо барин одамони одӣ кори осон аст. Аммо дарди одами бузург ҳам дардест бузург! Сари писараки бечора ба бало дармонд!

Ҳусайнро аз миёни боғоти Мӯлиён гузаронда, ба арк оварданд.

– Акнун ҳамин писарак ба мо, табибони машҳур, сабақ медиҳад! – гурӯҳи табибоне, ки назди девор рост меистоданд, тамасхуромезона калла мечунбонданд.

Вале Ҳусайн ғаюрона назди амири дарозкашида даромад.

– Ту кистӣ, писар? – пурсид амир.

– Ман табибам ва барои табобати шумо омадаам, – ҷавоб дод Ҳусайн.

Дар овози ӯ нишонаи тарсу нобоварӣ зоҳир набуд.

Амиро дурудароз аз назари муоина гузаронд. Амир итоатмандона аз пахлуе ба пахлуи дигар мегашт, шиками урёнашро гаҳе мекашиду гаҳе сар медод.

Сонӣ барои амир таом оварданд.

Ошпазҳо яке паси дигар, ҳар яке бо таоми пухтаи худ саф оростанд. Дар миёни онҳо палавпазе, ки Умарро ба шогирдӣ гирифта буд, низ меистод.

– Иҷозат аст, ки таоми пухтаи шуморо бибинам? – пурсид Ҳусайн.

– Аз он намеандешӣ, ки шояд ин таом заҳролуд бошад? – ба ҳаяҷону талотум омаданд табибон.

– Ҳар дафъа, пештар аз пешкаши ҷаноби оӣ намудан, моён онро нафақат аз назар мегузаронем, балки чашида мебинем, – гуфт сартабиб.

– Магар амир ҳамеша чунин таомҳои серравған, палаву шӯрбо тановул мекунад?

– Чӣ гуна чуръат карда чунин саволро додӣ? – дар хайрат афтоданд табибон. – Магар амири моён гадост, ки гӯшти шутури қок хурад? Ва ё ту беҳабарӣ, ки барои таоми амир одамони махсус гӯсфандони махсусеро парвою парвариш мекунад?

– Акнун сабаби касалиро фаҳмидам, – гуфт Ҳусайн. – Шумо доруҳои шифобахш тайёр мекунад, – рӯ тарафи табибон гардонд. – Вале, муҳимтараш, ин ҳама таомҳои серравғанро бардоред. Баъд ин хел кунед: пиёбаи бегӯшту равған пазед ва нони аз орди гандуми хушсифат тайёршударо хушкунед!

– Боз ҳамин пиёбаатро ба амир доданӣ набошӣ?! – табассум кард амир.

– Бале, – тасдиқ намуд Ҳусайн. – Меъдаи амир дар сайру сафарҳо ҳамроҳашон гашта, монда шудааст, акнун андаке бояд дам бигирад. Палави серравған кори меъдаро душвор мегардонад.

– Албатта, ба нияти шифо ин пиёбаро хӯрданам мумкин аст. Аммо ту медонӣ, ки дар сурати фоида

набахшиданаш ба чӣ балое гирифтор хоҳӣ шуд?1 – таҳдидомез пурсид амир.

Вале пиёба фоида бахшид.

Рӯзи оянда Ҳусайн барои амир таоми дигар фармуд.

Амири хушҳолгашта ба болиштҳо така зада, дигар дандонҳояшро ба ҳам намесоид.

– Чӣ инъоме аз ман талаб дорӣ, чавон? – пурсид амир рӯзе. – Табобатат ба дарди ман даво бахшид.

– Мешунавед, – ба чунбучӯл даромаданд дарбориён, – амир ба вай инъоми дилхоҳашро пешкаш мекунад! Сағираи хушбахт будааст!

– Намедонам, аз шумо пурсиданам мумкин бошад... Талаби ман бисёр бузург аст, – ба гап даромад Ҳусайн ва тамоми дарбориён муҳри хомӯшӣ бар лаб зада, гарданҳояшонро дароз карданд.

– Бифармой, бочуръаттар бифармой, чӣ матлаб дорӣ?!

– Ман дер боз орзуи вуруди китобхонаи дарборро мепарварам. Ният дорам, ки китобҳои китобхонаро мутолиа намоям.

– Буди шуд ҳамин!? – оромона хандиданд аҳли дарбор.

– Дархости бад не! – фучур-кучур мекарданд баъзеҳо. – Охир, фақат аҳли хонадони амир рухсати истифодаи китобхонаро доранд...

– Ҳамааш ҳамин?! – писхандзанон пурсид амир.

– Ман мефаҳмам, ки дархостам бисёр азим аст, зеро ин китобхона – яккаву ягона, назираш дар дунё боқӣ намондааст...

– Иҷозат аст, албатта, иҷозат аст, – чавоб дод амир.

– Чӣ хел соддалавҳ будааст! – ба фучур-кучур даромаданд аҳли дарбор. – Агар бахти моён чунин омад мекард, чӣ тухфа гирифтанамонро медонистем.

– Ва боз, – зери лаб гуфт амиру якбора хомӯш шуд.
– Ту табиби дарбор таъйин мешавӣ. Минбаъд дасти касе ба ту нахоҳад расид. Ҳаётатро посбонон муҳофизат мекунанд.

– Ташаккур гӯй, зудтар ташаккур гӯй! – Ҳусайнро пештар тела дод сартабиб.

– Барои чунин шарафи бузургеро насибам гардондан ба шумо ташаккур мегӯям, – таъзим намуд Ҳусайн. – Вале ман онҳое дигареро ҳам табобат кардан мехостам, ки... надоранд.

Амир аллакай ўро гӯш намекард. Тарафи дарбориён рӯй оварда буд.

Падар, модар, додар, хидматгори – ҳама Ҳусайнро аз хусуси зебу зинати дарбор, аз хусуси шакли намуди амир пурсуков менамуданд, вале фикри зикри Ҳусайн танҳо ба як чиз – китобхона банд буд.

Дар бинои муҳташаму дурударози китобхона хонаҳои бисёре мавҷуд буданд. Дар ҳар як хона сандуқҳои махсуси китобдорӣ ҷой доштанд.

Ҳусайнро мӯйсафеди турушрӯйи кӯзапуште истикбол намуд.

Ғайр аз мӯйсафед ва чанд нафар фаррош дар бино каси дигаре набуд. Мӯйсафед Ҳусайнро аз хонае ба хона мебард. Дар як хона танҳо китобҳои тиб, дар дигараш китобҳои нучум, дар савумӣ корномаву саргузаштҳо ҷой гирифта буданд.

Баъди чандин сол, хангоми нақли тафсилоти рӯзгори худ ба шогирдаш Ҷурҷонӣ, Ибни Сино аз ин китобхона чунин ёдовар мешавад: «Дар ин китобхона китобҳои гуногунеро дидам ва хондам, ки ҳатто номи онҳоро ҳам касе нашунида буд ва худам низ то он рӯзгор чунин китобҳоро надида будам ва баъди он ҳам дигар надидам. Сипас он китобҳоро хондам ва аз онҳо баҳравар гардидам ва мақоми ҳар як олимро дар ҷаҳони илму дониш дарёфтам».

Танҳо як нафар – писари калонии амир Мансур гоҳо ба китобхона медаромад. Хусайн аз дур бо ишорати сар ӯро салом дод. Мансур саломи вайро алейк гирифт. Онҳо дар китобхона ба ҳамдигар тамоман ёри гап нашуданд.

**Гар шоирон навад, манам навгувора,
Як байти парниён кунам аз санги хора!**

Ин сатрҳои Рӯдакиро Хусайн ҳанӯз аз овони кӯдакӣ, аз давраҳои дар Афшана зистанаш медонист. Баъдтар дар Бухоро омӯзгори улуми адабия ба вай усулу қоидаҳои шеърнависиро омӯзонд.

Қофиябандӣ ва дар қолаби арӯз овардани мисраъҳоро бисёр одамони соҳибмаълумоти давра медонистанд, лекин ин сатрҳои пароканда дар сурате шеъри комил ҳисобида мешуданд, ки шодиву фараҳ ва дарду алами қалби гӯяндаро ифода намуда, дилҳои дигарон ҳам баъди шунидани онҳо ба ларзиш дароянд.

Шеърҳои нахустинашро Хусайн аз рӯйи ҳавову ҳавас менавишт. Гоҳо мутантану сурангез ва гоҳо рикқатовар шудани калимаҳои муқаррарӣ ба назараш аҷиб менамуд. Оҳиста-оҳиста ҷанбаи эҳсос ва хиради ашъори ӯ бештар мегардид. Аллақай онҳоро бисёр сокинони Бухоро медонистанд, аз даст ба даст мегардонданд.

Дар бозгашт аз китобхона Хусайн ба муфтии калони Бухоро рӯбарӯ омад. Муфти Хусайнро боздошта, бо майлу рағбати тамом аз ӯ мепурсид, ки дар китобхонаи амир кадом китобҳоро меҳонад. Албатта, Хусайн ба муфти нагуфт, ки дирӯз мутолиаи китоби Розӣ «Ҳиял ал-мутанаббия»-ро ба охир расондааст. Табиби номӣ дар ин китобаш кулли қаромоти паёмбаронро зеро шубҳа гирифтааст. Дар бораи дигар китобҳо ҳам Хусайн ба муфти чизе нагуфт.

– Ман аҳодиси Муҳаммадро меҳонам, – ҷавоб гардонд Ҳусайн.

Муфтӣ аз ин ҷавоб қаноатманд буд.

Ҳусайн ҳам қаноатманд буд.

Онҳо хайрухуш намуданд ва филфавр ин шеър ба сари Ҳусайн омад:

**Бо ин ду-се нодон, ки чунон медонанд,
Аз ҷаҳл, ки донои ҷаҳон ононанд,
Хар бош, ки ин ҷамоа, аз фарти харӣ,
Хар к-ӯ на хар аст, кофираш меҳонанд!**

Ҳамин тариқ, монанди порина, шаби ҷумъаи чаҳордахуми моҳи раҷаби соли 387 ҳиҷрӣ, яъне 23-юми июли соли 997, боз суми аспон гарди кӯчаро ба фалак баровард. Савораҳо дар назди ҳавлии Абдуллоҳ бозистоданд.

Ҳамагӣ чанд соат пеш муаззин азони намози хуфтанро хонда буд. Бӯю таффи шошаи хару оби гандидаи кӯлмаку хавзҳо боду ҳавои ҳафоро ҳафатар менамуданд. Одамону ҳайвонот давоми ҳаёти рӯзонаро дар хоб медиданд.

– Ҳусайн ибни Абдуллоҳ бояд зуд ба дарбори амир равад! – дод мезаданд ғуломон.

Ҳусайн даррав омода шуд.

– Ҳоли амир аз нав бад шудагист. Вақте ки бо вай хайрухуш мекардам, аҳволи саломатиаш хеле ногувор буд, – гуфт ӯ ба падари аз хоб бедоршудааш.

Имсол дарахтони себ ҳосили фаровоне бастаанд. Шоҳаҳо аз ғояти гаронборӣ ба замин амида буданд. Боғбонон онҳоро ба ҳаҷҷаву тиргак бардошта буданд.

Ҳусайн ҳамроҳи сипоҳиён аспасавор аз миёни себзорони Мӯлиён гузашта мерафт. Пеши роҳро Моҳтоб равшан менамуд. Аз вазиши шамоли саҳт себҳо тук-тук ба замин меафтоданд.

Дарбориён ханӯз нахобида буданд. Ду нафар давида пешвози Ҳусайн баромаданд. Якеи онҳоро Ҳусайн даррав шинохт – ӯ писари миёнаи амир буд.

Ҳамон лахза вазири амир ҳам пешвози Ҳусайн баромад. Ранги рӯи вазир парида буд. Ҳарфе нагуфта аз зери каши Ҳусайн дошту ба ҷое, ки амир хобида буд, роҳнамоӣ намуд.

Амир чашмонашро ба шифт дӯхта, рӯболо дароз кашида буд.

Ҳусайн пеши ӯ ба зону нишаста, дасташро гирифт ва набзашро санҷид. Набз ҳис карда намешуд.

Амир мурда буд.

Писарони амир: калонӣ – Мансур, мобайнӣ – Абдулмалик, хурдӣ – Исмоил оҳиста даромада омаданд.

Вазир тарафи Ҳусайн бо даст ишорае кард. Онҳо оҳиста баромаданд.

– Туро посбонон то хонаат мегуселонанд, – гуфт вазир.

Ва дар паҳлуи Ҳусайн андаке қадам зад.

– То дамидани субҳ тафсилоти беморӣ ва маргро тайёр бикун! Онро ба халқ эълон намудан даркор! – Вазир, гӯё хунук хӯрда бошад, худ ба худ ларзид. – Шаби даҳшатовар. Метарсам, ки минбаъд чунин шабҳои даҳшатовар пайиҳам омадан нагиранд.

Писари амир Мансур, ки ҳоло амири мӯъминин шуда буд, ҳамаи мансабдорони олирутбаро назди худ даъват намуд. Дар ин ҷаласа Абдуллоҳ ҳам иштирок дошт.

Мансур ҳамаро ба ниғаҳ доштани тартибот ва дастгирии қонуну қоидаҳо даъват менамуд. Ҳамон вазири пешинаи падарашро вазири худ таъйин кард.

Абдуллоҳ нақл мекард, ки вазир мутакаббирона дар назди амир истода, гоҳ-гоҳе ҳам шуда, пичирросзанон ба гӯшаш чизе мегуфту амир

маслиҳатҳои ӯро пазируфта, ба нишони тасдиқ сарашро мечунбонд.

Амири чавон солиму бардам буд ва ба табибон эҳтиёче надошт.

Хусайн бо сабру тоқати тамои дар китобхона нишаста, ҳатто баъзан намози хуфтанро дар он ҷой меҳонд. Ҳамаи посбонон ӯро мешинохтанд ва бе гапу ҳарф иҷозати даробарояш медоданд. Рӯзе вай, мувофиқи одати муқаррарӣ, то намози шом дар китобхона машғули мутолиа буд. Аз ҷониби дарбор ғалоғулае ба ғӯш мерасид. Аммо ин ҳол касеро ба ҳайрат намеовард, зеро дар дарбор оё кам ғалоғула рӯй медиҳад?! Китобдори кӯзапушт дар миёнаҳои рӯз ба ким-куҷое ғайб зада, диғар бо ҳамин барнагашт. Вақте ки тамоман торик шуд, Хусайн ҳудаш китобхонаро қуфл кард ва сӯйи дарвоза қадам ниҳод. Баногоҳ ӯро дағалона фарёд карданд.

– Ту кистӣ? – пурсид аз ӯ сипоҳии ношиносе.

– Ман табибам, – мутаҳаййир гардид Хусайн. – Табиби ҳосаи амир Мансур, – илова намуд ӯ бовиқорона, то ки дағалии посбонро шиканад.

Посбон аз банди дасти ӯ саҳт дошт.

– Чӣ, ту дар ин ҷо зидди хости Худо фикр карда истодаӣ? Амири ту ҳанӯз нисфирӯзӣ ба қалъаи худ, ба Омул гурехта буд. Мо ҳозир кӣ будани тӯро фаҳмида мегирем!

– Ба ростӣ, ман табибам! – ҳудро гум кард Хусайн.

– Агар табиб бошӣ, беморонат канӣ? Дар сурате ки ҳама гурехтаанд, ту дар ин нисфишабӣ киро табобат мекуни? Бехтараш, иқрор шав, ки ба чӣ кор машғули!

– Дар китобхонаи амир китоб меҳондам, ҳоло дараширо маҳкам кардам, – ӯ калидро нишон дод, – ва ба хона рафта истодаам.

– Бо вай гапзанон кардан ҳочате надорад! – гуфт сардори посбонон. – Пурсукови ӯ вазифаи мо нест! Вазифаи мо доштан буд, ки анчомаш додем!

Хусайнро ба таҳхона бурда, дар хонаи намноки холие, ки палоси фарсудае дошт, маҳбус намуданд.

Раҳораҳ аз рӯйи гапҳо фаҳмид, ки Фоиқи сарлашкар ҳамроҳи лашкаркашони дигар мочаро карда, тавассути се ҳазор сипоҳиёни худ Бухороро забт намудааст. Амир, эҳтиётан, то расидани Фоиқ, дар қалъа паноҳ овардааст.

Ҳавои қароргоҳи Хусайн хунук буд. Дар кунҷҳояш мушҳо китир-китир доштанд.

Танҳо қарибҳои субҳ хобаш бурд.

Субҳдам ӯро худи сардори посбонони дарбор ҷавоб дод. Сардор ҳамон сардори пешина буди Хусайнро мешинохт. Вале посбонон ҳоло дар тобеияти сардор набуданд. Ҷанговарони Фоиқ танҳо ба сарлашқари худ итоат мекарданд.

– Ҳамин?! – пурсид сардори посбонон.

– Ҳамин! – ҷавоб дод сардори собиқи посбонон. – Хусайн ибни Абдуллоҳ, табиби хоса! Ӯ ҳамеша то фарорасии шаб ба мутолиаи китоб машғул мешавад.

Дарборро ким-кадом сарлашқари бовиқори ғафси савори аспӣ зебӯе бурида мегузашт. Ӯ қарор гирифта, ҳамаро бо ишорати даст тарафи худ хонд: ҳам Хусайн, ҳам сипоҳиён ва ҳам сардори собиқи посбононро.

Сардори посбонону сипоҳиён сари таъзим ҳам карданд, Хусайн ҳам таъзим намуд.

– Ин Фоиқ, – мавриде ёфта ба гӯши Хусайн пичиррос зад сардори собиқи посбонон.

Фоиқ одами куҳансол ва ғафсе буд. Рӯю ғабғабу гарданаш аз хурдтарин ҳаракат ба чунбиш медаромаданд. Ӯ бо овози ғайриҷашмдошти маҳине ба гапзанӣ даромад.

–Пас, одамони ман шабона туро доштаанд? –
пурсид ӯ Хусайнро.

– Ӯро, ӯро! – ҷавоб дод сардори сипоҳиён.

– Табиб будан ва ё ягон қасди баде доштани туро дар нисфишабӣ таъйин намудан душвор аст! Ман фармон дода будам, ки дарбори Амиралмӯъминин Мансур саҳт посбонӣ карда шавад. То даме ки вай дар қалъаи худ Омул сархушӣ мекунад, аз молу мулкаш бояд гарде ҳам кам нашавад! Ҳар кадом хидматгори вафодоре чунин амал мекунад ва ман ҳам ҳамин хел амал намудам. Ман хидмати падари ӯро адо кардам ва ҳоло хидмати худахро ҳам ба ҷой меорам. Иншоаллоҳ, пагоҳ амир ба Бухоро бармегардад ва маро барои чунин амалам инъомҳо хоҳад бахшид.

Сардори собиқи посбонон ҳамвора сари таъзим фуруд оварда, дар ҷавоби ҳар гуфтаи Ҷоик бо аломати тасдиқ калла меҷунбонд.

– Ту ҳам молу мулкро дурустақ назорат бикун! – гуфт ӯро Ҷоик. – Ҳушёр бош, ки худат дуддида, шармандагиро ба гардани сипоҳиёни ман бор накунӣ! Ман душмани амир не, хидматгори вафодори ваям, – илова намуд ӯ, – ва барои муҳофизати амир аз дасти фишору зӯроварии вазир ва худсарихои сарлашқарон омодаам!

Дар беруни дарвоза Ҳусайнро додари ба ҳаяҷономадааш Маҳмуд интизор буд.

–Падарам аллақай аз пайи ҷустуҷӯи одамони лозимӣ рафтанд, то барои ҳалосии шумо ҷорae бинанд, – гуфт Маҳмуд. – Акнун он кас бисёр хурсанд мешаванд.

Рӯзгори сиёҳи Бухоро фаро расид.

Вазире вазири дигарро муовиза менамуд. Вазири нав вазири куҳнаро дуртар аз назари худ, ба ягон гӯшаи дурдасти мамлакат мефиристод. Сарлашқарон охири

дафъа миёни худ ҷанҷолу мочарои ҷиддӣ намуданд ва дигар амир Мансур онҳоро оштӣ дода натавонист.

Писари ғуломи собиқи турк ва сарлашқари сонӣ Сабуктегин – Маҳмуди Ғазнавӣ шаҳреро аз паси шаҳри дигаре забт менамуд.

Аммо хатибони ӯ ҳамвора дар масҷидҳо халқро бовар мекунонданд, ки Маҳмуд мисли пештара хидмати Амиралмӯъминин Мансурро поквичдонона адо менамояд. Онҳо ба Маҳмуд унвони «сайфулислом»-й, яъне «Шамшери ислом»-ро дода буданд. «Шамшери ислом» сарҳои ғайримазҳабонро бе истиҳола буридан мегирифт. Барои он ки меҳру муҳаббати халифаи Бағдодро нисбат ба худ афзояд, ӯ тамоми шиъёро таҳдиди қирон менамуд. «Шамшери ислом» чавону бақуввату часур буд. Орзуи шухрату ҳокимиятро парварида, соҳиби тахту тоҷ шудан меҳост. Алҳол ин орзуву ниятҳояшро ниҳон медошт.

Сарлашқарони байни худ мочарокарда барои муддати кӯтоҳе оштӣ намуданд, то бо қувваи умумӣ ҳисоби Маҳмуди Ғазнавиро ёбанд, зеро вай аз ҳад зиёд худхоҳу бесар шуда буд. Онҳо ба юруш баромаданд, ҳамроҳашон амир Мансур ҳам баромад. Амир ханӯз ҳам нияте дошт, ки сарлашқаронро бо Маҳмуд оштӣ диҳад. Ӯ дудила мешуд, муҳорибаро сар кардан намехост. Чунин дудилагиву беқатъиятии амир боиси ҳар гуна шубҳаҳо мегардид. Беҳуда нест, ки Фоик борҳо ба амир ва савганди худ хиёнат намуд. Сарлашқарони дигар низ ҳар рӯз айёриву макқорӣ нишон дода, як сарлашқарро ба дигараш, дувумиро ба савумаш шӯронда, хиёнат ба савгандашон мекарданд.

«Мабодо ба тарафи Маҳмуд гузашта намонад», – шабона пичир-пичир мекарданд сарлашқарон дар бораи амир Мансур.

Вале дар асл амир меҳост, ки бидуни мамониат онҳоро ошті диҳад, аз ҳамаи монеаҳо бе ҷангу хунрезӣ гузарад.

Се ҳафта пеш амир Мансур ба кӯшунҳо сардорӣ мекард, вале ҳоло ҷавони нобиноеро ба шутур бор карда бурда истодаанд. Ҷавони нобино ҳама чизи пешомадаро бо дастони нобовараш мепазмосад. Нобино сарулибоси амир Мансурро дар тан дорад.

Бале, ин ҳамон амири собиқ аст! Ёро хидматгорони вафодораш, мисли Фоиқу дигарон, ба пушт афтондаву кӯр кардаанд. Ҳаққонӣ, амир аз ҳад зиёд беиродаву беқатъият буд. Ҳамаро таскин додан меҳост.

Мебинем, ки бародари мобайнӣ чӣ гуна салтанат меронад ва чанд вақт сари тахт меистад.

Ҳар рӯзе ҳазор андар ҳазор саворагон пешвози сапедадамон баромада, Бухоро тарк мегӯянд.

Дар шаҳрҳо овозаҳои ғайриодие ба гӯш мерасанд. Овозаҳо ҳатто ба Бағдоду Хоразм расидаанд. Яъне, давлати муктадире, ки қариби дусад сол ба он сулолаи Сомониён ҳукмронӣ менамуд, акун ҳароб мешавад. Аз тамоми гӯшаю канор абри сиёҳи ҷангу губор фаро мерасад – лашкари пуриқтидори савора ба Бухоро наздик меояд. Агар тахту тоҷро Маҳмуди Ғазнавӣ кашида нагирад ва дар ин кор андаке таваққуф намояд, пойтахтро дигарон хоҳанд ситонд. Айёми бачагии Насри писари Бугроҳон дар Бухоро гузашта, ҳоло ба камол расидааст ва кӯшуни турконро сардорӣ мекунад. Ё бӯйи муаттари боғоти Мӯлиён, чаҳ-чаҳи шабҳангоми мурғакон ва садои чашмасорони онро нағз дар хотир дорад.

Бародари калонӣ дар дарбор гашта, тамоми ашӯро бо дастони ларзонаш мепазмосад. Хидматгоре ёро ба сайругашт мебарорад. Бародари мобайнӣ баъди муҳорибаҳои бемуваффақият бо Маҳмуди Ғазнавӣ дар

дарбор паноҳ мебарад. Ҳамроҳи вай тамоми лашкариёнаш низ гурухтаанд.

Вазири навбатӣ амалдоронро даъват намуда, барои ҷамъоварии андоз фармон медиҳад.

– Халқ гуруснаву урён аст, аз он чизе гирифтани имкон надорад, – ҷавоб медиҳанд амалдорон. – Агар пештар қитъаи хурди бо ду барзагов киштукоршаванда се ҳазор дирҳам арзиш дошта бошад, ҳозир онро қариб бепул гирифтани мумкин аст, зеро дар чайби одамон пули пуччаке боқӣ намондааст.

– Боке надорад, ҳар чизеро, ки пасандоз кардаанд, ҳамонро бигиред!

– Ҳар он чизеро, ки пасандоз кардаанд, мо дар давраи вазири пешин гирифта будем...

Боз омилон – ғункунандагони бочу хироч ба деҳаҳо фиристода мешаванд. Онҳо бо зарби тозиёнаву фишору таҳдид пулу мол ситондани мешаванд.

– Агар ҷавон мебудам, ғавран тарки Бухоро менамудам, – гуфт Абдуллоҳ ба Ҳусайн. – Точирон корвонҳояшонро ба ақиб бармегардонанд. Корвоне, ки ҳар сол дар ин вақт мӯина меовард, аз Хоразм наомад. Аз Миср ҳам корвоне наомад. Эҳ, сабаби ин ба кӯдак ҳам маълум – дар ин айёми даҳшатбори мо кӣ хоҳишу майли тиҷорат мекунад!?

Хатибон дар тамоми масҷидҳои Бухоро хутба мехонанд.

– Душмани қаттол, Насри писари Бугроҳон ба тарафи мо ҳучум меоварад. Ҷанговарони ӯ ҳарису бадкоранд. Онҳо на ба мардон раҳме доранду на ба занон! – дод мезананд хатибон. – Худи Наср мусулмони ломазҳаб, тамоми лашкараш кофиркешанд! Ҳунармандону тоҷирон, яроқ ба даст бигиред! Дар муҳориба ҷон диҳед ҳам, дину имон ва амиру хонадони худро муҳофизат мекунад!

Шаҳриён гуфтаи хатибонро шунида, байни худ гуфтугузор мекунад.

Дар шафати онҳо сӯфии хирқаи сиёхпӯше рӯйи қоличае намоз меконад, шабзиндадорӣ мекунад. Вай аллакай чашмонашро ба само дӯхт ва худро фаромӯш карда, хирқаашро аз гиребон медарад, куртаи пашминашро пора-пора мекунад, худаашро тозиёна мезанад ва ҳубоб-ҳубоб кафк аз даҳони сӯфӣ мерезад. Пораҳои куртаро бод ба ҳар тараф мебарад. Шаҳриён пораҳоро дошта, пинҳон мекунад. Сӯфӣ шахси муқаддас аст, аз ин рӯ, пораҳои пӯшоки ӯ низ муқаддасанд...

Баъди намозашро тамом кардану нафасашро рост намудан сӯфӣ бо овози муқаррарӣ ба анбуҳи чамъомада мегӯяд:

– Ҷанговарони Наср чӣ гуна кофир буданд?! Онҳо мусулмони ҳақиқиянд! Худи Наср ҳам мусулмон аст! Онҳо аз амири моён муъмину мусулмонтаранд! Амир халифаи нави Бағдодро нашинохт, аммо Наср ўро эътироф менамояд.

– Ҳақ асту рост, – ба пичир-пичир медароянд анбуҳи шаҳриён.

– Яроқу аслиҳа ба даст гиред, шаҳрро муҳофизат кунед, амирамон – тақягоҳи сулҳу амониرو муҳофизат кунед! – дод мезаданд хатибон.

– Тақягоҳи сулҳу амонӣ кифоят аст! – пичиррос мезаданд сӯфиён дар миёни анбуҳ. – Тухми кинаву нобоварии зиёде корид. Шиён бемалол дар хонаҳо чамъ омада, байни худ изҳори фикру ақида мекунад. Китобҳои пур аз афкори даҳриёна харидаву фурӯхта мешаванд. Барои мо ҳукумати пурқувват даркор аст. Ҳукумати пурқувват дину имонро мустаҳкам мекунад.

Рӯзи душанбеи 23-юми октябри соли 999 писари Бӯғроҳон, пештози саворагони турк Наср ба шаҳр зада даромад. Ягон одами мусаллаҳе пеши роҳи вай

набаромад. Наср сохиби хазина гардид. Аммо хазина камбизоат буд.

Чанговарони Наср хонахоро ғорат мекарданд.

–Кулли кофиронро аз Бухоро меронем! – хурсандӣ менамуданд онҳо, ғанимати бағоратовардаро тақсим карда истода.

Ҳатто рӯзона аз кӯчаҳо гузаштан хавфнок буд. Ҳар як савори рӯбарӯомада бе ягон сабаб одами раҳгузарро метавонист зери зарбаи тозиёна гирад. Занонро аз хона танҳо баромадан намегузоштанд.

Одамон ба якдигар зери лаб пичирросзанон гап мезаданд, гирду атроф пур аз ҷосусон буд. Ва ба ин ҳама нигоҳ накарда, дар девони Абдуллоҳ хидмат идома меёфт.

– Мо одамони аз ҳама муҳимму даркорӣ шудем, – мегуфт Абдуллоҳ дар хона. – Ҷонишини амир андози нав ҷорӣ намуд. Вале кӣ онро медиҳад? Одамон заминҳои худро партофта, ба ҷойҳои беҳавфу хатар мегурезанд. Ба қарибӣ заминҳоро бепул тақсим мекунанду онҳоро касе намегирад.

Дар Бухоро ҷонишини Наср ҳукмронӣ менамуд.

Машғулияти Ҳусайн дар китобхонае, ки ба он бисёр одат карда буд, рӯзе ба охир расид. Китобҳо битамом сӯхтанд. Дигар акнун аз дарбор ӯ маоше пайдо карда наметавонист, зеро ҷонишин табибони худро дошт.

Тамоми мардони хирадманд – шоирон, риёзидонон, файласуфон ва меъморон аз шаҳр ғайб заданд. Дигар ба хонаи Абдуллоҳ касе меҳмонӣ намеомад. Умуман, одамон меҳмониравиро бас карда буданд.

–Агар одамони ёру бародар аз озодона ба ҳамдигар гап задан тарсанд, аён аст, ки ба мамлакати онҳо марг таҳдид мекунад, – гуфт рӯзе Абдуллоҳ.

Бар ивази ин саросари шаҳрро ҳар гуна раммолу фолбину дарвешон пур карда буданд. Онҳо дар дари масҷидҳо менишастанд, дар майдонҳо оворагардӣ менамуданд, бо рақсу симоъ намоз меҳонданд.

Рӯзе як нафар ҳаммаҳаллаашон ба ҳавлии Ҳусайнино омад. Шаҳси давлатманде буд, аммо Ҳусайн ўро хуб намешинохт. Танҳо дар вақти вохўриҳо саломаш меод. Абдуллоҳ дар хона набуд, аммо меҳмон майли рафтан надошт ва Ҳусайн кўшиш намуд, ки сабаби омаданашро фаҳмад.

Онҳо дар бораи ҳар гуна майда-чуйдаҳо, боду ҳаво ва ҳосили соли оянда суҳбат карданд.

Меҳмон дар омади гап овозаеро хабар дод, ки гўё бародари хурдии амир дар либоси занона аз зиндон гурехтааст. Ў ҳудахро Мунтасир, яъне мағлубнопазир номида, ҳоло барои забти Бухоро кўшун ҷамъ меовардааст.

Меҳмон ин овозаро чунон нақл кард, ки ҳеҷ равшан набуд – оё вай хурсандӣ дораду омадани Мунтасирро интизор аст ва ё, баръакс, аз он ғам меҳурад.

Ҳусайн оромона гуфтаҳои ўро тасдиқ менамуд.

Билохира, меҳмон ба сари мақсад омад:

– Эҳтимол, зиндагии ту вазнин бошад. Охир, ту аз ҳукуки маоши дарбори амир маҳрум шудӣ...

– Ҳамааш ба дасти Худост, – гуфт Ҳусайн.

– Ҳа-ха, боз чӣ қадар китобҳои китобхонаи амир сўхтанд. Мегўянд, ки ин дувумин китобхонаи дунё будааст. Оё рост аст, ки боре амир ба ту рухсати даромадани онро додааст?

– Рост аст, – ҷавоб дод Ҳусайн, – ман дар ин китобхона ду соли расо илм омўхтам.

– Ҳа-ха, ҳамин қадар бойигарӣ сўхт. Оё дар ин китобхона машғулият намуда, бисёр чизҳоро омўхтӣ?

– Бисёр чизҳоро омӯхтам, – гуфт Ҳусайн ба таври норавшан, – аммо ҳанӯз нокифоя аст.

–Наметавонӣ барои ман китобе тартиб диҳӣ, ки дар он аз хусуси ҳамаи илмҳо маълумот дода шавад? Медонам, ки барои ин заҳмат ба дараҷаи он лутфу марҳамате, ки танҳо ҳокимон қодиранд, ҳақ дода наметавонам. Аммо ҳамин изҳори ташаккури ночизи ман дар чунин айём аз ғоида ҳолӣ нест.

–Ин аз имкон берун аст, зеро барои накли мазмуни ҳазор китоб ҳазор китоби наवे навиштан лозим меояд. Ман, албатта, ҳамаашро азёд медонам ва он ҳамаро барқарор карда ҳам метавонистам, аммо барои ин ҳаёт даркор аст.

–Ман мухтасаран меҳоҳам. Бисёр муфассалаш даркор нест. Охир, дар бораи як рӯзи ҳаёт мумкин аст як рӯз ва мумкин аст як дақиқа накл кунӣ.

Ҳусайн розӣ шуд. Ба ҳар ҳол, ин маоши зиндагӣ мешуд.

Ӯ шабурӯз менавишт. Ва бисёр тез менавишт. Оқибат китоби ғафсе пайдо шуд. Дар он, ба ғайр аз риёзиёт, дар бораи тамоми илмҳои дигар маълумот дода мешуд. Гоҳо Ҳусайн худдорӣ карда натавониста, ба ҷойи наклу ҳикоя бо муаллифони қадимӣ ба баҳсу мунозира мепардохт. Ин баҳсу мунозираҳо низ ба маҷмӯа дохил карда мешуданд. Китоб «ал-Маҷмӯъ» номида мешуд. Ҳамсоя аз хурсандӣ дар курта намегунҷид, зеро вай акнун якумрӣ бо илму дониш таъмин буд. Илму дониш акнун дар хонаи ӯ нигоҳ дошта мешуд – ҳар лаҳзае, ки хоҳад, онро истифода бурда метавонист.

Ҳанӯз китоби якумрӣ ба охир нарасида, ҳамсоияи дигараш – Барқӣ назди Ҳусайн омад. Аслан аз Хоразм будани ӯро қулоҳи болобаланди қароқулиаш ҳам тасдиқ менамуд. Ӯ ғафҳ буда, тафсири «Қуръон»-ро

медонист, таърихи мазохиби исломро меомӯхт. Пештар Ҳусайн аксар вақт ўро дар бозори китоб медид.

Барқӣ дурӯягӣ намекард, даступо ҳам намехӯрд, гапашро рӯйрост ва омирона мегуфт. Ў меҳост, ки Ҳусайн китобе дар шарҳи илми фикҳ бинависад. Ҳамчунин, меҳост, ки Ҳусайн дар боби ахлоқ, дар бораи қонуну қоидаҳои муоширати одамон дар рӯйи замин китоби дигаре таълиф намояд.

Ҳусайн ин дархостро ҳам қабул намуд.

Дар он замон қонунҳои зиёде вучуд доштанд, ки ба ҳамдигар махлут шуда буданд. Шарҳу тафсири қонунҳо тақрибан бист чилдро фаро гирифтанд. Барқӣ дар ҳайрат афтод, зеро худро фақеҳи ҳамадон меҳисобид, аммо баъди ин акнун ба мақсадаш расида метавонист. Китоби ахлоқ «ал-Бир в-ал-исм» номида мешуд.

Тамоми тирамоҳу зимистону тобистон ва тирамоҳи нав сарфи қору андешаҳо гардиданд.

Ҳусайн аҳён-аҳён аз хона берун мебаромад.

Кӯчаҳо пури овоза буданд. Гоҳо шаҳрро саворагон зер карда мегирифтанд. Ин ҳамон бародари хурдии амир, ки дар либоси занона аз ҳабс гурехта буд, ба Бухоро баргаштааст. Ин ҳамонест, ки худро Мунтасир – мағлубнопазир номида буд. Вале баъд Мунтасирро ҳам мағлуб намуданд ва аз Бухоро гурехта рафт. Баъд, бори дигар, ғолиб омада, боз ба Бухоро омад. Ва боз ўро мағлуб намуданд.

Хонаҳо месӯхтанд. Вақте ки Мунтасир ғолиб меомад, хонаҳои душманони ӯ, вақте ки Мунтасир мағлуб мешуд, хонаҳои тарафдорони ӯ месӯхтанд.

Ҳар хонаи дилхоҳро дар ҳар рӯзи дилхоҳ оташ зада метавонистанд. Барои ин танҳо як бор дод задан кифоя буд, ки соҳиби ҳавлӣ дӯст ва ё, баръакс, душмани фалонист. Алҳол сипоҳиёни оворагард танҳо барои сархушӣ давутоз менамуданд.

Рӯзе, ханӯз дар давраҳои оромӣ, ҳаким Қамарӣ ба Ҳусайн номае оварда буд.

– Ин номаи Берунии ҷавон, шогирди Масеҳист. Дар ин нома саволҳои ҳастанд, ки ба ҷавобашон дониши ман норасоӣ мекунад. Шояд ту ҷавоби ўро бигўӣ. Вай аз ту тақрибан шаш – ҳашт сол калонтар аст.

Ҳусайн ҷавобашро гардонд. Ў ба шогирди Масеҳӣ мефаҳмонд, ки чаро «агар зарфи шишагини мудаввари покиза ва шаффоферо гирифта, тавассути оби соф пур кунем, онро ба ҷойи заррабини булӯрин барои оташгиронӣ истифода бурдан мумкин аст. Аммо зарфи ҳолӣ на оташро гиронда метавонаду на нурро ҷамъ оварда».

Ҳусайн, ҳамчунин, бо кадом усул ва барои чӣ дида шудани ашёи зерин обро шарҳ дод. Хосиятҳои сардӣ ва, шакли сангро ба худ гирифта бошад ҳам, барои чӣ рӯйи об истодани яхро низ фаҳмонд.

Ба тамоми саволҳои Берунӣ Ҳусайн аз тахти дил ҷавоб медод. Вале ба вай аз тарафи худ низ чанд саволе пеш ниҳод.

Берунӣ ба зудӣ ҷавобашро фиристод. Ин дафъа номаро рост ба худ Ҳусайн оварданд. Маълум шуд, ки Беруниву Масеҳӣ ҳоло дар Хоразм намезистаанд. Дар Ҷурҷон, дар хидмати амир Қобус будаанд.

Берунӣ бемақсад савол намедод. Ў дар ин бора аллакай нуктаи назари худро дошт. Ба баъзе ҷавобҳои Ҳусайн розӣ набуд.

«Тасдиқ менамоям, ки дар табиат ҳало мавҷуд нест. Аммо чаро ҳавои зарфи шишагиро кашида гирему онро чаппа карда бар об ғўтонем, об охишта-охишта баланд рафта, даруни зарф медарояд?» – навишта буд Берунӣ.

Дар номаи дувумаш Берунӣ саволҳои дода буд, ки аз онҳо сари Ҳусайн гич мешуд, зеро касе ба онҳо ҷавоби равшан дода наметавонист.

«Аз ду кадоме ҳақанд: оне, ки чониби маркази коинот ҳаракат намудани обу ҳок ва аз марказ омадани боду оташро тарафдорӣ мекунад, ва ё оне, ки тамоми ин таркибот тарафи марказ мекӯшанду вале вазни бештардорашон аз ҳама пеш мегузарад мегӯяд?» – мепурсид Берунӣ.

Рӯзи дигар Ҳусайн номаи муфасссале навишта фиристонд.

Ҳамин тариқ, мукотибаи онҳо сар шуд. Вале ҳар ду гумон надоштанд, ки баъди чанд сол дӯст мешаванду зарурати номанависӣ аз миён меафтад, зеро онҳо ҳар рӯз баҳри баҳсу мунозира, суҳбату маслиҳат ва шодиву хурсандӣ назди якдигар меоянд.

Алҳол Берунӣ бобҳоро аз китоби наваш ба Ҳусайн фиристода меистод. Ин китоб «ал-Осор-ул-боқия» номида мешуд.

Ҳусайн зуд-зуд аз ҳоли падараш воқиф шуда меистод, аммо пиршавии ӯро пай намебурд.

Ҳусайн тамоми рӯз ва, аксаран, шабона ҳам, баъди баргаштан аз масҷид, меҳнат мекард. Бар иловаи китобҳои фармудашуда, фарҳанги бисёрчилдаи тиббие низ тартиб меод.

Аммо вақте ки сустию заъфи падарашро ҳис намуд, аллакай дер шуда буд...

Ҳамон рӯз падараш хост ба асп савор шавад, аммо натавонист – пойҳояш сустӣ карданд. Ӯ ба хона даромада дароз кашид ва то намози шом хобид.

Намози шом ӯ Ҳусайну Маҳмудро назди худ даъват намуд. Ҳусайн танҳо ҳамон дам ранги рӯи париди падарашро дид ва сустии дастони ӯро ҳис кард.

– Ба модаратон ғамхорӣ намоед, ӯро ҳамеша эҳтиёт кунед. Ту, Ҳусайн, ба хидмати ҳокими дигар, ба он ҷое, ки сулҳу амонӣ ва тартибу интизом ҷорист, бирав! Дар Бухоро дигар оромӣ намешавад. Аз он

дуртар гурез! Бехтараш, ба Хоразм бирав! Дар ҳамон
чо ба хизмат даро, соҳиби хонаю дар шав... Ман бовар
дорам, ки толеи шумоён нек мешавад, – гуфт Абдуллоҳ.

Сипас дар бари ӯ Ситора нишаст. Онҳо
дурударозу оромона суҳбат намуданд.

Хусайнро баъди ғавти падараш ба девон хонда,
таклифи мирзоӣ намуданд. Ин кор аз дараҷаи дониши
Хусайн паст истад ҳам, ночор розӣ шуд, зеро синни ӯ ба
бистусе расида ва, бар замми ин, аҳли оилаашонро
хӯрондану пӯшондан лозим буд.

РУҚҶИ ДУВУМ

Таърихи ин воқеа ба бисёр шаҳрҳо паҳн шуда буд.

Дар шаҳри Тӯс Фирдавсӣ ном деҳқон^{*} ҷавоне
мезист. Ӯ ба ҷамъоварии қиссаву ривоятҳое, ки халқ
дар бораи фарзандони қаҳрамони худ эҷод карда буд,
машғул мегардид. Қиссаву ривоятҳоро навишта
мегирифт, афсонаҳои қадимиро ҷамъ меовард ва
онҳоро ба назм медаровард. Як вақтҳо ба ин кор
Дақиқӣ ном шоири дигаре камар баста буд. Аммо
Дақиқӣ вафот кард ва маснавии нотамоми ӯро
Фирдавсӣ ба асари худ дохил намуд. «Ин дoston аз
хусуси қорнамоиҳои наҷиби аҷдодамон нақл хоҳад
кард, – орзу менамуд Фирдавсӣ. – Дар бораи
қаҳрамонони халқӣ ва ҷанговарони хайрхоҳу ҷасури он
ҳикоя хоҳад кард». Фирдавсӣ ба хоштири ин дoston аз
баҳри тамоми қорҳои хоҷагӣ баромад. Амлоки ӯ
шӯразор гашта, баъдтар тамоман аз байн рафт. Омили
бочу хироч ӯро ҳатто аз андоздихӣ озод намуд. «Бигзор
нависад», – қарор дод омил.

Ва, дар ҳақиқат, Фирдавсӣ навишт. Ӯ даҳ сол,
бист сол, сӣ сол пайиҳам навишт. Дар оғози

^{*} Дар замони Фирдавсӣ заминдорони қалонро деҳқон меномиданд.

достоннависӣ ҷавон набошад ҳам, ҳоло пир шудааст – ана, ӯ шастсола шуд. Фирдавсӣ ният дошт, ки достони бузургро ба ягон ҳокими азиме бахшида, соҳиби инъомоти зиёде мегардад ва ба ивази он инъомот ба зодгоҳаш об мебарорад.

Одамони соҳибмаълумот дар тамоми шаҳрҳо бесаброна мунтазири достон буданд. Достон «Шоҳнома» номида мешуд. Мардум аз қироати порчаҳои достони ҳанӯз нотаом ҳаловат мебардоштанд. Фирдавсӣ ниҳоят асарашро ба анҷом расонд. Вале дар ин вақт аллақай амири кабир дар Бухоро набуд. Ҷойи ӯро ҳокими дигари ашаддӣ – Султон Маҳмуди Ғазнавӣ гирифта буд.

Маҳмуди Ғазнавӣ марзу бумҳои беканореро тахти тасарруф дароварда, ҳудуди давлати Сомониёнро ба он ҳамроҳ намуд ва худ ба маснади султонӣ нишаст. Шаҳри Ғазнаро пойтахти худ қарор дод.

Дар қарибӣ, дар доманаи кӯҳҳо мамлакати бойтарини қора – Ҳиндустон доман густарда буд. Султон қарор дод, ки бар зидди ин мамлакат ҷанг эълон кунад. Ва барои рӯйпӯш намудани мақсадҳои ғоратгарона султон ин ҷанги худро муқаддас, яъне ғазавот эълон намуд. Ӯ ҳамаро, ихтиёриёни сарзаминҳои ҳамсоҷро, барои ҳамроҳшавӣ ба ғазавот даъват менамуд. Ва ихтиёриёни дар дил нияти ҷангу ғоратдошта, ҳатто аз Хоразм, ба назди ӯ меомаданд. Лашкари Султон Маҳмуд лашкари муқтадиртарини Машриқзамин буд. Ҳатто ба ҳайати он филҳои ҷангӣ дохил мешуданд. Ҷанговарони қавму қабилҳои мухталиф ва соҳиби забонҳои гуногун бо ҷидду ҷаҳд омехта қарда мешуданд, то рӯзе тасодуфан иттиҳод баставу сар набардоранд.

Ғулмон дар Ғазна аз ҳама арзонтарин буданд. Ҳатто гулдонҳои нодири ҳиндӣ дар кӯчаҳои он ҷой

пахну парешон меҳобиданд. Ҷанговарон аз Ҳиндустон
моломоли ҷавохирот бармегаштанд.

Халифаи Бағдод, ки Султон Маҳмуд тобеи вай
буд, ба зердасти худ меҳру муҳаббати тамоме дошт.
Султон ба халифа номаҳо навишта, ваъда меод, ки
тамоми кофирон, ҳамчунин шиёну муътазилиён ва
намояндагони шуъбаҳои дигари аз дин баргаштaro қир
мекунад. Ин ваъдаҳо хушку ҳолӣ набуданд. Ӯ бо чунон
қидду ҷаҳд онҳоро қир менамуд, ки ҳатто барои ба ҳок
супурдани ҷасади бадбахтон фурсат намеёфтанд. Ба ҳар
ойина, вай ягона ҳокими калоне буд, ки барои додани
маблағи бештаре қудрату имконият дошт ва маҳз аз
ҳамин сабаб Фирдавсӣ достонашро гирифта ба ҳузури ӯ
рафт.

Маҳмуд достонро ҷанд рӯз мутолиа кард. Асари
нобиғаи «Шоҳнома» маъқулаш нашуд, зеро дар достон
афкори даҳриёна хеле зиёд буданд. Ва ба ҳамин сабаб
Султон барои Фирдавсӣ маблағи ночизе роҳӣ намуд.

Тангаҳои фиристодаи ӯро Фирдавсӣ ба ҳаммом
бурда, дар он ҷой шароб нӯшид ва боқимондаро
баробар миёни ҳаммомбон, шарбатфурӯш ва саворае,
ки инъомро оварда буд, тақсим кард.

Султон худи ҳамон рӯз аз ин воқеа хабардор шуд.
Ӯ фармон дод, ки шоири мӯйсафедро пайдо карда, зери
пойи филон андозанд. Вале шоир паноҳанда шуд. Ӯро
дар бисёр шаҳро деҳаҳо ҷустуҷӯ намуданд, аммо пайдо
карда натавонистанд. Ба ҷойи шоир ҳаҷвияе пайдо
шуд, ки Фирдавсӣ онро ба султон равона карда буд.
Ҳаҷвия оҳиста-оҳиста аз даҳон ба даҳон мегузашт:

**Аз он гуфтам ин байтҳои баланд,
Ки то шоҳ гирад аз ин кор панд.
К-аз ин пас бидонад: ҷӣ бошад сухан,
Бияндешад аз панди пири куҳан!
Дигар шоиронро наёзорад ӯй,
Ҳамон ҳурмати худ ниғаҳ дорад ӯй!**

**Ки шоир чу ранчад, бигӯяд хичо,
Бимонад хичо то киёмат бачо! –**

чунин сатрҳо дошт он ҳачвия.

Ин таърих интиҳои худро дорад. Бист сол аз он мегузарад. Ҳусайн дар ин муддат аллакай вазири дарбори ҳокими Ҳамадон – Шамсуддавла мегардад. Ва дар ҳамагон солҳо мефаҳмад, ки суҳанвари нобиға Фирдавсӣ ба зодгоҳаш – шаҳри Тӯс омадааст, то дар он ҷой хок шавад. Дар он замон абёти маснавӣ дар миёни ҳар як зореву сипоҳӣ машхуру маъруф гардида буданд. Ҳатто ҳуди Султон Маҳмуд маҷбур мешавад, ки ба тариқи ҳадя қорвони пур аз ҷавоҳиротро барои шоири солхӯрда фириштад. Аммо дар ҳамагон соате, ки қорвон аз яке дарвозаҳои шаҳри Тӯс ворид мешавад, тобути Фирдавсиро аз дарвозаи дигар мебароранд.

Чанд маротиба фириштадони Султон Маҳмуд барои Ҳусайн дари ҳавлии онҳоро кӯфтанд. Ҳар дафъа ҷавоби онҳоро додари Ҳусайн мегардонд.

–Султони муаззами моён одами бағоят соҳибмаърифатанд, – мегуфтанд савораҳо. – Дар вақтҳои ҳоли аз юришҳо он кас ҳатто дар боби илоҳиёт китоб менависанд. Хирадмандии эшон дар ин соҳа ба ҳама аён аст.

–Бародарам машғули қор, ӯ банд аст, – ҷавоб меод Маҳмуд. «Шӯрбаҳтам, ки маро ҳамагон султон қардаанд», – меандешид ӯ.

–Султони моён олимон, шоирон ва меъморон, ҳамагон, фуқаро, қонуншиносу мунаҷҷимонро ба гирди худ ҷамъ меоварад. Султони моён савганд хӯрдааст, ки тамоми қофирон ва шиёнӯ даҳриёнро қир мекунад. «Қош ки Ҳусайн ба дасти султон наафтад! – фикр мекард Маҳмуд, дар навбати худ ба тарафи саворагон табассуми боадабона намуда. – Вагарна – ё марг ё зиндон».

–Барои чӣ бародари ту ба хидмати султон намегузарад? – ўро ба гап медаварданд савораҳо. – Охир, султон ўро бо меҳру муҳаббат сарафроз мегардонад. Саховати султон нисбат ба онҳое, ки мақсаду нияти ўро мефаҳманд, беҳадду канор аст!

«Ҳусайн ҳеч гоҳ мақсаду нияти ўро пай бурда наметавонад. Ў ҳамон даҳриандеша ва шиини комилест, ки шумо беҳу бунёдашро канданӣ ҳастед», – меандешид Маҳмуд.

–Вале он касеро, ки аз меҳру муҳаббати султон канораҷӯӣ мекунад, тамоми умри дароз ҷазои сахту вазнин насиб хоҳад шуд, – мегуфтанд саворагон.

«Оҳо! – фикр кард Маҳмуд. – Набошад, аз Бухоро баромада рафтани Ҳусайн лозим меомадааст».

РЎЗГОРИ ХОРАЗМ

Барқии ошно, ҳамон ҳамсоје, ки Ҳусайн барояш дар шарҳи қавонини фикҳ асаре таълиф намуда буд, ба тичорат машғулият меварзид. Ў дар Гурганҷ, дар пойтахти Хоразм мезист ва гоҳо ба Бухоро саргашта мешуд. Ин дафъа вай барои ба Хоразм бурда расондани Ҳусайн розигӣ дод ва ҳатто аз гирифтани рохпулӣ даст кашид.

–Баръакс, аз ман барои дарёфтани шарафи муонисати одаме, ки шаъну шуҳраташ пештар аз ҳудаи роҳи мепаймудаашро тай намудааст, пул гирифтани лозим, – мегуфт ў.

Дар бораи тамоми масъалаҳои даркорӣ шабона дар хона маслиҳат карда, китобҳои зарурӣ ва чизу чора хеле барвақт омода шуда буданд.

Пули аҳли оила барои рӯзгузаронӣ дар ҳолати ҳозираи нарху наво ба ним сол мерасид. Баъди он Ҳусайн ба хидмат даромада, ҳавлиро ҷой меҳарад ва аҳли хонадонашро назди худ даъват мекунад.

Бухоро пушти сар монд. Акнун девору боми хонаҳо ба назар часпидаи ҳамдигар намуда, манораҳо ва дарвозаи Ҳадшерун, ки роҳи Хоразм аз он ибтидо меёбад, аллакай ба чашм наменамуданд. Ва дигар акнун дар кучо будани масҷиди ҷомеи бинокардаи Қутайба фарқ карда намешуд.

–Як вақтҳо, – гуфт тоҷир, – ҳангоме ки падарам аввалин дафъа маро ҳамроҳи корвоне ба Миср мефиристод, ман ҳам аз дур ба шаҳрамон назар афканда будам.

Роҳи то Гурганч тӯлонӣ буд. Ба соҳили Омӯдарё, ба работи Ҷигарбанд аз миёни деҳаву работ ва тавассути биёбону регзорон расидан мумкин буд. Дар он ҷо тавассути оби лойкаву чиркини рӯди нопайдоканоре, ки андозаи чуқуриаш номаълум аст, аз соҳили рост ба соҳили чап гузаргоҳе буд. Дар поёноби дарё марғзори боғоти пурмева нашъунамо доштанд, аммо чанд фарсах ба тарафи болооб нарафта, регзорони хушку ташналаб пеш мебаромаданд. Ба Ҷигарбанд расидан маъноӣ ба Хоразм расиданро дошт. Ин ҷой урфу расми хоса, ҳатто забони дигареро доро буд, ки он забон хоразмӣ номида, ба осонӣ аз забони тоҷикӣ фарқ карда мешуд.

Ҳусайн дар работҳо хуфта, ҳамроҳи тоҷирон, шутурбонон ва силоҳдороне, ки корвонро аз ҳар гуна қасони тасодуфию роҳзан ниғаҳбонӣ мекарданд, хӯрок меҳӯрд.

Ниҳоят онҳо ба дарвозаи Гурганч расиданд ва даромадпулиро супурданд. Лаҳзае даҳшат онҳоро фаро гирифт, зеро тамоми кӯчаю хонаю одамон барояшон ношинос буд.

– Алҳол дар хонаи ман истиқомат мекунӣ, – гуфт тоҷир. – Ман аз сарпаноҳ додан ба ту барин аллома хурсанд хоҳам буд.

Дар майдони марказӣ гӯсфанд мефурӯхтанд. Ин майдон ба Регистони Бухоро шабохат дошт. Ду тарафи майдонро қасрҳо фаро гирифта буданд. Хусайн дару дарвозаҳои музайяни қасрҳо дуру дароз тамошо кард. Бозаргонон ва қаландарони чулхундипӯш гирдогирди дарвозаҳо гашта, катибаҳо аз назар мегузаронданд ва ба аломати таҳсин сар мечунбонданд. Дар рӯбарӯи қасри падараш ҳокими ҳозираи сулолаи Хоразмшоҳиён – Алии писари Маъмун барои худ қасри дигаре бино карда буд.

Дар гузаштаи начандон дур Гурганҷ пойтахти Хоразм набуд. Пойтахт шаҳри Қиёт буд. Қиёт дар масофаи тақрибан сиву чаҳор фарсах болообтари Омӯдарё, дар соҳили рост, дар қарибҳои сарғаи рӯдхона воқеъ гардида буд.

– Шаҳри мо олиҷаноб аст. Донандагони адабиёти нафиса хеле зиёд, наччоронаш хунарварони беҳамто, қориёни шаҳри мо басо хушовозанд ва дар ҳиммату хирадмандӣ касе ҳампояшон нест. Шаҳри мо сарватмандони бисёре дорад, молу ашёи хубу зебо бешуморанд! – чунин мегуфтанд аҳли Қиёт. – Дарбори Хоразмшоҳ ҳам дар шаҳри мост.

Ин гуфтаҳои онон ҳақ буд.

– Шаҳратон ботлоқзори бӯине беш нест. Дар кадом фасли сола, ки нахоҳад, об онро зер мекунад. Тамоми кунҷу канораш ифлос. На яку ду мусофир дар бевақтӣ дар кӯлмакҳои пурлоии шумо афтадааст, – чунин мегуфтанд гурганҷиён ба қиётӣ.

Ва ин гуфтаҳо ҳам ҳақ буданд.

Вале чӣ илоҷ, шаҳри марказӣ Қиёт буд.

Соли 995 амири Гурганҷ – Маъмун шаҳри Қиётро муҳосира намуд. Аҳолии шаҳр муқобилати дурударозе нишон доданд. Бисёриҳо мурданд. Маъмун шаҳри Қиётро гирифта, унвони Хоразмшоҳ, яъне шоҳи Хоразмро ҳам гирифт. Шаҳр бераҳмона ғорат карда

шуда буд. Бисёрии сокинони он хонаву дарашонро партофта, дар чойҳои дигар қарор мегирифтанд. Берунии ҷавон ҳам то қувваи охирин ҳамроҳи ҳамшахриёнаш муқовимат нишон дода, дар охир аз шахр баромада рафт.

Писари Маъмуни Хоразмшоҳ – Алӣ шахси маълумотноке буд. Дар дарбори ӯ ҳам риёзидонону файласуфон ва ҳам табибону фуқаҳо гирд омада буданд. Ин гурӯҳи ҷамъомадаро охирҳо «Байт-ул-хикма»-и Маъмун номида буданд.

–Шояд рост назди Хоразмшоҳ рафта, дар беруни дарвоза мунтазири баромадани ӯ шудан беҳтар бошад? – маслиҳат мепурсид Хусайн аз тоҷир.

–Беҳтараш, дигархелтар амал намо: ба қабули вазир Сухайлӣ рафта, бигӯй, ки ту фақеҳӣ. Ё, ки худ фақеҳи маъруф аст, фуқаҳоро дӯст медорад, онҳоро бо хушнудиву лутф қабул мекунад.

Барои назди вазир даромадан Хусайн сарулибоси махсусе пӯшид, албатта, ҷомаи беҳтаринашро ба китф андохт. Вале аз ҳама муҳиммаш дуруст бастанӣ салла ва фаромӯш накардани тайласон буд. Салларо ҷунон бастан лозим буд, ки фаши дарозаш овезон истад. Фаши мебоист аз тағи манаҳ гузашта, аз болои китфи рост ба пушт ҳамойил шавад. Аз болои китфи чапаш тайласон ҳамойил буд. Тайласонро ба челақ ҳам табдил додан мумкин буд. Расми либоспӯшии фуқаҳои онрӯза ҳамин хел буд. Фақат аз рӯйи либосаш кӣ будани он шахс, олим ё фақеҳро муайян кардан имкон дошт.

Ба қабули вазир рафта истода, Хусайн аз кучо сар кардани гапро меандешид. Вазирро дафъатан бовар кунондан лозим буд, ки дар ҳузури ӯ на ҷавоне баргаштабахт, балки марде дар илми фикҳ устод, андӯхтаи улуми бақия ва пок аз ҳар гуна мақсаду ниятҳои аҳмақона истодааст ва мақсаду нияте дорад, ки

ба вазир ва Хоразмшоҳ Алӣ ибни Маъмун танҳо манфиат оварад.

Аз иборати аввалин бисёр чизҳои дигар низ вобастагӣ дошт. Масалан, агар Ҳусайнро ба хидмат қабул кунанд, барояш маоше ҳам муқаррар менамоянд. Агар ба хидмат нагиранд, табиист, ки дар бораи маош орзуе кардан ҳам ғалат мебуд. Ҳол он ки пулҳояш тамом шуданд...

Ба Ҳусайн ибрази суханони раҳорах андешидааш лозим наомад. Вазир Суҳайлӣ номи фақеҳи ҷавонро шунидан баробар табассуме карду ҳудаш ба номбурди фазилатҳои ӯ пардохт:

– Табобати ҳайратовари амир Нӯҳ ибни Мансур... Танҳо касони нодону беҳабар Хоразмро гӯшаи дурдасттарини мамолики исломӣ меҳисобанд. Охир, мо хабарҳои тозаю навро пештар аз дигарон мефаҳмем. Бист чилд асар дар тафсири фикҳ барои Барқӣ... Мегӯянд, ки тавассути онҳо Барқӣ беҳтарин фақеҳи Бухоро гардидааст. Вале сад афсӯс, ки вай онҳоро ба танҳои меҳонад ва касеро ба онҳо наздикшавӣ ҳам намегузорад. Аммо нусхабардорӣ шудани онҳо чӣ қадар манфиате меовард...

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки вазир ё бо ҳуди Барқӣ ва ё бо ягон шиноси ӯ мукотиба дорад.

Вазир Ҳусайнро ба ҷаласаи уламо фиристод.

– Бар ин ҷаласа ҳуди Хоразмшоҳ илтифот меоварад ва барои ӯ шунидани муҳокимарониҳои донишмандтарин одами замона хушнудӣ хоҳад афзуд.

Аз ҳама муҳиммаш, вазир барои Ҳусайн маош таъйин намуд.

Вазир гуфт, ки бо таъйини мансабе бори Ҳусайнро гарон намекунад. Бигзор Ҳусайн машғули илму дониш гардад. Ва умед дорад, ки Ҳусайн тавассути кашфиёти худ ҳам Хоразму ҳам дарбори Хоразмшоҳиёро шухратманд мегардонад.

Маош аз чашмдошти Ҳусайн ҳам зиёдтар буд. Вақте ки вазир Сухайлӣ дараҷаи муздро гуфт, Ҳусайн базӯр аз табассуми шодӣ худдорӣ намуд. Вале, аз афташ, қиёфаи Ҳусайн асрори ўро фош намуда буд, ки вазир дарҳол дабирро хонда, гуфтаҳояшро нависонд ва коғази фармонро ба Ҳусайн дароз кард.

– Пулро худи ҳамин рӯз гирифтани мумкин...

Ҳусайн аз шодӣ дар кӯча роҳ намегашт, балки медавид. Ў ҳамон лаҳза қарор дод, ки барои тамоми хонаводаашон ҳавлие харида, ба додарааш Маҳмуд номае мефиристад, то молу мулкашонро фурухта, модарашу хидматгориҳои гирифта ба Гурганҷ ояд.

Дар ҷаласаи уламо одамони синну соли гуногун ҳузур доштанд. Дар бораи баъзеи онҳо Ҳусайн пештар шунида буд. Табиби номӣ Абулхайри Ҳаммор омад. Қозикалон ҳам омад. Қозӣ бо ҳама эҳтиромдорона пурсупос кунад ҳам, боре лар лабонаш табассуме намедамид. Ў туршрӯёна дар чояш нишаста, ҳамвора хомӯш буд. Дар миёни ҳама ҷавони хушсурати дар бар либоси қиматбаҳои мӯйинаи мисрӣ фарқ карда меистод. Вазир Сухайлӣ оромона ба гӯши Ҳусайн гуфт, ки вай ҳеши Хоразмшоҳ, риёзидони соҳибистеъдод Абӯнаصري Арроқ аст.

Вазир Ҳусайнро назди Арроқ бурда, ба гап даромад:

– Иҷозат бидиҳед, Абӯнаср, ба шумо ин ҷавонмард, Абӯалӣ ибни Синоро, ки дар бораи ҳунари истеъдоди шифокориаш кайҳо боз овозаи шуҳрат меравад, шиносонам.

Арроқ дар ҳайрат афтод:

– Шумо табиб будаед, – гуфт ӯ ба Ҳусайн. – Аммо ман гумон мекардам, ки вазири мо боз ягон ғаеҳро овардааст.

– Абӯалӣ дар фикр ҳам на камтар аз тиб донишу маҳорат дорад, – изҳор дошт вазир.

– Дар риёзиёт чӣ? – пурсид Арроқ. Ва ба Хусайн дар бораи асари риёзии Берунӣ суҳан гуфтан гирифт.

Вақте ки Хусайн аз хусуси ин китобро донишмандон худ изҳори назар намуд, Арроқ хеле хурсанд шуд ва ҳар ду дар рафти суҳангӯйии дигарон оид ба китоби Берунӣ «ал-Осор-ул-боқия» андешаронӣ кардан гирифтанд. Қозикалон дар шафати онҳо менишаст ва ноқаноатмандона ҷунбучӯл менамуд. Сипас Арроқ аз хусуси асбоби нави ситорашиносие, ки Берунӣ ҳамроҳи риёзидон Саҳрӣ ихтироъ карда буд, нақлашро давом дод. Қозӣ ба тарафи онҳо баргашту ногаҳон ба ғурриш даромад:

–Ҳар чизи дар «Қуръон»-и шариф наонавиштаро омӯхтан зиёдатӣ ва гуноҳе азим аст!

Вале дар ин вақт ҳуди Хоразмшоҳ – Алӣ ибни Маъмун, марди начандон калонсоли кавичусса даромада омад. Ҳама хомӯш шуданд. Хоразмшоҳ нишасту ҳозиронро ҳам тақлифи нишастан намуд.

Он рӯз баромади асосиро вазир бар уҳда дошт. Ӯ дар бораи таърихи ҳукуки мерос суҳан ронд. Дар бораи ирсияти молу мулк дар Юнони Қадиму Рум, аз хусуси тарзи меросгирии мусулмонон маълумот дод.

Баъзан амир ғалат андеша меронд.

Сипас, вақте ки ба муҳокимаи баромади ӯ гузаштанд, Хусайн эҳтиромдорона қайд намуд:

–Зоҳиран, вазири донишманду соҳибмаърифати мо ханӯз фурсати хондани асари Беруниро наёфтаанд, вагарна ба баъзе носоҳеҳоро роҳ намендоданд.

Ва ҳамон лаҳза дар толор хомӯшии мудҳише ҷорӣ шуд. Сонӣ вазир ким-чӣ хел як сурфаи ғайриоддие баровард ва Арроқ аз пушти остини Хусайн кашид.

Аммо Хусайн андешаҳояшро то охир ибраз дошт:

–Оид ба чандин масъала фикри Берунӣ дигар аст.

Хомӯшӣ ҳамон идома меёфт. Касе ҷониби Хусайн наменигарист. Ҳама ба Хоразмшоҳ чашм медӯхтанд.

Хоразмшоҳ ҳам ором меистод. Баъдтар ӯ табассуме кард.

– Ин чавон кист? Зоҳиран, ӯ дар маҷлиси мо бори нахуст иштирок мекунад, вагарна чунин беистихола номи мададгори душманони моро ба забон намеовард.

Акнун ҳар балое ба сар омаданаш мумкин буд.

Ҳусайн бисёр уламоро медонист, ки риштаи ҳаёташон дар ҳамон лаҳзае канда шудааст, ки гирифтори ғазаби ҳокиме гардидаанд.

Вале табассуми Хоразмшоҳ идома меёфт.

– Наздиктар биё, номатро бигӯй!

Ҳусайн наздиктар омад. Пойҳояш, аз чӣ сабабе бошад, дуруст ҳаракат намекарданд...

– Ин чавон Абӯалӣ Ҳусайн... – оғоз намуд вазир.

– Ба фикри мо, дар сурате ки чуръат карда дар баробари мо он номро гирифт, чуръаташ ба баёни номи худааш ҳам мерасад.

Ҳусайн наздиктар омада таъзиме карду номашро гуфт.

– Акнун ба мо бигӯй, ки он одам дар китоби худ аз чӣ хусус ҳарф мезанад...

Шунавандагон ба ҷунбиш даромаданд.

Ҳусайн фаслҳои ба дину ойин ва қонуну қоидаҳои юнониён, римиён ва форсҳо бахшидаи китоби Беруниро мухтасаран нақл намуд. Зимнан баъзе нусаҳеҳиҳои баромади вазирро ҳам ислоҳ кард.

Касе гапи ӯро намебурид. Ҳама бодикқат гӯш медоданд.

– Вале дониши худи ту дар ин бобат амиқтар аст, – гуфт Хоразмшоҳ. – Моён аз баромади нахустини ту дар ҷамъомадамон қаноатмандем. Ҳа-а, боз як чиз... Ту китоби он одамро дар даст дорӣ? – Хоразмшоҳ ба ҳеч вачҳ номи Беруниро ба забон овардан намехост, зеро як вақтҳо зикри номи ӯро манъ карда буд.

– Нусхае аз он китоб дар дасти ман хаст, – гуфт баногоҳ бо овози баланд Арроқи хеши Хоразмшоҳ.

Ҳама акнун ба тарафи Арроқ манигаристанд.

–Ту нахустин одаме хастӣ, ки дар хузури Хоразмшоҳ номи Беруниро гирифтӣ, – гуфт Арроқ хангоми аз дарбор баромаданашон. – Окибати қор бад шуданаш мумкин. Ҳашт сол муқаддам, вақте ки қўшуни бобои ман ба шаҳр зада медаромад, Берунӣ охири қасе буд, ки аз майдони муқориба баромадааст. Баъд ӯ дар бораи бобоям чанд латифаи дағалу таҳқиромезе бофта баровард. Агар ӯ пештар аз ин ба ин қой меомад, аз зиндон ҳалосӣ надохт.

Дар маҷлиси Хоразмшоҳ ҳама бо якдигар эҳтиромдорона муносибат менамуданд. Агар қасе унвони эҳтиромӣ надохта бошад, қунияи ӯро мегирифтанд. Одамро аз рӯи нисбааш низ ном бурдан мумкин буд. Ҳусайн метавонист ба худ нисбаи Бухорию гирад, ки далели бухорӣ будани ӯ мебуд. Аммо то вай аллақай таҳти нисбаи Бухорӣ муаррихе зиндагӣ ба сар бурда буд.

Ҳусайн қунияи Абӯалиро дошт.

– Одами муҳтарам бояд лақаб ё қуния ва ё нисбае дошта бошад, – мегуфт вазир. – Тасаввур қунед, ки ман ба қое медароям, ки дар он қой даҳ нафар Ҳусайн нишастаанд ва қег мезанам: «Ҳусайн!». Ҳамаи он даҳ нафар якбора дод гуфта меҳезанд: «Ман!, Ман!, Ман!». Одамони оқил қунин рафтор намеқунанд. Бехтараш, ман даромада меғоям: «Абӯалӣ». Ва ҳамон Ҳусайн, ки ман ба ӯ муқоциат меқунам, дарҳол қавоб медиҳад, боқимондаҳо хомӯш меистанд.

Дар маҷлисоҳо ҳама ро бо эҳтиром ном мебурданд: Абӯисмоил, Абулқосим, Абӯалӣ ва ғайра.

Аммо Ҳусайн падар набуд. Ӯ зану фарзанд надохт. Лекин ба зудӣ ба ин унвони эҳтиромӣ одат

кард. Дигар ҳеч кас номи ӯро намегирифт. Фақат Абӯалӣ меғуфтанд.

Абӯалӣ сайругашти шаҳрро дӯст медошт. Саҳариҳо хеле пештар аз азони намози бомдод аз хоб бармеҳост. Мисли пештара бисёр заҳмат мекашид, илмҳои кимиё, нучум ва табиётро меомӯхт. Чанд китоби навро ба нақша гирифта, барои онҳо қайдҳои пешакӣ менамуд.

Алҳол Абӯалӣ дар хонаи ҳамон тоҷире, ки аз Бухоро ҳамроҳаш омада буд, истиқомат мекард. Тоҷир аз ӯ иҷорапулӣ намегирифт. Аз ин рӯ, Абӯалӣ қарор дод, ки ба писари хурдии даҳсолаи тоҷир хатту савод омӯзонад. Худи тоҷир, қорвоне мураттаб сохта, сӯйи сарзаминҳои ба худ номаълуми соҳили Итил, яъне ба мулки Булғор озими сафар гардид. Аз он ҷой, аз шимолтари Булғор, ба пойтахти хоразмшоҳиён молҳои ҳайратовару аҷибе меоварданд. Ҳафтае як маротиба рӯзи панҷшанбе бозори мӯина кушода мешуд. Савдогарон дар ин рӯз мӯинаи ҳар гуна ҳайвонот: самур, қоқум, ҳаз, рӯбоҳ, сағобӣ, харгӯширо ба фуруш мебароварданд. Дар қарибиҳо бозори дигаре буд, ки дар он ҳар гуна молҳои қамбӯи сақлобиро, аз қабилҳои пуштоҳои тӯс, шилми моҳӣ, устухонҳои қалон-қалони суфтаву нӯгтез, ки онҳоро қандони моҳӣ гӯянд ҳам, аслан қандони морҷ буданд, мефуруштанд. Абӯалӣ дар бораи морҷҳо чизе нахондаву нашунида буд. Ҳатто чунин моҳиҳои қандондарозро ба худ тасаввур қарда наметавонист.

Баъзан ӯ бо қараҳмандӣ молҳои зодгоҳи азизашро медида мешинохт. Харбузаҳои дар ақсои олам машҳури бухорию ҳатто ба Хоразм ҳам меоварданд. Онҳоро дар қутиҳои қӯрғошимини яхдор мекашонданд. Албатта, дар Хоразм ҳам тарбузу харбузаҳои ҷойдорӣ бисёр буданд, аммо ҳатто худи Хоразмшоҳ харбузаҳои Бухороро маъқултар мешуморид.

Баъди чанде Абӯалӣ соҳиби шогирдон гардид. Онҳо одамони баркамол буданд. Устод ба онҳо ҷойҳои номафҳуми фалсафа, фикр ва ё ашқоли хандасии Уқлидусро фаҳмонда медод. Ва, албатта, бештар аз ҳама ба Абӯалӣ беморон муроҷиат менамуданд.

Рӯзе дар бозор ӯ пай бурд, ки ким-кадом одами куҳналибосе ҳамвора аз қафояш мегардад. Абӯалӣ ба тарафаш нигарист, аммо он одам дар пушти шутур пинҳон шуд. «Боз ягон одами Султон Маҳмуд набошад?» – меандешид Абӯалӣ. Сонӣ Абӯалӣ тақрибан сад қадам зада, чанд маротиба роҳашро қачукилеб андохт. Аммо дар ҳама ҷой он одам руст шуда-руст шуда ӯро таъқиб менамуд. Он гоҳ Абӯалӣ ба дӯкони танги сартарош даромад. Баъди чанд дақиқаи таваккуф ба кӯча баромад ва ҳамон лаҳза ба он одами ношинос бархӯрд.

Он одам як қад парида, ба қафо баргашт. Вале баъд якбора ба ғап даромад:

– Маро бибахшед, Абӯалӣ, ки шуморо нороҳат мекунам! Ман медонам, ки чанде пеш аз Бухоро омадаед. Худи ман ҳам аз Бухоро омадам, аммо сарулибосам ягон вақт ин хел чуллу чанда набуд! Шароит ва майлу рағбати дониш маро ба чунин ҳолат оварданд. Илтиҷо дорам, як сари қадам ба хонаи ман биравем, дар роҳ тафсилоти ҳамаашро ба шумо мегӯям.

«Мабод ин доме бошаду маро монанди мурғи нодоне ба дом оваранд» – фикр мекард Абӯалӣ аз паси ӯ рафта истода.

Ин одам кимиёгар будааст. Ӯ китобҳои қадимаи сеҳру ҷодуро хонда, тавассути афсунгарӣ мехост, ки аз фулузоти арзонтаре тилло ҳосил намояд. Як вақтҳо Абӯалӣ ҳам дар китобхонаи амир ин гуна китобҳоро варақ зада, дарҳол ҷаҳолату нодонии муаллифнашонро фаҳмида буд.

–Мақсад тамоман наздик омадааст, – мегуфт он одам дар роҳи хонааш. – Ду-се калимаи даркорино ба қолаби ҷоду мебарораму бо ҳамин омехтаи сурбу нукраро ба тилло мубаддал мегардонам.

Абӯалӣ ба хонаи он одам даромад. Хона холӣ буд. На палосе дошту на бӯи таоме ба димоғ мерасид. Дар кунҷҳои хона анкабут тор метанид. Дар саросари хона ифлосиву коғазпораҳо тити парешон меҳобиданд.

Вале хонаи дигар аз анбику гармкунакҳо ва ҳар гуна лавозимоти кимиё пур буд.

Дар миёнаи боғ дар чуқуриёташ аланга мезад. Дар рӯи алав деге овехта шуда буд, ки дар дарунаш моеи обшудаи ҳокистарранги қалъагӣ дар эҳтизоzu чунбиш буд.

–Вақте ки аз кӯчаи мо мегузаштед, ман шуморо дидам, – гуфт он одам, – ва ҳамаро як сӯ гузошта, аз ақибатон давидам, вале ҷуръати мурочиат пайдо карда наметавонистам...

Абӯалӣ ҳамёнашро бароварда, тамоми пулҳои дарунашро ба вай дод.

–Ман аз арзи миннатдорӣ ба шумо беҳад хурсандам! – гуфт он мард. – Иншоаллоҳ, мебинед, ки баъди чанд рӯзи дигар асрори тиллоҳосилкуниро пайдо менаоям. Он гоҳ ба қадри дилхоҳ тилло мегирам. Баъд ҳавлии калоне харида, онро бо китобхое, ки алҳол танҳо орзуяшонро дар сардорам, пур хоҳам кард. Сонӣ қарзи шуморо даҳ баробар зиёдтар бармегардонам! Ва мумкин аст он вақт шумо аз ман қарз бигиред? Меҳоҳед, ки сеяки тамоми тиллоҳо насиби шумо гардад?

Абӯалӣ танҳо калла мечунбонд. Ё ба қувваи сеҳру ҷоду ва нақшаҳои афсунгарӣ бовар надошт. Медонист, ки қалъагиро ба тилло мубаддал сохтан мумкин нест, монанди он ки саргини шутурро ба шутур табдил додан имкон надорад.

– Дар ҳар ҳол, қарзи додаи шуморо даҳ баробар зиёд бармегардонам! Ман инро ба ҳама нишон медиҳам! – гуфт он мард вақти хайрухуш.

Рӯзе Хоразмшоҳ дар маҷлис иброз дошт:

–Мо китоби Абӯрайҳони Беруниро хонда баромадем. Дар он баробари андешаҳои дахриёна фикрҳои ачиби бисёре ҳастанд. Бар илова, мегӯянд, ки Абӯнаسر бо Берунӣ мукотиба доштааст? – Хоразмшоҳ ба тарафи хешбачааш нигарист.

– Бале, ману ӯ мукотиба дорем.

– Абӯалӣ ҳам дар ин мукотиба ширкат дорад?

–Ман ҳанӯз дар Бухоро бо Берунӣ мукотиба менамудам ва барои қатъи он баҳонае надорам, – ҷавоб дод Абӯалӣ.

–Ба назари мо, хуб мешуд, ки ҳам Абӯнасру ҳам Абӯалӣ аз номи худашон алоҳида-алоҳида Беруниро маслиҳат медоданд, ки ба Гурганҷ ояд. Ба мо гуфтанд, ки Берунӣ боз ба илми обёрӣ ҳам машғул аст. Обёрии майдонҳои мо амри воҷибест ва Берунӣ дар ин бобат тавассути дониши худ манфиати зиёде хоҳад овард. Дар ин бора фикри Суҳайлӣ чист?!

–Дар ин бора фикри ман ҳам аз пайи фикри амирам меравад, – ҷавоб дод вазир.

Лаҷоми гуфтугӯ тарафи дигаре кашида шуда бошад ҳам, Абӯалӣ ба он дуруст гӯш намедод. Ӯ хурсандӣ менамуд, ки ниҳоят ба дидори Берунӣ мушарраф мегардад. Ва аллакай мазмуни номаеро, ки ба вай хоҳад навишт, фикр карда баромад.

Ниҳоят онҳо вохӯрданд!

Арроқ бо хизматгори худ мактубчае фиристода, дар он аз Абӯалӣ хоҳиш менамуд, ки зудтар ба дарбор – назди ӯ биёяд.

Абӯалӣ зуд ба роҳ даромад.

Аксаран Абӯалӣ ашрофзода будани Арроқро фаромӯш мекард. Худи Арроқ ҳам нисбат ба ҳудаш

ягон муносибати махсуси тамаллуқомезро тақозо наменамуд. Ў риёзидон ва мусаввир буд, маҷлисҳои тарабро дӯст медошт ва ба хотири машғулияти дӯстдоштаи худ ба ҳеч вачҳ маснади шоҳиро умед намекард.

Дарбори Арроқ музайяну мухташам буда, катибаҳои девор, ки баъзеи онҳо амали худи Арроқ буданд, ва қолинҳои нақшини Самарқанд онро зебу оро мебахшиданд. Сарулибоси хидматгорони Арроқ ҳам аз сарулибоси хидматгорони бисёр ашрофи машҳур камӣ надошт.

Дар меҳмонсаройи калони Арроқ ғайр аз худи ӯ боз ду нафари дигар мезистанд. Яке пири ғарбӣ афтодаҳолу дигаре ҷавонмарди тақрибан сӣ-сивусесола буд.

Абӯалӣ мӯйсафедро дарҳол шинохта, кӣ будани ҷавонмардро ҳам зуд дарёфт.

–Ман наменам, шумоёнро бо ҳамдигар муаррифӣ намудан лозим аст ё на? – пурсид Арроқ.

–Магар маро бо Ҳусайн шинос намудан лозиматро дорад!? – хитоб намуд баъзеи мӯйсафед бо овози гиро. – Ман ӯро ханӯз аз замони бачагӣ, аз ҳамон вақте ки муаллими хонагӣ Ҳусайн ҳофиз аст гуфта таърифҳо мекард, мешиносам.

Ин одам Абӯсаҳли Масеҳӣ буд. Бале, худи ӯ буд! Ҳозир ӯ ҳамроҳи Берунӣ аз Ҷурҷон омадааст.

Дувумӣ, охир, маълум аст, ки Берунист!

Баъди чанд дақиқа Берунӣ аллакай бо Абӯаливу Арроқ баҳсу мунозира менамуд.

– Аз номаҳоятон дарёфтам, ки шумоён ханӯз бар сари фикри хеш муътақидед. Ҳардуятон имон доред, ки Замин номутаҳаррик аст ва Офтобу ситораҳо ва тамоми ҷирмҳои осмонӣ дар атрофи Замин ҳаракат мекунанд.

–Албатта, бар ин моро Батлимусу Форобӣ таълим додаанд. Ва худи ман хулосаҳои мантиқии ононро санчида баромадам. Замин номутаҳаррик аст, – гуфт Абӯалӣ.

–Ҳатто баъзан ба кутуби муқаддас ҳам бовар кардан мумкин нест! – даст афшонд Берунӣ.

– Оҳо! – ба ханда даромад Арроқ.

Бар сари тамоми фикру андешаҳо муътақиди саҳт будану мубоҳисаи ҷиддӣ намудани Беруниро Абӯалӣ ханӯз хеле пеш аз мактуботи ӯ фаҳмида буд. Берунӣ кӯшиш менамуд, ки дар кулли масъалаҳо ақидаи худро дошта бошад, ҳар як хулосаро дар амал санчидан меҳост. Дар ин ҷода ҳардуяшон монанд буданд. Аксаран ба фикру ақидаи яқдигар розӣ нашаванд ҳам, ҳар ду ба сӯйи ҳақиқат роҳ меҷустанд.

–Вақти ба маҷлиси уламо рафтаи расид, – гуфт Арроқ ва сарулибоси Беруниро аз назар гузаронд. – Шумо, албатта, мондаву кӯфта шудаед, имрӯз истироҳат мекунед ва ё либосатонро дигар карда, ҳамроҳи мо ба маҷлис меравед?

–Тайёрам, – гуфт Берунӣ. – Аммо сарулибоси дигаре надорам. Нисбаи ман Берунӣ, яъне одами беруна аст ва худи ҳамин аз кӣ будани ман гувоҳӣ медиҳад.

Арроқ хандиду хидматгорро даъват намуд.

–Аз миёнаи либосҳои ман ба ин одамон сарулибоси нав биёр! – гуфт ӯро.

Вале Берунӣ ногаҳон эътироз намуд:

–Ман лойиқи чунин тухфаи гаронбаҳо нестам...

–Боз инаш барои чӣ?! – мутаҳаййир шуд Арроқ. – Зудтар омода шуда, рафтаи лозим, мо таъхир карда истодаем...

– Агар ба ман ягон ғуломе пӯшокӣ тухфа менамуд, онро пӯшидани мумкин буд, зеро ғуломи ғулом будан имкон надорад. Аммо сарулибоси ҳадякардаи узви

хонадони Хоразмшохро қабул намекунам. Дар акси ҳол, ҳар бинандае хоҳад гуфт: «Бибинед, ғуломи Хоразмшоҳ омада истодааст!». Ғулом дӯст буда наметавонад. Ҳиссиёти фурузони вафодорӣ танҳо дар озодӣ ҳис карда мешавад, – ӯ суҳанаширо шӯҳиомез оғоз намуда, чиддӣ ба анҷом расонд. – Ман дар ҳамон либосе, ки дорам, он ҷо меравам. Навашро пагоҳ меҳарам.

– Бисёр хуб, – гуфт Арроқу хидматгори дигареро ҷеғ зад. – Ту ягон либоси напӯшида дорӣ?

– Ҳаст, тақсир, – ҷавоб дод хидматгор парешонҳолона.

– Ҳамонро ба ин одам ҳада бикун!

– Ба чашм, тақсир! – ҷавоб дод хидматгор.

– Таслим! – хандид Берунӣ.

Шояд уламо фаҳмида бошанд, ки Беруниву Масеҳӣ ташриф овардаанд ва ё, шояд, амри тасодуфе бошад, ки дар маҷлис одамони ғайримуқаррарии зиёде ҷамъ омада буданд.

– Умед дорам, ки вақти даромадани Хоразмшоҳ шуарои дарбор ба пояш намеафтанд, рост ба рӯяш нигариста қасида ҳам намехонанд? – пурсид Берунӣ аз Абӯалӣ.

– Султони мо Маҳмуд нест, алҳол дар ин ҷо чунин расму тартиб ҳам дида намешавад...

Суҳайлии вазир Беруниву Масеҳиро назди Хоразмшоҳ бурда, ҳардуяшонро шиносонд. Онҳо расми таъзим ба ҷой оварданд.

– Мо шодем, ки маҷлисамон аз ҳузури ду ақли муҷалло ғанӣ мегардад, – гуфт Хоразмшоҳ.

Баъди ним соат аллакай Беруниро саволборон менамуданд.

– Рост аст, ки Берунӣ дар китоби худ ҳадисеро дар бораи он ки Паёмбар рӯзе Офтобро боздоштаву Офтоб

бо иродаи вай дар болои сараш истодааст, рад мекунад?! – пурсид одами либоси факехӣ дар бар.

– Офтоб дақиқае ҳам аз ҳаракат бозистода наметавонад, зеро ин хилофи қонунҳои ҳақиқии табиат аст!

Хусайну Арроқ мутаҳаййирона ба ҳамдигар нигаристанд, зеро Берунӣ бочуръат сухан мегуфт. Андешаҳои худро дар китоб ифода намудан дигару дар ҳузури Хоразмшоҳ баланд-баланд ба аҳли маҷлис талкин намудан дигар аст!

– Дуруст аст, ки дар китоби Берунӣ чунин суханон оварда шудаанд: «Бигзор ҳамаи ононро, ки ба махлуқи дигари соҳиббӯ ва безарар азобу машаққатро раво дониста, аз он ҳаловат мебаранд, Илоҳӣ ба ғзаби худ гирифтор фармояд»? – пурсид Хаммори табиби хосаи Хоразмшоҳ.

– Дуруст аст, айнӣ ҳамон гуфтаҳо! – ҷавоб дод Берунӣ.

Баъди ин ҳам хурсандона ба фиш-фиш даромаданд. Ин суханон ба ҳама, ҳатто ба қозикалон, маъқул афтоданд.

– Оё Берунӣ ба омӯхтани фикҳ ҳам машғул мешавад? – пурсид Сухайлии вазир.

– Дикқати маро бештар улуми табиӣ, таърих, риёзиёт, нучум ва маъданшиносӣ ба худ ҷалб менамоянд, – ҷавоб дод Берунӣ.

– Хуб шуд, ки доир ба масъалаҳои дину ойин камтар савол доданд, вагарна ягон моҷаро бармехост, – оромона гуфт Арроқ баъди тамомшавии маҷлис.

Берунӣ марди зарифтабъе буд.

Дар он замон лақабгирӣ расм шуда буд. Ҳар одам кӯшиш менамуд, ки ба худ лақабе гирад. Масалан, Султон Маҳмуд «Сайфуддавла» ва «Яддуддавла» ва «Аминуддин» барин лақабҳо дошт. Қозиёнро «Шарафулислом» ва «Сайфуллоҳ» номида метавонис-

танд. Ҳатто марди ночизе ҳам гоҳо соҳиби лақаби «Мухтас», яъне «махсус интиҳобшуда» ва «Муваффақ», яъне «комёбшуда» гардида метавонист. Қозикалон, ки дар тамоми маҷолиси уламо дар бари Хоразмшоҳ менишаст, унвони «Сайфуссуна»-ро дошт, ки маънояш «шамшери мазҳаби суннӣ» мебошад. Аксаран ӯ туршрӯёна хомӯш истода, фақат гоҳо ба тарафи суҳангӯ сар мегардонд. Ҳар як ибораи мулҳидонаи дар маҷлис шундаашро дар хона навишта мегирифт.

«Рӯзе мерасад, ки онҳо дар пеши назари ман мисли сағ уллос кашида, барои ҳар як ақлномоиашон ҷазои муносиб хоҳанд гирифт».

Ӯ ҳам Абӯаливу ҳам Беруниро ҷашми дидан надошт. Ҳатто ҳуди Хоразмшоҳро барои мулоиматияш айбдор меҳисобид.

«Ҷилави онҳоро сар дода мондааст! – меандешид ӯ дар бораи Хоразмшоҳ. – Агар ҳукумат дар дасти ман мебуд, ҳамаи онҳоро занҷирбанд карда, шаҳр ба шаҳр мегардондам, ки дигарон аз баҳсу муҳокима худдорӣ намоянд. Ба онҳо дониш бас! Барои онҳо кашфиёти Илоҳӣ, «Қуръон» кам аст! Агар ҳукумат дар дасти ман мебуд!...».

Хушнудона, ҳокимият дар дасти вай набуд.

Албатта, тамоми олимони ҳисси бадбинии ашаддии қозиро пай мебурданд. Вале касе қушоду равшан чуръат намекард, ки гапи ӯро гардонад.

Танҳо Берунӣ рӯзе бо оҳанги басо эҳтиромдорона ба қозӣ муроҷиат намуд:

– Сайфулуламо, марҳамат карда ба мо бигӯед, ки...

Ҳама кинояи Берунӣ ва, албатта, косаи таги нимкосаи онро фаҳмиданд. Ва дарун-дарун дар маҷлису қушоду равшан дар хонаҳо ба ханда даромаданд. Аммо танҳо қозӣ таги гапро зуд нафаҳмид. Дар аввал ӯ мутақаббирона ба даҳон бод гирифт. Танҳо сахарӣ

тамоми чараёни гуфтугӯро ба хотир оварда, аз ғазаб дандон ба дандон месоид. Минбаъд акнун уламо байни худ қозиро фақат «Сайфулуламо» меномиданд.

Берунӣ бо рафиқонаш бисёр ҳазлу шӯҳӣ мекард. Дар он давра бисёри одамон барои нишон додани фазлу дониши худ кӯшиш менамуданд, ки пуробуранг гап зананд. Ҳар як одами дарбор вазифадор буд, ки зебову маснӯъ сухан ронад. Бе чунин фазилат олимеро ба маҷлиси уламо роҳ надода ҳам метавонистанд. Берунӣ чунин навъи зебобаёниро мазох мекард, он гуна шахсонро хандахариш менамуд.

Масалан, Абӯалӣ боре аз Берунӣ чунин мактубчае гирифт, ки шояд он аз ягон китоби арабӣ гирифта ва ё, мумкин аст, аз тарафи худӣ ӯ навишта шуда бошад:

«Ё тақсир, мо дар маҷлисе чамъ омадаем, ки ғайри ту ҳама мавҷуд аст, аз ҳама, ҷуз адами шахси ту, қаноатмандем. Дар ин ҷо наргис дида во кардааст, бунафша рух намудааст, чилими мураккаб машомро муаттар месозад, чилди норинҷон ҷудо афтодааст, забони барбату руд дар сухангӯист, воизони риштабарпой бархостаанд, насими ҷомҳо дар вазишанд, бозори лутфу назокат гардон аст, мунодии базм садои хушбош медиҳад, ситораи ҳамтабақон ба кирон омадааст, бӯйи мушқу анбар осмонҳоро гирифтааст. Қасам ба ҷонам, агар қадам ранча фармой, ҳамроҳ дар бихишти ҷовидонӣ хоҳем афтод ва ту ёкути мобайнии шаддаи марҷон хоҳӣ гашт!».

Вакте ки «ёкути мобайнӣ», яъне Абӯалӣ зуд барои меҳмонӣ талаб карда шудани худро фаҳмида, хонаи Берунӣ омад, онҳо бар болои мактубча дурудароз хандиданд.

Абӯалӣ баъзан аз додараш ҳам мактуб мегирифт.

Онҳоро шахсони муътамад меоварданд.

Модараш касал шудааст. Дар ҳамон рӯзе касал шудааст, ки Маҳмуд хавлӣ ва молу мулкашонро

фурӯхта, назди Абӯалӣ, ба Гурганҷ, омаданӣ будааст. Модар аз чой намехеставу канизакон ўро нигоҳубин мекардаанд. Абӯалӣ тавассути номаҳо усули табобати дурусти модарро нишон медод, аммо маслиҳати ҳолӣ ғойдае намебахшид.

«Коре кунеду ба Бухоро барнагардед! – менавишт додараш Маҳмуд, – Шуморо одамони султон чустуҷӯ доранд. Онҳо чанд маротиба ба ҳавлитон даромада, тамоми кунҷу канорашро кофтанд. Ҳатто, ҳарамсароии занонро кофтуков намуданд. Мегӯянд, султон фармудааст, ки шуморо зӯран назди ӯ, ба дарбор, дошта баранд».

Маҳмуд дар бораи ба дарбори волии Амир Наср гузаронда шудани худ ҳарфе нанавишта буд. Дар он чой ўро хуб истинтоқ карда, ба кучо рафтани Ҳусайнро фаҳмиданӣ мешуданд.

Дар мактуби додараш унвони номагир қайд нашуда буд. Имзои номанавис ҳам дида намешуд. Мабодо нома ба дасти ҷосусони султон ҳам афтад, онҳо ба нишони кӣ равона шудани онро пай бурда наметавонистанд.

Абӯалӣ ҳамроҳи Берунӣ дар кӯчаҳо сайругашт карданро дӯст медошт. Берунӣ бармаҳал аз падар ятим монда, бо заҳмату машаққати зиёде соҳиби маълумот гашта буд.

– Дар шаҳри мо ҷунонии насроние зиндагӣ мекард, – нақл мекард Берунӣ. – Он вақт ман ҳаштсола будам. Ман ба наздаш ҳар гуна растаниҳоро мебурдам, ӯ номи онҳоро мегуфту ҳосияташонро як-як баён мекард. Баъд ба ман барои мутолиаи китобҳои лозима дастур медод, ҷоҳои номафҳумашонро мефаҳмонд. Аксар вақт ба ман китобҳои ҳудахро медод. Ҳатто сарфу наҳв ва сабки арабиро ҳудам мустақил омӯхтам. Рӯзона кор мекардам, ба корубори хоҷагии модарам ёрӣ мерасондам ва шабона машғули илмомӯзӣ мешудам.

– Муаллими ман... – гуфт Абӯалӣ ва дар бораи Нотилӣ нақлҳо кард.

Рӯзе Абӯалӣ тасодуфан аз забони шахсе фаҳмид, ки Нотилӣ дар ҳамин ҷо, дар беруни шаҳр мадфун аст.

Ҳар ду бо Берунӣ ба зиёрати қабристон рафтанд. Абӯалӣ вақти бозгашт ба қабристонбон пул дод, то қабрро дурусттар нигоҳубин кунад.

Абӯаливу Берунӣ фақат дар танҳой доир ба кулли масъалаҳо озодона суҳбат карда метавонистанд.

– Боре бо ман фуқаҳо тамоми рӯз баҳс карда, гуфтанд, ки оби фаввораҳо ба иродаву хости Худо боло меҷаҳад. Охир, ҷаҳолату нодонии худро тавассути баёни қудрати Худо пӯшонидан хандаовар аст! – тасдиқ менамуд Берунӣ.

– Шояд, дар ҳақиқат, он вучуд дошта бошад?! – мекалавид Абӯалӣ.

– Кӣ вучуд дорад?! – ба ғазаб омад Берунӣ.

– Худо! Мумкин аст, аввалан он ба тамоми ҷараёни инкишофи коинот таконе дода бошад ҳозир ҳаёт аз рӯи қонунҳои худӣ, худ ба худ, ҷараён гирифта истода бошад?!

Агар ин гуфтугӯро қозикалон мешунид, сари онҳоро ҳуди Хоразмшоҳ ҳам аз буридан нигоҳ дошта наметавонист!

Ба вучуди Илоҳӣ шак овардан?! Ин чунин маъно дорад, ки ҳам Мӯсову ҳам Исо ва ҳам кулли паёмбарони дигар ғалат кардаанд! Ин чунин маъно дорад, ки Муҳаммад Худоро кашф нанамудааст! Ҳамчунин, «Қуръон»-ро ҳам на Худо ба воситаи фариштаи Ҷабраил баён намудааст, балки ҳуди Муҳаммад офаридааст! Боз ин чунин маъно дорад, ки чизи асосие, ки дину давлату ҳаёт бар болои он сохта мешаванд, аслан ким-чӣ гуна дурӯғу хатост!

Оре, барои чунин андешаҳо на танҳо қозӣ, балки ҳар як мусулмони муътақид бетаваққуф аз баҳри ҳаёти

ҳам Абӯаливу ҳам Берунӣ гузашта, онҳоро барои мулоқоти Худо фиристода метавонист, то дар он дунё бинанду фаҳманд – Худо ҳаст ё не!

Аз ин сабаб, Абӯаливу Берунӣ фақат дар танҳой суҳбат маслиҳат мекарданд.

Аммо фолбину чодугарон даста-даста дар хиёбону майдонҳо овора мегаштанд ва мардум қавли онҳоро бовар мекарданд. «Авлиёҳо»-и нодону ҷохил ва фолкушоёни беақлу беҳирад дар маснади эҳтирому иззат буданд. Ҳар сахар дар бозорҳо аҷоиботу ғароиботи наве аз даҳан ба даҳан мегузаштанд.

Рӯзе дар вақти чунин сайругашт Абӯаливу Берунӣ садои гулогулаеро шуниданд. Баъди лаҳзае аз ҳавлии наздике забонаи оташ боло баромад. Абӯалӣ он ҷойро шинохт. Дар он ҷой ҳамон кимиёгаре, ки тавассути сеҳру чодугарии дурударозу тоқатфарсо аз фулузоти арзон тилло ҳосил кардани буд, зиндагӣ мекард.

Одамон об зада алангаи оташро хомӯш мекарданд. Обро дар машку кӯзаҳо мекашонданд. Кимиёгар дар қарибҳои дарвозаи шаҳр мезист ва канали аз Омӯдарё чоришаванда аз турми ҳамон дарвоза мегузашт.

Онсӯтар остини сӯхтаи ҷоме меҳобид. Мӯйсафеде бо пойҳояш оташи онро хомӯш мекард.

Баъд аз миёнаи оҳанпорау ангиштлаҳчаҳо ҷасади қолабгумкардаи кимиёгари бадбахтро кашида бароварданд.

Хонаи ӯ зараре надида буд. Берунӣ коғазпораҳоро ҷамъ овард. Кимиёгар дар онҳо қайдҳои худро мегузошт. Абӯалӣ ба хондани қайдҳо даромад.

Ба ҷойи тилло кимиёгар тавассути мубодилоти кимиёвӣ ба гирифтани моддаи хавфноки тарканда – симоби мунфачира нойил гардида буд. Ва, зоҳиран, аз таркиши ҳамин модда мурдааст.

Кимиёгар чандин усули аз ишқорҳо ҳосил намудани фулузотро кашф карда буд. Як худи ҳамин кораш обрӯю эътибори вайро зиёд карда метавонист. Аммо кимиёгар инро ҳатто пай набурда буд.

Ба маҷлиси илмӣ Хоразмшоҳ бо таъби хуш омад. Имрӯз навбати баҳси фуқаҳо буд.

Ҳар як сураи «Қуръон» бо таъбири «Бисмиллоҳ-ир-рахмон ир-рахим» оғоз мегардад. Моҳияти онро ҳар як фақеҳ ба тарзи худ мефаҳмид, ҳар яке ба тариқи худ шарҳу тафсир меод. Ҳатто як олиме, ки зиёда аз сад тафсири ин ибораро чамъ оварда буд, ба номбурди онҳо сар кард.

Беруниву Абӯалӣ аз ин мубоҳиса дилгир буданд. Онҳо хомӯшона дар бораи масоили дигаре суҳбат мекарданд.

– Ниҳоят имрӯз ман ба таълифи китобе дар бораи пайдоиши кӯҳу биёбонҳо сар кардам, – гуфт Абӯалӣ.

– Дар бораи пайдоишашон?! – мутаҳаййир шуд Берунӣ.

– Мефаҳмӣ, ман андаке ғайримуқаррарӣ будани ин масъаларо медонам. Тамоми мусулмонон чунин меҳисобанд, ки ҳаёти рӯизаминӣ дар як рӯз ва барои ҷовидон сохта шудааст. Ҳатто бохирадтарин уламо мегӯянд, ки кӯҳҳо аз ибтидо кӯҳу биёбонҳо биёбон буданд.

– Ман ҳам аз ин хусус фикр кардаам, – гуфт Берунӣ, – вале барои радди суханони онҳо далелу бурҳони қотеъ наёфтам.

– Дар хотир дорӣ, вақте ки ба обёрии заминҳои ташналаб машғул будиву ҳамроҳи ту ба Хоразм рафтуомад мекардем, дар ҳайрат меафтодӣ, ки барои чӣ ман дар обкандаҳои соҳили дарё чунбучӯл дорам ва ба чуқурии дараҳо фурубаро мекунам? Ман он вақт қарор додам, ки то муддати муайяне фикрҳои худро аз ту ниҳон дорам. Ту ҳам, эҳтимол, мушоҳида карда

бошӣ, ки кишри замин монанди қатмол аз қабатҳои гуногуни мутафарриқа иборат аст. Дар пуштаҳои бодхӯрдаи биёбонҳо ман ногаҳон садафи баҳрӣ ва боқимондаи рустаниҳои шахшударо дарёфтам. Ба кадом роҳ онҳо дар ин ҷой, дар куллаи кӯҳҳои як вақтҳо сарбаланд пайдо шудаанд?! Маълум мешавад, ки ин кӯҳҳо замоне қаъри баҳр будаанд, дар ин ҷой моҳиҳо шино мекардаанд, рустаниҳои баҳрӣ алвонҷ меҳӯрдаанд. Аммо тамоми кутуби илоҳиёт андешаи дигареро пеш меронанд. Онҳо меғӯянд, ки олам ба қарибиҳо, ҳамагӣ чанд ҳазор сол пеш ва дар муддати чанд рӯз аз рӯйи хосту иродаи Худо сохта шудааст. Вале ягон олим ин ақидаи фуқаҳоро рад накардааст.

– Майли рад мекарданд, рӯзашонро миданд! – Берунӣ табассуми пурдарде намуд.

– Вале далелу бурҳон, табиат ва ақли одии солим муттафиқан дар бораи чизи дигаре ҷор мезананд! – гуфт Абӯалӣ бо ҳаяҷон. – Дар бораи замоне, бешакку шубҳа, қаъри баҳр будани бисёр биёбонҳо ҳатмӣ ягон асаре навиштан лозим! Вале он ҷоҳое, ки ҳозир дар аъмоқи об меҳобанд, муқаррар, доманаи кӯҳу дара буда, дар онҳо рустаниҳои кӯҳӣ мерустанд, аз онҳо дарёчаҳо ҷорӣ мешуданд. Ва ҳам он қабати ҳоке, ки ҳоло хеле боло баромадааст ва аз он ман боқимондаҳои ҳайвоноти баҳриро ёфтам, на ду ва, ҳатто, даҳ ҳазор сол пештар, балки зиёдтар аз он қаъри укёнусе будааст. Охир, кӯҳ дар тӯли ҳазорсолаҳои дароз бодхӯрда мешавад. Ба ҳар навъ, – дар ин ҷо Абӯалӣ табассуме кард, – албатта, уламои динро ҳам ранҷондан лозим нест! Аз ин рӯ, қарор додам бинависам, ки ҳар як зухурот, албатта, бо хосту иродаи Илоҳӣ рух медиҳад.

Дар ин лаҳза Хоразмшоҳ, ки зоҳиран ӯ ҳам аз баҳси фуқаҳо ранҷур гардида буд, Абӯалиро назди худ хонд.

– Мо фаҳмидем, ки Абӯалӣ ҳоло ҳам мисли пештара дар хонаи каси бегонае зиндагӣ мекунад? – пурсид Хоразмшоҳ. – Чунин ҳолат ба мансаби илмие, ки Абӯалӣ онро дар дарбори мо ишғол менамояд, ҳеҷ мувофиқат намекунад! Мо барои Абӯалӣ панҷ ҳазор диноҳ ҳадя мефармоем. Бигзор ӯ барои худ тамоми лавозимоти даркориҳо бихарад!

«Бадтарини одамон касест, ки танҳо меҳурад, ба савории безину афсор савор мешавад ва ғуломашро мезанад» – чунин мақоле даргард буд.

Абӯалӣ на асп дошту на ғулом. Ӯ хонае харидан меҳост, аммо дар хона танҳо зистан имкон надошт. Хидматгори пайдо кардан лозим буд.

– Меҳоҳед, яке аз хидматгоронамро ба шумо бибахшам? – пурсид Арроқ.

– «Он бандас, ки ба ҷойи дигар азиз буда бошад, маҳар, ки агар вайро азиз надорӣ, бигрезад, ё фурӯхтан хоҳад, ё ба дил душмани ту шавад», – ба ҷойи ҷавоб Абӯалӣ ин гуфтаро хотиррасон намуд.

Абӯалӣ ба бозори бардафурӯшон равон шуд. Ӯро писари калонии тоҷир ҳамроҳӣ менамуд.

– Бисёриҳо гумон мекунамд, ки ғуломҳарӣ аз ҷумлаи савдогарист. Аммо ғуломҳарӣ ва илми он аз ҷумлаи файласуфист, зеро харидор ҳислату фазилатҳои ғуломро бояд бидонад, – калонгирона баҳс менамуд дар давоми роҳ писари тоҷир.

Ӯ дар тамоми роҳ бидир-бидир карда, ба Абӯалӣ дар бораи ҷинси ғуломон ваъзи дурударозе меҳонд, аз бетачрибагии Абӯалӣ дар ҳайрат меафтод.

– Аломати ғуломи доно ва рӯзбех, – мегуфт писари тоҷир, – чунин аст: ӯ бояд ростқомат, муътадилмӯй ва муътадилгӯшт, сафеди лаълфом, паҳнкаф, миёни ангуштонаш фароҳ, паҳнпешонӣ, шаҳлочашм, кушодарӯйи беҳад хандонрӯй бошад. Чунин ғулом дар

илмомӯзӣ, котибӣ, хазинадорӣ ва ҳар шуғли дигаре ҳамчун шахси боэътимод кор медиҳад.

Абӯалӣ гуфтаҳои ӯро бе ягон дудилагӣ гӯш мекард.

– Агар ғуломи фарохабрӯ, азракчашм, пилкҳои дидааш дурушту ашқар, лабу дандондароз ва фароҳдаҳон бошад, бепул диҳанд ҳам, нагиред. Чунин ғулом бешарму ҳаё, нопок, беадаб, шарир ва балочӯй мешавад.

Оқибат онҳо ба бозори бардафурӯшӣ расиданд.

Бозор аз масоҳати чоркунҷаи болокушодае иборат буда, гирдогирдашро деворҳои пастаке фаро гирифта буданд. Дарунаш аз раҳравҳои тангаку хоначаҳо иборат буд. Шабона ғуломон дар ин хоначаҳо хуфта, рӯзона онҳоро ба дӯкончаҳои савдо мебароварданд.

Дар даромадгоҳ гӯши Абӯалиро садои баланди чорчӣ қариб кар карда буд.

– Духтарони дилхоҳатонро интиҳоб карда метавонед! Духтарони сиёҳчардаи нубиёӣ; духтарони хунёгари ҳиндӣ; духтарони сап-сафеди силлобӣ; духтарони турку юнониву барбарӣ! Духтарони табъи дил, фақат ба хонадонҳои бонуфуз фурӯхта мешаванд!

– Ғуломбачаҳоро дар нимаи дарунтар мефурӯшанд, – гуфт писари тоҷир.

Онҳо аз назди духтароне, ки либосҳои сафеду сурх пӯшида буданд, мегузаштанд. Дар симои духтарон бепарвоии мутлақе зоҳир мегардид.

Баногоҳ чашми Абӯалӣ ба духтари наврасе афтод. Духтар писарчаи тахминан панҷсолаеро ором медошт. Писарча пойлуч буда, дар тан эзорчаи дарози бегонае дошт. Ӯ баланд-баланд гиря мекарду духтар табассумкунон ба вай чизе мегуфт, вале дар чашмони духтар андӯху тарс хона доштанд.

– Духтараки хуб, ҳатту савод дорад, хӯрокпазиро медонад, суруд хондаву рақс карда метавонад, – наздик

омад ғуломфурӯш, – дастомӯзи занакӣ бомаънӣ! Хӯчаинзан, Худо чояшро чаннат гардонад, ба қарибӣ мурд, барои ҳамин хешовандонаш тамоми молу мулкашро мефурӯшанд. Ту ҳамин писарчаатро дафъ мекунӣ, охир, ё не!? – дод зад ӯ ба сари духтарак. – Ин додарчаи ӯст, – ғуломфурӯш аз нав тарафи Абӯалӣ рӯй овард. – Ман аллакай онро фурӯхтам. Ҳозир омада мебаранд.

Писарак ин гуфтаро шунида, боз ба гирия даромад ва духтарак лабро ба лаб газида, аз табассум бозистод.

– Ба мо ягон марди хонабон даркор, – гуфт писари тоҷир.

– Ҳа-а, – даст афшонд ғуломфурӯш ва дарҳол бепарвой зоҳир намуд. – Хонабонро ҳо-о дар он ғӯша мефурӯшанд!

Онсӯтар мардони миёнасолро мефурӯхтанд. Ғуломфурӯшон бо тамоми овоз маълумотнокӣ ва ақли модарзоди онҳоро таъриф мекарданд.

Ғуломони бисёре буданд, аммо Абӯалӣ пеши пойи худ нигариста аз наздашон гузашта мерафт.

– Ба шумо чӣ шуд? – гуфт писари тоҷир. – Ана, ба инаш нигаред – ҳам нигоҳаш кушода, ҳам пӯшташ тоза! Фурӯшанда ҳам мегӯяд, ки вай чандин забонро медонад.

Абӯалӣ аз назди он ҳам гузашта рафт. Ӯ ба чашми ягон одами дар ин ҷо фурӯхтамешуда нигариста наметавонист. Ба чашмони пурҳароси беморон нигариштан ва бо нигоҳи боварибахши худ ба онҳо умед бахшиданро одат карда буд.

– Не, не, ман намехоҳам одамонро бихарам!

Абӯалӣ ақиб, тарафи баромадгоҳ баргашт.

– Вақти зиёдеро беҳуда сарф кардем! – гур-гур мекард писари тоҷир. – Пагоҳ худам танҳо ба бозор омада, барои шумо ғулом харида мебарам.

Онҳо бори дигар аз назди он духтар гузаштанд. Аллакай писарча набуд. Ёро, зоҳиран, хўчаинони нав бурда буданд. Духтарак акнун зор-зор мегирист. Аммо фурушанда ҳақорати сахташ меод.

– Пагоҳӣ барои ҷӣ рухсораҳои туро сурх карданд! – дӯғ мезад ӯ. – Барои ҷӣ мушку абир молиданд! Барои он ки нархат баланд шавад?! Ҳа, ҳозир туро касе ба як дирҳам ҳам намеҳарад!

Дар наздикиҳо харидоре набуд, аз ин рӯ, фурушанда ҳар гапи ба даҳонаш омадаро мегуфт.

– Бас кун, ин духтарро ман меҳарам! – гуфт Абӯалӣ.

– Барои шумо духтар ҷӣ даркор?! – тааҷҷуб намуд писари тоҷир. – Охир, мо барои харидани мард омада будем! Агар ба шумо духтар даркор бошад, зудтар мегуфтед, ман кайҳо аз ҳама мувофиқаширо ёфта меодам!

– Ман маҳз ана ҳамин духтарро харидан меҳоҳам, – ба гап даромад Абӯалӣ. – Додарчаашро ҳам меҳарам.

Духтарак аз гиря бозистода, ба гуфтугӯ диққат меод.

– Номат чист? – аз ӯ пурсид Абӯалӣ.

– Ширин, – оромона гуфт духтар.

– Номаш-ку зебо... – ба гап ҳамроҳ шуд фурушанда.

– Нархаш ҷӣ? – пурсид писари тоҷир.

Фурушанда, гӯё, ки фикр карда истода бошад, хомӯш шуд.

Абӯалӣ даррав даст ба ҳамён бурд.

– Ин кимат, – гуфт писари тоҷир, – рафтем! Ягон духтари дигарро меёбем!

Барои Абӯалӣ чунин харидуфуруш маъқул набуд.

– Даҳ динорашро кам кунӣ, – меҳарем, – гуфт писари тоҷир. – Агар не, меравем!

– Ту мӯйҳояшро даст зада бин, мӯйҳои ҳақиқӣ, берангубор ва беилова! Дандонҳояш ҳам! Баъзеҳо дандонҳояшонро бо омехтаи ангишту намаки суда сафед мекунад, аммо дандонҳои ин худашон сапсафеданд! Забони хоразмиро ҳам медонад. Танҳо барои хоҳири шумо барин одамони хуб ёро ба наваду ду динор медиҳам!

Абӯалӣ пулро дод. Фурӯшанда қабола навишт. Дар ин қабола гуфта мешуд, ки хӯчаини ҳақиқии минбаъдаи духтар Абӯалӣ ибни Сино мебошад. Сонӣ фурӯшанда ҷойи истиқомати онҳоеро, ки писарчаро харида буданд, маълум кард.

– Рафтем, Ширин, аз пайи ҷустуҷӯи додарчаат мешавем! – гуфт Абӯалӣ.

Онҳо аз бозор баромаданд. Писари тоҷир баробари Абӯалӣ қадам мезад. Ширин андаке қафотар меомад.

Писари тоҷир ғур-ғурашро давом меод:

– Наваду ду динор! Қариб ду ҳазор дирҳами нақд! Пештар ба ин миқдор пул як оила расо як сол ризку рӯзӣ карда метавонист! Нарху наво чӣ қадар боло баромадааст! Ва сабаби ҳамааш дар он ки мо кам ҷанг мекунем. Султон Маҳмуд баҳри ғазавоти Ҳиндустон баромадааст, аз ин рӯ, ғуломони ӯ бепуланд. Аммо ғуломон дар ин ҷо садҳо динор арзиш доранд.

– Ту мусулмонӣ? – пурсид Абӯалӣ аз духтар.

– Не, – ҷавоб гардонд духтар. – Ман аз аҳли насороям. Падару модари ман аз Юнон буданд.

Онҳо хонаи даркориҳо ёфтанд. Барои савдо писари тоҷир пеш даромад. Абӯалӣ аз берун овози баланди ёро мешунид.

Писари тоҷир савдои дурударозе кард.

– Ин писарча ба мо маъқул афтод, – мегуфтанд аҳли хонадон.

– Хайр, ман нархашро ду баробар медиҳам! – бовар мекунонд онҳоро писари тоҷир.

– Ман ба шумо, хӯчаин, арзиши пулатонро бармегардонам, хидмататонро ба ҷой меорам, фақат додарчаамро харида гиред! – мегуфт духтарак. – Шумо метавонед ба ман тухфае надихед, ман кам меҳӯрам, додаракам ҳам кам меҳӯрад.

Абӯалӣ табассуме кард.

– Хуб, – гуфт ӯ. – Инашро баъдтар аниқ мекунем.

Ниҳоят писари тоҷир бо рангу рӯйи сурху ғазабнок берун омад.

– Бист динор будааст! Ҳол он ки ҳудашон ба нух динор хариданд!

Вай аз Абӯалӣ пулро гирифта, баъди чанд дақиқа писарчаро берун овард.

Писарча ба тарафи хоҳаркалонаш давида, банди дасти ӯро маҳкам дошт.

– Ана акнун, – ботантана эълон намуд Абӯалӣ, – ту, Ширин, озод ҳастӣ! Додаракат ҳам озод аст!

– Барои чӣ?! – гуфт духтарак тарсида-тарсида.

Писари тоҷир аз ҳайрат ҳатто чашмакӣ зада монд.

– Ҳоло, ки ту аз нав бо додарчаат ҳамроҳ шудӣ, хардуютон ба кучое, ки хоҳед, рафта метавонед.

– Мо ҷойи рафт надорем, – гуфт духтар. – Хонаву пул ҳам надорем. Ҳар касе моро ғам дода метавонад. Шумо хӯчаини мо ҳастед ва моро дар манзили худ ҷой доданатон лозим аст. Мо бояд тамоми дархосту фармоишоти шуморо иҷро кунем...

– Мебахшед, Абӯалӣ, вале шумо ба ин духтарак ҳақиқатан роҳи нодурустero нишон дода истодаед. Агар кори хайре карданӣ бошед, онро то ба охир расонед. Онҳоро дар ҳавлии худ ҷой дода, эҳтиёҷи ҳаёташонро таъмин кунед!

Бисёр хуб, ки Абӯалӣ ҳавлии фурӯширо аллакай аз назар гузаронда, дар бораи нархаш ҳам гуфтугӯ карда

будааст. Нархи ҳавлӣ ду ҳазор динор буд. Қолинҳо, ҳар гуна таҷҳизоти дигар ва чинивориҳо боз якуним ҳазори дигар арзиш доштанд.

Ба харидуфурӯш писари тоҷир машғул буд. Ё ин корро бо тамоми ҳастӣ анҷом меод, баланд-баланд савдо мекард, баҳсу мунозира менамуд.

Дар яке аз шабнишиниҳо Масеҳӣ порчаҳоро аз китоби навакак анҷомдодаи тиббиаш хонда дод. Ҳамаи муҳокимон китобро таъриф мекарданд.

Аммо ҳуди Масеҳӣ қаноатманд набуд.

–Закариёи Розӣ дар бист чилд асари тиббие навиштааст, ки барои аз ҷое ба ҷое бурданашон шутур лозим мешавад, – гуфт Масеҳӣ ба Ҳусайн. – Вале, баробари ин, дар китоби мазкур бисёр чизҳо афтодаву бисёре аз Қолинусу Букрот рӯбардор шудаанд. Китоби дигартаре даркор аст, аммо касе онро то ҳол навишта натавонист. Ман ҳам натавонистам. Зарур аст, ки он китоб тамоми донишҳои тиббиро фаро гирад, аммо ҳаҷман он қадар калон набошад. Чунин асареро фақат одами бохиради соҳиби хотираи амиқ ва акли буррову калби оташин офарида метавонад. Ман акнун чунин китоберо навишта наметавонам.

Ҳусайн хост аз хусуси қайдҳои пешакии китоби тиббии худ ба Масеҳӣ нақл кунад, аммо худдорӣ кард.

Аксар вақт ҳамроҳи Масеҳӣ ба табобати беморон мепардохтанд. Масеҳӣ аз маҳорати Ҳусайн дар аниқ муайян намудани бемориҳо ва аз рӯйи нишонаҳои базӯр маълуме фаҳмидани сабаби касалиҳо дар ҳайрат меафтод. Ҳамроҳи Масеҳӣ ҷарроҳӣ мекарданд. Ҳусайн дар ин ҷо ҳам аз омӯзиш бознамеистод, агарчи Масеҳӣ бовар дошт, ки дониши Ҳусайн аллакай аз ӯ гузаштааст.

Онҳо ҳамроҳ дар озмоишгоҳи кимиёвии Арроқ таҷриба мегузаронданд. Ҳуди Арроқ аз кимиё даст кашида, бештар ба риёзиёт майл менамуд, аммо

озмоишгоҳ боқӣ монда, тамоми лавозимоти даркориро дошт. Гоҳо ба Абӯаливу Масеҳӣ Берунӣ ҳам ҳамроҳ мешуд. Онҳо дар он ҷо ҳар гуна таҷриба мегузаронданд. Абӯалӣ ҳамроҳи Берунӣ ба нучум ҳам машғул мегардид.

Имшаб Абӯалӣ барои таълифи асари бузурги тиббии худ, ҳамон асаре, ки вақтҳои охир фикру нияташ аз сари ӯ ҳеч дур намешуд, аввалин қайдҳои пешакиро рӯи қоғаз овард. Дар китобхона шамъ месӯхт.

Дар хонаи дигарӣ Ширин гаштугузор дошт. Ӯ зери лаб ким-чизеро замзама менамуд, додарчааш аллакай хобида буд.

Баноҳост аз хонаи тоҷир одаме давида омад.

– Ба ҳавлии мо гумоштагон омаданд, онҳо ҳанӯз дар кучо будани ҳавлии нави шуморо намедонанд. Шуморо фавран ба дарбори Хоразмшоҳ мехонанд! – мегуфт хидматгор ҳишшас зада истода.

«Дар он ҷо чӣ ҳодиса рӯй дода бошад?! – аз фикр мегузаронд Абӯалӣ, либосҳояшро пӯшида истода. – Мабодо Хоразмшоҳ касал нашуда бошад?!»

Дар даромадгоҳи дарбор Абӯалӣ бо Масеҳӣ рӯбарӯ омад. Ин донишманди куҳансолро ҳам даъват карда буданд. Дар толор онҳо боз Берунӣ, Арроқ ва, ҳатто, Ҳаммори табиби ҳосаи Хоразмшоҳро диданд. Сухайлии вазир ҳам ҳозир буд.

Хоразмшоҳ ҳам даромада омад.

–Хидматгорон фиристода шуданд?! – пурсид ӯ вазирро.

– Бале, касе намонд, – ҷавоб дод Сухайлӣ.

Сонӣ варақи якчанд муҳрдорро бароварда нишон дод.

–Хатти Мешкон, сардабири девони Султон Махмуд, – оромона гуфт Берунӣ. – Танҳо ӯ чунин зебо навишта метавонад.

– Имрӯз аз чониби Султон Маҳмуд одами номдоре нома расонд, – гапро сар кард вазир. – Пагоҳ сахарӣ Хоразмшоҳ ба шарафи ӯ зиёфат медиҳад. Дар ин варақ фармони ба Хоразмшоҳ фиристодаи султон сабт гардидааст.

– Онро бихонед, – гуфт Хоразмшоҳ.

Вазир ба хондан даромад. Дар аввали нома унвонҳо зикр ёфта буданд, ки вазир онҳоро тез-тез хонда, баъд сари мақсад омад.

«Фаҳмидем, ки дар маҷлиси Хоразмшоҳ якчанд мардони илме ҳастанд, ки ҳамтои худро надоранд. Лозим мешавад, ки Хоразмшоҳ онҳоро ба маҷлиси мо бифиристад, то шарафи ҳузури маҷлиси моро дарёбанд ва мо аз илму донишу истеъдоди эшон пуштибонӣ ба амал оварда, аз Хоразмшоҳ сипосгузор хоҳем буд».

Вазир номаро хонда тамои кард ва ҳозирин чанд дақиқаи дигар хомӯш монданд.

– Дар бораи пуштибонии ӯ мо бисёр шунидаем, – гуфт Берунӣ.

– Худо чунин пушту паноҳро ба касе нишон надиҳад!

Хоразмшоҳ ба гап даромад.

– Касеро зӯран ба хидмати худ маҷбур кунондан мумкин нест. Бар замми ин, шумоён, алалхусус, онҳое, ки начандон пештар майли дарбори мо намуданд, одамони озоду мустақил ҳастед. Вале ҳама хуб медонед, ки Султон Маҳмуд пуриқтидор аст, давлаташ ҳам гулгул мешукуфад, ҳукуматаш устувор, ӯ тамоми хоки Хуросон ва як қисми Ҳиндустонро забт намуда, ҳоло ба Ироқ лашкар мекашад. Мо аз ноилоҷӣ бо вай дӯстӣ мекунем. Танҳо барои нигоҳ доштани оромии мамлакатамон маро лозим омад, ки хоҳари ӯро ба занӣ бигирам. Мо фармони ӯро ба инобат нагирифта ва майлу хоҳиши ӯро иҷро накарда наметавонем. Худатон

акнун ба сари хулосае биёед ва қарордоди ҳар якатонро ба зудӣ маълум намоед!

Ҳама чанд дақиқа хомӯш монданд.

– Шахсан ман ба дарбори султон рафта наметавонам, зеро насрониям ва ба ҳузури ӯ рафтан баробари зиндонӣ шудан аст! – гуфт Масеҳӣ.

– Ман ҳам ба назди Султон Маҳмуд намеравам. Гумоштағони вай аллакай маро дар Бухоро ҷустуҷӯ доранд, – изҳор дошт Абӯалӣ.

– Ба шумоён аз иҷрои фармони султон гардан тофтан мумкин аст, – ба гап даромад Ҳаммори табиб, – зеро хоразмӣ нестед. Лекин ман гӯш накунам, ҳоли Хоразм табоҳ мешавад.

– Ман ҳам маҷбурам, ки итоат кунам, – гуфт Аррок.

– Ман ҳам аз Хоразмам, – гуфт Берунӣ, – ва чӣ балое, ки ба сарам наояд, итоат мекунам.

– Бисёр хуб, – гуфт Хоразмшоҳ. – Мо медонистем, ки маҳз ана ҳамин хел мешавад. Ҳардуи шумоён – Абӯаливу Масеҳӣ бояд ҳуди ҳамин рӯз аз назарҳо ғойиб шавед! Саҳарӣ мо ба шарафи гумоштаи султон зиёфат медиҳем, ӯро инъомоти зиёде мебахшем ва мегӯем, ки шумоён дар ин шаҳр нестед.

Хоразмшоҳ узу хосту баромада рафт.

– Шумоён бояд алалфавр аз шаҳр баромада равед! – гуфт вазир. – Агар фиристода фаҳмад, ки ӯро фиреб додаем, аҳволамон боз ҳам бадтар хоҳад шуд.

– Ман тайёрам, – гуфт Абӯалӣ, – вале ба кучо рафта намро аниқ накардаам.

– Ба гумони ман, беҳтараш ба қафо, ба Ҷурҷон, ба ҳузури амир Қобус рафтан лозим. Агар хоҳӣ, ҳамроҳ меравем, – таклиф намуд Масеҳӣ.

– Қобус туро хуб пешвоз хоҳад гирифт, – гуфт Берунӣ. – Ба номи ӯ ман нома менависам.

– Одами ман роҳи биёбони тарафи Ҷурҷонро нағз медонад, – пешниҳод кард вазир. – Баъди ду соат бо се шутури мучаҳҳаз ӯ дар майдони марказӣ мунтазири шумоён мешавад.

Берунӣ баромада рафт ва баъди чанд дақиқа ҳамроҳи мактуби ба номи амир Қобус навиштааш даромада омад.

Ҳама бо якдигар хайрухуш намуда, зуд пароканда шуданд.

Абӯалӣ қайдҳо ва китобҳои худро ҷамъ овард. Васиқае навишт, ки ҳавлӣ ва молу мулк ба Ширин тааллуқ доранд. Барои Ширин як миқдор пул ҳам гузошт, ки ба василаи он тақрибан як сол умру рӯз гузарондан мумкин буд. Ба додарааш мактубе навишт.

Ширин сабабашро фаҳмида наметавонист, ки чаро Абӯалӣ ба муддати дурударозе баромада меравад, барои чӣ ӯву додарчаашро ҳамроҳи худ гирифта наметавонад, онҳоро танҳо мегузорад! Сабабашро Абӯалӣ ҳам ба вай фаҳмонда наметавонист. Ӯ, ҳатто, ба Ширин номи шаҳри мерафтагиашро ҳам гуфта наметавонист. Ӯ танҳо гуфт, ки ба Ширин хат навишта меистад, пул ҳам мефиристад. Ва бигзор ягон мӯйсафеди боимонро барои ҳавлибонӣ киро карда бигирад, он гоҳ дар ҳавлии беодам ба тарсу ваҳм гирифтор нахоҳанд шуд.

Додарчаи Ширин ғарқи хоби ширин буд. Абӯалӣ ӯро аз хоб бедор кардан нахост.

Хӯрҷинро бардошта аз хона ба кӯчаи торик баромад.

САРҒАРДОНӢ

Баъди ду-се фарсах биёбон оғоз мешуд. Фарсахи маъмулӣ ба роҳи яксоатаи шутур баробар аст. Вале

имшаб онҳо як фарсахро дар муддати ним соат тай намуданд.

Дар токи осмони нопайдоканори зулмонӣ моҳи нав медурахшид, ситораҳо базӯр-базӯр милтиррос мезаданд.

Онон бар дар бари якдигар роҳ мепаймуданд, гоҳо ба регтеппаҳо мебаромаданду гоҳо мефуромаданд. Саксавулҳои пурхори сари роҳро, ки ногаҳон дар торикии пеши по мебаромаданд, чарх зада мегузаштанд.

«Охир, мо имшаб ҳаракати моҳро мушоҳида карданӣ будем», – аз фикр гузаронд Абӯалӣ.

Ҳамроҳи Берунӣ асбоби наवे ихтироъ карда буданд ва ният доштанд, ки зиҷи дақиқи ҳаракати моҳро тартиб диҳанд.

Ҳозир Абӯалӣ мехост фикрашро дар ин бобат ба пирамард Масеҳӣ баён кунад, аммо ғарқи андешае ба сукут рафтани Масеҳиро дида, ӯ низ хомӯш монд.

Дар ин торикии зулмонӣ суҳан рондан амри муҳоле буд, зеро бетаваққуф чашмҳоро ба кор андохта, пеши пойҳоро бо диққати тамои аз назар гузаронидан лозим меомад.

Шамоли сарде барҳост. Ҳаво ҳам салқин шуд.

Гоҳо рост аз пеши чашм нуқтаҳои рахшоне – гамбӯсақҳо парида мегузаштанд.

Ситораҳо оҳиста-оҳиста нопадид мегаштанд. Равшани фаро расидан гирифт.

– Баъди ками дигаре ба сари чоҳ мерасем, – овоз баровард роҳбалад.

Ин аввалин суҳанони ӯ дар ин шаб буданд.

Ситораҳо тамои нопадид шуданд. Вақти намози бомдод ҳам расид. Ҳатто дар роҳи сафар ҳам, мувофиқи шароит, бояд панҷ вақт намоз канда наштад. Вале ҳозир касе ёди намоз намекард ва дар ин бора ломе ҳам намегуфт.

Айёми бомдодон чони биёбон медарояд. Дар саросари регзор изи дарандаву хазандагон аён мешавад. Рахҳои дароз аз хазиди гузаштани мор далолат медиҳанд. Гамбӯсаке пускаи ба назараш киматбаҳои ғусфандро бо почҳои кафояш саҳт дошта ғелон-ғелон пеш меравад. Тимсоҳе ғарон-ғарон қадам монда, болои регтӯда мебарояд. Як-ду маротиба ҷондори майдаяки ғуллимӯ – муши биёбонӣ аз зери буттаҳои ҷаста баромада, худро зери пойи шутур андохт.

Ниҳоят, вақте ки Хуршеди камнури сабоҳӣ аз паси регтӯдаҳои сафедча намоён гардид, онҳо ба сари ҷоҳ расиданд.

Ҷоҳ дар пастхамие воқеъ буда, дар атрофи он якбора биступанҷ-сӣ буттаи саксаул рӯйидааст.

– Каме дам меғирем, – изҳор дошт роҳбалад, – шутурҳои аз пой монданд...

Онон аз шутурҳои фурумада, пойҳоишонро базӯр бар регзор дароз карданд.

Роҳбалад сарпӯшаки ҷоҳро аз тағи рег кофта бароварда, ба тарафе ҳаво дод ва аз даруни ҷоҳ зарфи калони сияҳтобшудаеро боло кашид. Об андаке шӯрмаза будааст.

Шутурҳои ҳам об доданд. Шутурҳои дарҳол дароз кашиданд.

Роҳбалад ғирдоғирди буттаҳои давр зада, ҳаспораҳои хушкидаро ҷамъ овард ва ғулхан афрӯхт. Ғармии оташи саксаул баланд будааст, ки об зуд ба ҷӯш омад. Роҳбалад аз хӯрчин нон баровард.

– Тановул мекунему хоҳ меравем, – ғуфт ӯ. – Понздаҳ фарсаҳои роҳро тағ намудем. Ин роҳи кӯҳна! Кайҳост, ки бо ин роҳ рафтуо намекунанд. Аммо ҷоҳҳои ханӯз барҷоянд. Кай онҳоро кофтаанд, кӣ кофтааст – инро фақат Парвардгор медонад...

Масеҳӣ тақвими нучумро бароварда, онро варақ зад ва як сӯ гузошт.

– Мувофиқи ин тақвим рӯзҳои умри ман башуморанд, – гуфт ӯ, – зеро дар ин ду рӯз тақдири ман аз ситораи Алтайр вобастагӣ дорад. Ин ситора нишонаи ачали ман аст.

– Ҳамаи ин сафсата, бофтаи хаёли одамони ҷоҳил! – гуфт Абӯалӣ. Масеҳӣ чизе намегуфт.

Вақте ки тасфи ҳаво нишаст, онҳо шутурхоро бархезонда, давоми роҳашонро пеш гирифтанд. Аввал шамолро хис накарданд, зеро аз пушти мевазид. Аммо баъдтар роҳбалад ташвишомез ба пасу пеш нигаристан гирифт.

– Тӯфон! Ҳозир тӯфон бармехезад! – гуфт роҳбалад.

Онҳо ба илоҷе фурсати худро ба рӯйи регзор партофтанд ва шутурхоро хобондан ёфтанд. Барои фурувардани бори шутурҳо аллакай фурсат намонда буд.

Пардаи ғафсу тираи чангу ғубор ба онҳо наздик меомад. Вай рӯйи Офтобро панаҳ намуд ва ҳама ҷоро торикӣ фаро гирифт. Дар қарибихошон ғайр аз буттаҳои беқуввату маҳине паноҳгоҳи дигаре набуд. Ҷое, ки паноҳ бурда буданд, ҷойи шамолнорас, аммо сокиту даҳшатоваре буд. Шамол торафт наздиктар меомад. Ва, ниҳоят, даррасида, ба сару рӯйи онҳо ҳамла овард, чашмҳояшонро кӯру гӯшҳояшонро кар намуд. Абӯалӣ худро ба танаи шутур ҷафс кард. Регпораҳо ба гӯшу бинӣ даромада, ҳеҷ илоҷи нафасгирӣ намедоданд.

Шамол ба ҳамон тарзе, ки якбора бархоста буд, якбора фуру нишаст.

Вақте ки Абӯалӣ сарашро бардошт, аллакай дар осмони тираву тор ситораҳо нурафшонӣ мекарданд. Дар паҳлуи вай пирамард Масеҳӣ ва роҳбалад ҳам аз регзор сар бардоштанд.

Якеи шутурҳо набуд. Боз ҳамон шутуре, ки захираи асосии обу озуқаро мекашонд!

Масехӣ барои ниғаҳбонии шутури Абӯаливу худаш истод. Роҳбаладу Абӯалӣ ба ҷустуҷӯи шутури гумшуда баромаданд. Онҳо гирду атроф, ҳар як пастиву баландӣ, ҳар як сиёҳиро бодикқат аз назар мегузaronданд, бо овози баланд садо дармедоданд. Аммо аз шутур ному нишоне набуд!

– Аввал он дар паҳлуи ман буд, – гуфт роҳбалад. – Баъд, гӯё, чин бурдаш! Як машки пуроб ҳамроҳи мо монд, – тасалло медод ӯ. – Хайр, боке надорад, ҳангоми рафтан аз як ҷоҳ то ҷоҳи дигар онро пур кардан мегирем.

Аввал роҳбалад пеш-пеш мерафту Масехиву Абӯалӣ аз ақиби ӯ. Баъдтар роҳбалад ба шутур нишасту Абӯалӣ пиёда шуд.

Субҳ дамидан дошт.

– Бояд дар ҳамин наздикиҳо ҷоҳе бошад, – гуфт роҳбалад.

Онҳо хеле пештар рафтанд. Вале аз ҷоҳ дараке набуд.

– Ҷоҳ бояд ана дар ҳамин ҷойҳо мебуд, – дар тааҷҷуб афтод роҳбалад. Вай Абӯаливу Масехиро гузошта, худ ба тарафи баромадгоҳи Офтоб роҳӣ шуд.

Роҳбалад зуд баргашт.

– Ҷоҳе нест! – гуфт ӯ парешонҳолона.

Ҳамаашон якҷоя ба тарафи ғарб рафтанд, аммо дар он тараф ҳам ҷоҳе дида намешуд.

Сипас бо роҳи омадаашон ақиб баргаштанд. Дар ҳеч ҷой аз ҷоҳ осоре набуд!

Офтоб аллакай ба миёнаҷойи осмон омада, ҳаворо хуб метафсонд.

Онҳо назди буттаи урёне нишаста, аз машки яккаву ягонаашон об нӯшиданд.

Масехӣ аз ҷӣ бошад, ки боз ба варақгардони ҷадвали ситораҳо шурӯъ намуд.

– Ман иштибоҳ кардаам, – гуфт ӯ гайричашмдошт, – мувофиқи чадвал рӯзҳои ситораи Алтайр баъди як ҳафта фаро мерасанд.

– Ақаллан, ҳамин дафъа ахтаршиносӣ пешгӯиҳои ҳаққонӣ менамуд, дарди бахайре буд, – писханде зада гуфт Абӯалӣ.

Нон реголуд шуда буд. Ҳамчу сӯҳони асаб дар зерӣ дандонҳо ғичиррос мезад. Хӯрдани дигаре набуд.

Даме, ки ҳаво ниҳоят гарм шуд, пирамард Масеҳӣ ҳамроҳонашро барои яккултӣ об нӯшидан даъват намуд.

– Ташаккур, ман намехоҳам, – гуфт Абӯалӣ даҳони хушкидашро базӯр кушода, – шумо нӯши ҷон фармод, устод!

Масеҳӣ ҳам нанӯшид.

Агар об фаровон бошад, кас он қадар майли нӯшидан намекунад. Алҳол фикри набудани об аз сарҳа дур рафтан намехост ва пеши ҳамаи фикрҳои дигарро гирифта буд.

Шабона боз ба роҳ даромаданд. Акнун ба ситораҳо назар карда, тахминан тарафи ҷануб роҳ мепаймуданд. Дар интиҳои биёбон бояд шаҳри Ҷурҷон ва ё, умуман, ягон шаҳри дигаре воқеъ гардида бошад. Инаш он қадар муҳим нест, фақат бигзор ягон шаҳр ё деҳа ва ё ҷӯйборе бошад. Бигзор як хона ё буттае бошад, аммо ҳатман бояд ягон ҷоҳ дошта бошад, об дошта бошад.

Масеҳӣ базӯр дар болои шутур истода, хирросзанон нафас мекашид.

Абӯалӣ маҷбуран ӯро чанд қулт об нӯшонд.

Об мададе накард.

– Бехуда масраф накунад, – гуфт Масеҳӣ, – об минбаъд ба шумоён зарур мешавад.

Абӯалӣ хост, ки ўро бо ягон сухани рӯҳафзое ҷавоб гардонад ва шод кунад, аммо аз ҳалқи хушкида танҳо чанд овози хирросӣ бароварда тавонисту бас.

Рӯзи дигар аллакай Масеҳӣ аз ҷой хеста наметавонист.

Сипас ба ҳазёнгӯӣ даромад. Гоҳо ба худ омада, барои фаҳмотар гап задан илоҷе ёфтани мешуд ва изҳори хоҳиш менамуд, ки ўро дар ҳамин ҷо ба ҳоли худаш гузошта бираванд. Онҳо бояд фурсату қуввати боқимодаро аз даст надода пеш раванд, аммо вай дигар ба ҳеч кучо рафта наметавонад.

Абӯалӣ ноилоҷ дастанахро болои ҳам гузошта, хомӯшона дар паҳлуи Масеҳӣ менишаст. Дар ин маврид ягон доруо даво мадад расонда наметавонист. Эҳсоси нотавониву бемуттақоӣ ҳолати аз ҳама даҳшатовартарин аст. Алалхусус, хангоме ки дар паҳлӯят инсоне чон меканаду барои сабук кардани дарду ранҷи ў илоҷе надорӣ.

...Абӯаливу роҳбалад ҷасади Масеҳии тарки оламгуфтаро дар қаъри регзор дафн намуданд, то кафторҳои лошахор онро бароварда пора насозанд.

Баъди як рӯз онҳо шутури дувумиро ҳам гум карданд. Эҳтимол шутур дар ҳамон наздикиҳо бошад, аммо дар онҳо мадори ҷустуҷӯ боқӣ намонда буд. Бинобар ин, роҳашонро ба самти ҷануб идома додан гирифтанд.

Акнун Абӯалӣ пеш-пеш мерафту роҳбалад аз бари ў бо азобу машаққате қадам мениҳод. Ҳар ду ягона шутури боқимондаро дошта-дошта пеш мерафтанд.

Ҳангоми гуруби Офтоб аз ҷониби уфуқ се ҷуссаи бузурге намудор шуд, ки дутояш ҷуссаи одамӣ буд. Он ду ҷусса ҳам ҷуссаи шутурро дошта-дошта, сӯйи инҳо мешитофтанд. Роҳбалад аз пой афтоду ҷашмонашро пӯшид. Якеи он ҷуссаҳо ҳам дар они воҳид ба зону зад.

– Худо ин арвохро фиристодааст, ки чони моро ситонанд, – пичиррос мезад роҳбалад. – Ман хис мекунам, ки ҳозир чон аз танам чудо шуда истодааст.

– Бархез, ин шабаҳи биёбонист! Ман дар ин хусус аз сайёҳон нақлҳои зиёде шунидаам! – гуфт Абӯалӣ.

Вале роҳбалад аллакай чизеро дарк намекард. Фақат суҳанони берабтеро ғурунг-ғурунг ба забон меоварду бас.

– Намозро кам меҳондам, – зери лаб ғур-ғур мекард ӯ, – шукру қаноат намекардам...

– Бархез! – гуфта Абӯалӣ ӯро каме такон дод, аммо қариб буд, ки ҳудаш аз ғояти бемадорӣ аз пой ғитад.

Онҳо боз ба роҳпаймӯй даромаданд. Роҳбалад аллакай худро, зоҳиран, дар осмони ҳафтум медид, ки зери лаб таъбиротеро канда-канда ғуфтан мегирифт.

– Оҳ, падарҷонам! – пичиррос мезад роҳбалад. – Ваҳ, чӣ қадар овози хушу гуворо доранд ин хуру парихо! Ваҳ, чи бӯйи муаттаре!

Роҳбалад аз паҳлуи шутур дошта-дошта беҳолу бемадорона қадам мезад, аз ин тараф ба он тараф мекалавид ва чашмонашро пӯшида, ҳамон пичир-пичир мекард.

Ногаҳон изи пойи шутурро диданд. «Ягон каси дигар ҳам аз ин биёбон гузаштааст», – аз фикр гузаронд Абӯалӣ.

Шутур аз ин роҳ ким-кайҳо гузашта рафта буд. Атрофро заминҳои кишт фаро гирифта буданд, лекин Абӯалӣ инро ҳам ба зудӣ пай набурд.

Роҳбалад аз пичирросзанӣ бозмонд. «Ғап зада истоданаш беҳтар буд, – андешид Абӯалӣ, – таҳти садои ӯ қадам задан осонтар аст».

Баъд аз ҳаёл гузаронд: «Агар боз чанд қадами дигар гузорам, аз пой мефитам».

Шутур аз гаштан бозистод.

Дар рӯбарӯи онҳо хонае меистод. Дар паҳлуи он деворҳои қалъа шуълаҳои Маҳтобро инъикос менамуданд.

Абӯалӣ ба хона наздик омад ва ба дари он тақия зада истод, зеро дигар мадори даст бардоштану кӯфтани дарро надошт.

Ин ҷо шаҳри Абевард буд.

Субҳ, тамоми рӯз ва шаби дароз Абӯалӣ дар хонаи торик мекӯшид.

Дар паҳлуаш роҳбалад ҳам дароз кашида буд.

Баъзан онҳо аз хоб бедор шуда, пиёлаи обро, ки касе дар паҳлуашон гузошта буд, менӯшиданд ва боз аз хуш мерафтанд.

Баъдтар Абӯалӣ фаҳмид, ки онҳоро пирамарди фартути харобае нигоҳубин мекунад. Абӯалӣ чашмонашро бодикқат барӯ дӯхт, аммо рангу рӯяшро дида наметавонист.

Оқибат, субҳдам, баъди ду рӯз, онҳо аз ҷой бархоста, ҷор тарафро аз назар гузаронданд.

Шутур онҳоро ба ҳуди дарвозаи шаҳр оварда буд. Дар кулбачаи шафати дарвоза марди мучаррад – посбони қабристон зиндагӣ мекард.

– Ҳам падару ҳам бобои ман посбони қабристон буданд, – нақл менамуд он мард, – аммо ба Худо бовар надоштанд. Ман ҳам бовар надорам...

Роҳбалад аз шунидани чунин гапҳо кару гунг мешуд. Баъди чунин сарсониву саргардониҳо ҳам панҷ вақт намозашро тарк намекард.

– Ҳеч гуна ҳаёти ондунёи вучуд надорад, – мекандид қабристонбон. – Ҳамаи онҳо дар ҳамин ҷо хуфтаанд!

Барои он ки чунин суханони гочу аблаҳонаро нашунавад, роҳбалад аз хонача баромада дур рафт.

– Пас, шумо ба чӣ бовар доред? – мепурсид Абӯалӣ.

– Ман ба инсон бовар дорам! Худо ёрї намерасонад, лекин одам ба одам ҳамеша дасти ёрї дароз мекунад. Агар касе ёрї нарасонад, маълум мешавад, ки ҳайвон аст, на инсон!

Қабристонбон шабонгоҳон норозиёна ғур-ғур мекард:

– Имрӯз боз як касро ғўронданд. Пештар ба тарзи дигаре мегўронданд: муддати дурударозе чойи қабр интиҳоб менамуданд, то марҳум хушку гарм бихобад. Аммо имрӯз чуқурие кофта, ба даруни об бошад ҳам, мурдари мепартоянд. Не-е, замона дигар шудааст! – оҳ мекашид қабристонбон.

Дар муддати чанд рӯз Абӯаливу роҳбалад қувват гирифтанд. Аз Абевард ҷониби Хоразм қорвони бузургери мучахҳаз менамуданд. Роҳбалад қарор дод, ки ба ин қорвон ҳамроҳ шаванд.

– Бори охирин аз биёбон гузар мекунам, – мегуфт ӯ. – Минбаъд сартарош мешавам, дигар аз роҳи масциду хона қадаме берун намениҳам!

Чурҷон дуртар аз ин ҷо, дар тарафи ғарб воқеъ гардида буд. Қабристонбон барои киро қардани шутуре аз қорвоне, ки ба тарафи ғарб мерафт, ёрї расонд ва Абӯалӣ ба роҳ даромад.

Ҳамроҳи роҳбалад Абӯалӣ ба Хоразм се мактуб фиристонд. Яке – бо арзи ташаккуру миннатдорӣ ва тасвири саргардонӣ ба вазир, дигаре – ба Берунӣ, савумӣ – ба Ширин.

– Агар ба қорвон ҳамла кунанд, ту ҳатман ин номаҳоро пора-пора карда, ба шамол сар деҳ! – хоҳиш мекард Абӯалӣ.

Роҳбалад одами тамоман тарсуе шуда буд. Рӯзе чанд савораеро дида, гумон қард, ки худӣ ҳозир онҳо ҳамла мекунанд ва дар як он номаҳоро пора-пора карда партофт.

Вале савораҳо одамони тамоман безарар буданд.

Абӯалӣ дар ин бора чизеро намедонист. Аллакай ба роҳ даромада буд.

РУҶӮИ САВУМ

Имрӯз аз харитаҳои ҷуғрофӣ Бухороро пайдо намудан осон корест. Вале Гурганҷро ёфтан андаке душвортар аст. Баъди истилои Чингизхон Гурганҷро Урганҷ меномидагӣ шуданд. Шаҳри мазкур борҳо вайрону валангор шуда, хонаҳояш беодам мондаанд. Ҳоло начандон дуртар аз он ҷое, ки Гурганҷ воқеъ гардида буд, шаҳри Хева ҷой гирифтааст. Ҳозир аз Абеварде, ки як вақтҳо шаҳри қадимтарин буд, нишоне боқӣ намондааст. Харобазори шаҳр дар Ҷумҳурии Туркменистон, начандон дуртар аз истгоҳи роҳи оҳани Қаҳқаҳа, воқеъ гардидааст.

Корвоне, ки Абӯалӣ ҳамроҳаш аз Абевард баромада буд, гоҳо аз миёни шаҳрҳо мегузашт. Шаҳри қадимаи Нисо ҳам дар сари роҳ меистод. Бисёрии шоҳони парфӣёнӣ то эраи нав дар Нисо ба ҳок супурда шудаанд. Вале имрӯз ин шаҳрро ҳам аз харита наметавон дарёфт. Харобазорони нимашон зери хокмондаи шаҳри Нисо ҳоло ҳаҷдаҳ километр берунтар аз Ашқобод, дар шафати Боғир ном авули туркманон, меҳобанд.

Нишопур шаҳри уламо, файласуфон ва фуқаҳост.

Нишопур аввалин шаҳрест, ки дар он мадрасаи олии бино кардаанд.

Дар қаъри замини Нишопур водопроводи ҳақиқӣ сохта шуда буд.

«Чӣ гуна шаҳри нозанине мебуд Нишопур, агар корезҳояш дар рӯи замин одамонаш дар зер замин воқеъ мегардиданд», – чунин ҳазл мекарданд дар мамлакатҳои мухталифи исломии онрӯза.

Дар Нишопур файласуфи машҳур – Шайх Абӯсаид зиндагӣ мекард. Дар ин шаҳр миёни Ибни Сино ва Абӯсаид оид ба фалсафа мубоҳисаи тӯлоние ташкил намуданд.

Абӯалӣ дар Нишопур чанд рӯз таваккуф намуд.

Аз Нишопур роҳ рост тарафи Ҷурҷон мебурд.

Корвони азиме аз дарвозаи Ҷурҷон ворид гашт. Ҳамаи ояндагон аз рӯи тартиби муқаррарӣ ҳаққи духул месупурданд. Абӯалӣ ҳам ҳамёнашро омода намуд. Ҳамён хеле сабук шуда буд.

Баногоҳ аз тарафи кӯча гуломони сипоҳӣ намудор шуданд.

– Роҳ диҳед! Роҳ диҳед! – дод мезаданд онҳо ба сари тоҷирон.

Роҳгузарон ба танаи деворҳо ҷафс мешуданд.

Савораҳо пирамарди сарулибоси гаронпӯшERO мебурданд, ки дастонаш занҷирбанд буданд.

– Ин бадбахт кӣ бошад? – пурсид Абӯалӣ аз роҳгузаре.

– Ин амири собиқӣ мо Қобус аст, – ҷавоб дод он ҷурҷонӣ. – Дирӯз маснади ўро писари амир Манучеҳр ишғол намуд.

– Ба кадом сабаб? – парешонхотирона пурсид Абӯалӣ.

Номаи барои амир Қобус навиштаи Берунӣ ҳоло ҳам ҳамроҳи Абӯалӣ буд.

– Сабабашро доништан вазифаи ману шумо нест, – тақсир! – гуфт он ҷурҷонӣ. – Мо одамони бечораем...

Абӯалӣ даруни шаҳр даромад. Нияти ба ин ҷой одамонро ханӯз дар вақти аз Гурганҷ баромаданааш дар сар дошт. Барои амалӣ гардондани ҳамин мақсадаш регзору агбаҳои кӯҳиву ботлоқзорони пурчамчамаро тай намуд. Орзу дошт, ки боз зиндагии осудаҳолоне насибаш мегардад. Шабҳои дароз дар рабӯтҳои рӯи паҳолҳои шӯразада хобидан ба дилаш зада буд.

Раҳораҳ бисёр масъалаҳои илмиро ҳам аз фикр мегузаронд.

«Амир маро ба хидмат қабул мекунад, – орзу мекард Абӯалӣ раҳораҳ. – Бигзор маошаш кам бошад, аммо, ба ҳар ҳол, кулбачаеро иҷора гирифта, додарам Маҳмуд, Ширин ва Алии хурдсолро назди худ даъват карда метавонам. Он гоҳ бо ҳам осуда зиндагӣ мекунем. Муҳимтар аз ҳама – ман зуд ба кори илмӣ машғул шуда метавонам!».

«Ин шахрро ҳам тарк гуфтан лозим мешавад», – қарор дод Абӯалӣ.

Ҳамагӣ чанд рӯз дар корвонсарой истода, тарафи Деҳистон, ба соҳили баҳри Хазар роҳ гирифт.

Дар Деҳистон ӯ бо нархи арзоне дар қабати болои дӯкони хайёт* хоначаеро ба иҷора гирифт. Фақирона мепӯшиду фақирона хӯрок меҳӯрд. Ба миёни мардум камтар мебаромад.

Боғу роғҳои ин ҷо шукуфон буданд. Ҳавояш доимо гарм ва аз сабаби бухори оби баҳр хеле ғализ буд.

Аҳолии шахр аз об таъмин буданд, ҳам ба одамону ҳам ба растанӣҳо об мерасид. Дами сахар аз таъсири боду ҳавои пурнам либосҳо тару сард мегаштанд. Абӯалӣ ҳар сахар аввал ба риёзати бадан машғул гардида, сонӣ ба сари кор менишаст.

Аз рӯи қайдҳои пешакие, ки ҳанӯз дар Гурганҷ рӯи коғаз оварда буд, якбора ба таълифи чанд асар оғоз намуд. Дар охири ҳар рӯзи корӣ гирдогирди ӯ варақҳои навишта ғарам мешуданд.

Хайёте, ки Абӯалӣ дар хонааш иҷора менишаст, номи худро базӯр навишта метавонист. Аммо дар ҳамон вақтҳое, ки Абӯалӣ аҳён-аҳён ба шахр мебаромад, хайёт дуздида-дуздида ба он хонача

* Хайёт – дӯзанда, дарзӣ.

медаромад. Варақхоеро, ки иҷоранишин бо хатти резаи зич пур карда буд, хонданӣ мешуд. Ҳарфҳо шинос буданд, онҳо калимаҳои маълумро баҳам меоварданд. Аммо фаҳмидани маънои умумиашон ниҳоят душвор буд. Хайёт зӯр мезад, ки ақаллан маънои чанд ибораро сарфаҳм равад, аммо сараш зуд ба дард медаромад: «Иҷоранишин китобҳои пурҳикмате менавиштааст!».

«Бигзор нависад, – аз фикр мегузаронд хайёт. – Шояд ягон фақеҳ ё файласуфи машҳур шаваду ба ҳамин васила шаъну шуҳрати хонаи маро бардорад. Муҳимаш он ки иҷорапулиро дар вақт-вақташ месупорад».

Абӯалӣ пули зиёдатие надошт, аз ин рӯ, шамъ афрӯхта наметавонист. Вагарна шабҳо ҳам кор мекард. Аммо шаб барои фикру андеша кулай буд. Гоҳо ҳалли бисёр масъалаҳои норавшан маҳз шабона ба сар меомад. Як шаб Абӯалӣ хунукии сахтеро хис кард, аммо ҳаври баланди ҳавои беруноро медонист. Хунукӣ аз даруни дилу чигараш медамид, дасту поҳояш меларзиданд. Ў барои рафъи сустии ногаҳонӣ ва хунукии баданаш хеле кӯшида, оқибат дароз кашид. Тамоми либосу палоси хонаро ба рӯяш гирифт, аммо ларза дур намешуд.

«Агар баъди сардӣ дар бадан гармӣ пайдо шавад, нишонаи он аст, ки ман ба табларза гирифтор шудаам», – меандешид Абӯалӣ.

Баъди муддате ҳарорати бадан оғоз гардид. Ҳазору як фикру андешаи мубҳам ба сараш мезаданд. Абӯалӣ дандонҳояшро ба ҳам газида меистод, то аз ҳуш наравад. Баъди гармӣ аъзои баданаш суст шуданд. Аллакай шаб шуда буд. Абӯалӣ дар обу арақ ғӯтида, беҳолу бемадор меҳобид.

Касалиро муайян кардан душвор набуд.

– Ман гуфтам-ку, бисёр одамони мо ба табларза гирифтор мешаванд, – шарҳ меод дар рӯзи дигар соҳиби хона. – Ин ҳамин хел ҷой. Аз ин ҷо рафтани

лозим меояд, дар иқлими мо табобат ёфтанат амри муҳол аст!

Абӯалӣ ба табобати худ пардохт. Ҳар гуна доруворӣ тайёр кард. Аммо дард баъди се рӯз аз нав хурӯҷ намуд. Абӯалӣ наздикони хурӯҷро ҳис мекард ва дар муқобили он ҳамчун муқобили ҷанг тайёри медид.

Тамоми мушоҳидаҳояшро аз рафти касалии худ рӯйи коғаз меовард.

Ният дошт, ки баъдтар дар асоси ин қайдҳо рисолае навишта, номашро «Дар бораи вараҷа» гузорад. Рисола барои табибон ғоидаи калон оварда, беморони зиёдеро аз ин касалӣ наҷот хоҳад дод.

Чун шиддати беморӣ паст фурумаду таъсираш камтар шуд, Абӯалӣ қарор дод, ки ба ҷойи дигаре биравад.

Пулҳои ӯ тамои шуда буданд. «Ба Ҷурҷон бояд баргашт. Дар он ҷой ба табобати беморон машғул шуда, қути лоямате пайдо хоҳам кард», – андешид Абӯалӣ.

Вале дар дилаш умеди дигаре ҳам маҳфуз буд: шояд баногоҳ амир Қобус баргардад. Аз ин рӯ, мактуби Беруниро мисли пештара ҳамроҳи худ мегардонд.

Ба Ҷурҷон ӯ бо ҳамёни ҳолӣ баргашт.

Дар корвонсарое қарор гирифта, тамоми либосҳои нави ҳанӯз аз давраи Гурганҷ ҷамъкардаашро фурухт.

Пули либосҳо барои чанд ҳафта умру рӯз мерасид.

Дар бораи ҳолати вазнини бенавоии худ қасидае ҳам навишт:

**«Бузургӣ ёфтам, аммо ба шахре нест микдорам,
Гарон андар баҳо гаштам, валекин беҳаридорам»***

* Байт аз асли арабияш ба тоҷикӣ гардонда шуд (Мутарҷим).

–чунин оғоз мегардид он қасида.

Амир Қобус дар зиндон вафот кард. Барои дафни часади амир дар Чурчон мақбараи азиме сохтанд. Баъд писари нохалафе, ки падарашро зинда-зинда ба гӯри торики зиндон андохта буд, сохтмонро анҷом дод.

Абӯалӣ танҳо ба пораи ноне қаноат менамуд. Нонҳои арзонтаринро меҳарид.

Он шаб охирин варақи боқимондари пур мекард. То ҳадди имкон хурду реза менавишт, аммо, чӣ илоҷ, ин варақ ҳам анҷом пазируфт!

Дар паси девор одаме хирросзанон оху нола мебаровард.

Абӯалӣ кӣ будани ўро аз хӯчаини корвонсарой пурсон шуд.

– Тоҷире бадбахти балхист! – ҷавоб дод хӯчаин. – Аз афташ, яҳоб хӯрдааст, ки сармош задааст. Дар ин шаҳр хешу таборе надорад, дар кучо будани шиносу ҳамсафаронашро ҳам намедонад...

Миқдоре аз дорувориҳои Абӯалӣ боқӣ монда буданд. Ў ҳамонҳоро, ки дилро пурқувват мекарданд ва ҳарорати баданро мефузоварданд, чудо кард.

То саҳар дар сари болини тоҷир нишаста баромад, дорую даво манфиат расонданд. Тоҷир оҳиста-оҳиста ором гирифт ва нафасгириаш ба тартиб даромад.

Ўро хӯрондан лозим буд, Абӯалӣ нони қимати гандум харид. Худаш ин саҳар аз баҳри хӯрдан гузашт.

Баъди ду рӯз тоҷир ба пой бархоста, аз пайи таҷҳизи корвон шитофт.

Барои Абӯалӣ ҷомае тухфавор оварда, миқдоре пулаш ҳам дод.

– Биёед, ҳамроҳ ба Балх меравем. Шумо меҳмони муҳтараму азизи хонадони мо мешавед, – даъваташ намуд тоҷир.

Абӯалӣ даъвати ўро рад намуд. Аммо ба тоҷир фаҳмонда наметавонист, ки Балх дар наздикии Ғазна –

пойтахти Султон Маҳмуд воқеъ гардидаасту дар Балх
ҷонишини султон ҳукумат меронад...

Пештар Абӯалӣ аз пулу тухфаи беморон даст
мекашид. Ҳоло ҳам ҷомаву ҳам пулро бо миннатдорӣ
қабул кард, зеро ба ивази пул коғаз харидан мумкин
буд.

Писари хӯчаини корвонсарой ҳам гирифтори
касали буд. Пойҳои ӯ пайваста меҳориданд. Писарак аз
ғояти хориш поҳояшро хуншор менамуд. Хориш
муддате басанда шуда, боз хурӯҷ мекард. Бачагони
ҳамсоя бо писарак бозӣ намекарданд.

–Дар Ҷурҷон табиби донишманде нест! Як вақтҳо
дар хидмати Амир Қобус ҳаким Абӯсаҳли Масеҳӣ ном
табиби бузурге ҳузур дошт. Одами бисёр фозиле буд.
Шояд шумо ҳам дар бораи он кас шунида бошед? –
мегуфт хӯчаини корвонсарой. – Ҳамин тавр ӯ ба
Гурганҷ гузашта рафт. Ман ҷуръат карда аз ӯ дасти
мадад пурсида натавонистам. Масеҳӣ шогирдон ҳам
дошт. Албатта, ҳозир онҳо ҳам нестанд. Бо рафтани
Амир Қобус одамони наздики ӯ низ рафтанд. Амири
нав, писари Қобус, бо Султон Маҳмуд азми дӯстӣ
дорад.

Абӯалӣ решаи рустани даркорино пайдо кард.
Рустани дар замини паҳлуи корвонсарой мерӯйид.
Решаро тоза карда, каме думбаи гӯсфанд талаб хост ва
равғани молидани тайёр сохт.

Хӯчаин аз он ҳамагӣ се маротиба ба пойҳои
писараш молиду хориш тамоман гум шуд. Абӯалӣ
хоҳиш намуд, ки ягон даҳ рӯз молида истад, то муддати
табобат ба охир бирасад. Хӯчаин барои эҳтиёт онро
махфӣ-махфӣ ба пойҳои худаш ҳам мемолид, то мабодо
дар оянда хориш пайдо накунад.

Акнун Абӯалӣ метавонист то охири умр дар
корвонсарой бепул истиқомат кунад.

Овозаи ҳаками донишманд дар тамоми маҳалла паҳн гардид. Акнун ҳар сахар ба назди Абӯалӣ беморон омадан мегирифтанд.

– Ҳаками бисёр доно будааст, – аз даҳон ба даҳон мегузаштанд ин суханон, – ҳамсои маро табобат кард, додарарӯси маро шифо бахшид. Пули зиёде ҳам намегирад. Чӣ қадаре ки диҳӣ, ҳамонро мегирад, дигар чизе талаб намекунад.

Абӯалӣ соҳиби як миқдор пул шуд.

«Шояд акнун ман ба мақсади зиндагиам расида бошам, – аз фикр мегузаронд ӯ баъзан. – Одамонро табобат мекунам, онҳо хурсанд мешаванд, ба ман изҳори ташаккур менамоянд. Мухточи касе нестам, аз касе қарздор ҳам нестам. Машғулияти илмиро давом дода метавонам. Аммо, афсӯс, касе нест, ки ҳамроҳаш маслиҳат кунем, баҳсу мунозира ороем!».

Дар Ҷурҷон одаме мезист, ки ўро Абӯмуҳаммади Шерозӣ меномиданд. Ў шахсе бадавлат буда, амлоки зиёде дошт. Сухбатҳои илмиро дӯст медошт. Рӯзе аз асп ғалтиду дасташ баромад. Абӯалӣ ба хонаи вай барои даровардану бастанӣ дасташ омад.

Дар хонаи Шерозӣ чашми Абӯалӣ ба «Мобаъдугтабиа»-и Арасту, ҳамон китобе афтод, ки мифтоҳи фаҳмишашро Форобӣ ба дасти ӯ дода буд.

– Бисёр китоби душворфаҳм, – гуфт Шерозӣ, – ким-чӣ хел махлуту мавҳум...

Абӯалӣ баъзе масъалаҳои асосии онро ба Шерозӣ фаҳмонд.

– Ана чӣ хел будааст... – дар ҳайрат афтод соҳиби хонаи пурсарват. – Маълум мешавад, ки шумо на танҳо ҳаками тавоно ҳастед, балки улуми фалсафаро ҳам амиқ фаро гирифтаед. Чунин дараҷаи донишро фақат ду нафар аз одамони маълум доро буданд. Ҳатто рӯзе шарафи суҳбати онон насибам гардид...

– Беруниву Масехиро дар назар доред? – пурсид Абӯалӣ.

– Оре, – зиёдтар дар хайрат афтод Шерозӣ. – Онҳоро шумо ҳам медонед? Ҳа-ха, маро бибахшед... Аз хоҳиши ман дар таачҷуб наафтода, назди тиреза рафта, тарафи ростӣ рӯятонро ба ман мегардонед...

Абӯалӣ дар таачҷуб омада бошад ҳам, ба назди тиреза рафт.

Шерозӣ чанд дақиқа ба рӯйи ӯ нигарон истод.

– Наход бахту саодат ба хонаи ҳақиронаи ман меҳмон шуда бошад?! – ногаҳон ба гап даромад ӯ. – Магар ман худӣ ҳамон Абӯалӣ Ҳусайн ибни Абдуллоҳ ибни Ҳасан ибни Алӣ ибни Синоро мебинам?!

– Шумо номи маро аз кучо медонед? Онҳое, ки маро дар ин шаҳр мешиносанд, танҳо Абӯалӣ гуфта ном мебаранд...

– Чашми мо аз нури саодаташон равшан! – давом меод Шерозӣ. – Пас, ман нахустин аз шумо шодкомаи хабари тозаро мегирифтаам?!

– Чӣ хабар будааст? – пурсид Абӯалӣ ва ҳамон дам аз ҳаёл гузаронд: «Мумкин додарам омада, маро кофта истода бошад?».

– Шуморо худӣ Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ба хидмати дарбори худ даъват мекунад!

– Чӣ тавр ӯ маро даъват карда метавонад?

– Зоҳиран, шумо дер боз дар масҷиди ҷомеи мо набудаед. Як сари қадам он ҷо дароед, хатман дароед! Дар девори масҷид худро худатон мебинед, расми худатонро мебинед! Он суратро Султон Маҳмуд ба амири моён Манучеҳр фиристодааст. Манучеҳр амр додааст, ки онро дар девори масҷиди ҷомеъ овозанд. Пас, чаро хурсандӣ намекунед?!

– Дар он ҷо катиба ҳам ҳаст?

– Ҳаст, бисёр олиҷаноб! «Султон Маҳмуди Ғазнавӣ фозилтарин ва донотарини уламо (баъд аз ин

номатон меояд)-ро барои хидмати дарбори худ меҳонад». Ва аз ҳар касе, ки шуморо мебинад, Султон Маҳмуд талаб дорад, ки ҷоятонро фаврӣ ба хатиб, ё имом, ё амир маълум кунад ва барои ин мукофоти сазовор мегирад».

– Ташаккур, – гуфт Абӯалӣ ва кӯшиш намуд, ки сухани болоро хушҳолона баён намояд, аммо натавонист.

– Ба назарам, ин хабари ман шуморо дар ташвиш андохт, – гуфт Шерозӣ. – Хонаи маро хонаи дӯстатон ҳисобед. Фаҳмидам, ки Беруниву Масеҳӣ аз Ҷурҷон ба хидмати Хоразмшоҳ рафтаанд. Аммо сабаби тарки ёру дӯстон намудан ва ба ин ҷой омадани шумо дар чист?

Ҷойи шакку шубҳае набуд. Аз ин рӯ, Абӯалӣ кушоду равшан ҷавоб дод:

– Сабабгораш даъвати Султон Маҳмуд аст. Шумо, албатта, муносибати ўро бо шоир Фирдавсӣ шундаед ва золимиву хунхориҳои ўро хуб медонед. Султон аҳли маҷлиси моро ба дарбори худ талаб намуд, барои ҳамин аз Хоразм баромада рафта нам лозим омад. Масеҳии куҳансол дар миёнароҳи резгорон аз олам даргузашт. Ў ҳамроҳи ман ба Ҷурҷон омада истода буд. Берунӣ бояд дар дарбори султон бошад, – Абӯалӣ рост ба чашмони Шерозӣ менигарист.

Бисёр чизҳо ба қарордоди ҳозираи Шерозӣ вобаста буданд.

«Наход ҳуди ҳамин рӯз шутуре киро карда, баромада рафтан лозим бошад? Вале кучо бояд рафт? Дастони Султон Маҳмуд бисёр дарозанд».

– Ҳамаашро фаҳмидам, – гуфт Шерозӣ. – Шумо беҳуда дар қорвонсарой қарор гирифтаед. Дар байни мардум камтар гаштанатон даркор. Ман набошам, каси дигар, албатта, шуморо мешинохт. Агар хоҳед, ки дар шаҳри мо бимонед, бояд ягон ҳавлӣ харида, номаълумакак дар он истиқомат карда гардед. –

Шерозӣ ба фикр фурӯ рафт. – Ҳамсои ман ҳавлиашро фурӯхта, ба Нишопур меравад, – Шерозӣ аз нав хомӯш монд. – Намедонам ин фикри худро ба шумо чӣ хел нозук фаҳмонам. Зоҳиран, аз дур сар кардан бехтар будагист... Тамоми умр орзу мекардам, ки дар суҳбати мардони донишманд нишаста, лаззату ҳаловат бардорам. Агар ин хонаро барои шумо харида диҳам, шумо ақаллан розӣ мешавед, ки гоҳ-гоҳ ба ман ҷойҳои номафҳуми китобҳои душворфаҳмро шарҳу тафсир диҳед? Ва ё, мумкин аст, дар бораи донишатон махсус барои ман ягон китобе нависед? Номии шуморо ман пинҳон медорам. Тайёрам, ки шабу рӯз машғули дуову ғотиҳа гардам, то шумо матлаби ночизи маро адо намоед.

Баъди чанд рӯз Абӯалӣ бо хӯҷаини корвонсарой хайрухуш намуда, ба хонаи харидаи Шерозӣ гузашт.

Шариат кашидани сурати инсонро мамнӯъ меҳисобид. Фақат кашидани расми мурғу шохони афсонавию гулу мевачот иҷозат дода шуда буд. Бе ин ҳам, масалан, сурати занеро, ки рӯяшро аз ҷашми бад мепӯшад, чӣ тавр кашида метавонистӣ?!

Бародарзодаи Хоразмшоҳ – Арроқ рӯзе дар базми тарабе тасвири Ибни Синоро рӯйи коғаз оварда буд.

Ҳозир айнӣ ҳамон тасвир дар масҷиди ҷомеъ овозон буд. Албатта, ин тасвир ҳам амали Арроқ аст. Пас, маълум мешавад, ки вай аллакай дар доираи дарбори Султон Маҳмуд мебошад. Ҳамчунин, албатта, ӯ на аз рӯйи хоҳиш тасвири дӯсташро кашидааст. Рӯзе Абӯалӣ, дар вақти набудани одамон, ба масҷиди ҷомеъ омад.

«Ҳоли дӯстонат чӣ шуда бошад, Ҳусайн? Берунӣ дар чӣ ҳол аст? Ё ба мутеият одат накарда буд, аммо султон тобеияти тамоми талаб мекунад. Аз тарафи Хоразм хабари дурусте намеояд. Фақат меғӯянд, ки

Хоразмшоҳ бемаҳал вафот кардааст, ҳоло бародари вай Маъмун, амаки дигарии Аррок, дар сари тахт аст».

Абӯалӣ чониби Гурганҷ боз мактубе фиристонд. Мактуб ба унвони дӯсти тоҷири ӯ равона шуда буд. Вай хатман хабари саломатии ӯро ба бародараш Маҳмуд мерасонад. Абӯалӣ ҳатто ҳамроҳи мактуб ба онҳо пул ҳам фиристонд. Пули зиёде набошад ҳам, дасти онҳоро гирифта метавонист.

Акнун тарҳи ришу мӯйлабро дигар кардан лозим буд. Салларо ҳам дигаргунтар бастан даркор мешуд. Он гоҳ ӯро шинохтан душвортар мегардид.

Абӯалӣ ҳанӯз дар корвонсарой бо Ҷурҷонии ҷавон, ки бо иштиёқи тамои дар дорусозӣ кумакаш мерасонд, шинос шуда буд. Абӯубайди Ҷурҷонии шиимазҳаб аз дасти навкарони Маҳмуд гурехта буд. Он вақт ӯ намедонист, ки шогирди яқумрии Абӯалӣ шуда, биступанҷ соли ҳаёташро ҳамроҳи устодаш мегузаронад.

Алҳол шармгинона ба хона мебаромад. Агар Абӯалӣ дар ин вақт машғули таълиф бошад, шогирд хомӯш меистод ва кӯшиш менамуд, ки ҳатто нафасгириаш ба фикри устод халале нарасонад. Беҳабар аз худ тамоми хислатҳои Абӯалӣ, аз ҷумла, тарзи роҳгардӣ, ҳаракатҳои канда-канда, одати хангоми фикр нимпӯш кардани чашмҳоро чида мегирифт.

Абӯалӣ барои ӯ бобҳои алоҳидаи «ал-Маҷастӣ»-ро нақл мекард. Ба тарзи худ фаҳмидаи бисёр андешаҳои мунаҷҷими Юнони Қадим Батлимусро ҳам ба ӯ гуфта медод. Гоҳо ғарқи андешаҳо гашта, баҳсу мунозираҳои худро бо Берунӣ ёдовар мешуд. Бо вучуди ин ҳама, Берунӣ аз фикри он, ки Замин дар атрофи Офтоб давр мезанад, рӯй наметофт. Абӯалӣ ҳозир ҳам, дар ҳузури шогирдаш, бо Берунӣ баҳс оғоз менамуд. Зимнан, гӯё, ки худ бо худ шохмотбозӣ мекарда бошад,

гоҳ аз ҷониби Берунӣ шарҳу далелҳо меоварду гоҳ аз ҷониби худ. Ҷурҷонӣ дар паҳлуи устод рӯйи қолин нишаста, тамоми гуфтаҳояшро бодикқат гӯш меод. Боре Берунӣ дар мубоҳиса ғолиб омад ва Абӯалӣ ногаҳон аз шарм хомӯш монд. Ў далелу бурҳоноти дақиқ ва хулосаҳои амалӣ меҷуст, то рақибашро мағлуб созад, аммо хулосаҳояш ковок мебаромаданд, тоб намеоварданд...

Баъд Ҷурҷонӣ аз устодаш илтимос намуд, ки фикру андешаҳояшро доир ба илми мантиқ баён кунад вай онҳоро навишта гирад. Ҷурҷонӣ гуфтаҳои устодро бо хатти хонову мучалло батартиб навишта мегирифт. Китоби «ал-Мухтасар-ул-авосит» ба ҳамин тариқа пайдо шуд.

Барои Шерозии хайрхоҳу наққор ҳам китобе навиштан лозим буд.

Шерозӣ ҳар шаб омада сафаҳоти наvero, ки Абӯалӣ шабона барои ӯ менавишт, бодикқат гӯш мекард. Абӯалӣ чунон саргарми кор шуд, ки ба ҷойи як ду китоб навишт. Китоби аввал аз фалсафа баҳс карда, «ал-Мабаъ в-ал-маод» номида мешуд. Китоби дигар оид ба ҳодисаю воқеоте буд, ки ҳуди Абӯалӣ онҳоро ба мушоҳида мегирифт ва «ал-Ирсод-ил-куллия» ном дошт.

Оқибат ӯ таълифи китоби аз ҳама муҳимтарин, китоби тамоми ҳаёти худ, китобе, ки барои ҳар як табиб зарур буд, оғоз намуд. Он китоб «ал-Қонун фй-т-тиб» ном гирифта буд.

Ба ҳамин минвол рӯз аз пайи рӯз мегузашт.

Субҳдам ӯ ба таълифи «ал-Қонун» машғул мегардиду рӯзона ба таълими Ҷурҷонӣ.

Ҳамроҳи Ҷурҷонӣ кор бисёр хуб пеш мерафт. Ў на танҳо тамоми гуфтаҳои устодро навишта мегирифт, балки барои фаҳмидани мазмуну моҳияти ҳар як ибора кӯшиш менамуд. Барои ҳамин, агар Абӯалӣ ягон

маъниву мафҳуми мураккабро баён кунад, ӯ дарҳол шарҳу тафсири онро мепурсид. Минбаъд Абӯалӣ фикрҳояшро соддатар иброз менамуд. Китоби мантике, ки онро барои шогирдаш мегуфту вай навишта мегирифт, хеле содаю фаҳмо буд.

Абӯалӣ баъди таълими Ҷурҷонӣ боз аз пайи фикри китоби дигаре мешуд. Ӯ ҳамеша дар як вақт ба навиштани якчанд асар машғул мегардид.

Бегоҳиҳо Шерозӣ меомад.

Сонӣ шаб фаро мерасид ва Абӯалӣ ба навиштани китоби барои Шерозӣ пешбинишуда мепардохт.

Баъд аз он субҳ медамид.

Аз тарафи Гурганҷ ҳеҷ ҳатту хабаре набуд.

Абӯалӣ аз нав ба навиштани нома медаромад. Ин дафъа якбора ду мактуби якхела навишта, бо дасти одамони гуногун роҳӣ намудашон.

Абӯалӣ намедонист, ки тоҷир кайҳо дар вақти гузаштан аз дарёи Итил мурда, писари калонии ӯ баъди марги падар ҳавлию молу мулкашонро фурухта, ҳамроҳи аҳлу иёлаш ба шаҳри дигаре рафта буд.

Шерозӣ субҳдам ба хонаи Абӯалӣ давида омад. Азбаски ҳамеша бегоҳиҳо меомад, ташрифи ҳозирааш бебало наменамуд.

– Тамоми нақшаҳо барбод рафтанд! – гуфт Шерозӣ. – Касе шуморо шинохта, аз ин хусус амир Манучеҳро хабардор кардааст. Ин амир кайҳо боз муҳаббати худро нисбат ба Султон Маҳмуд исбот кардан мехост. Аз ин рӯ, дар қадом лаҳзае, ки набошад, ғуломон омада шуморо ба ҳузури амир бурда метавонанд. Бибахшед, ки ман бе рухсати шумо ҳолати воқеиро ба яке аз ҳешовандонам арз намудам. Он ҳеши ман дар ҳамсоияи вазири амир истиқомат мекунад. Вазир ба ӯ маҳфӣ гуфтааст, ки дар шаҳри мо будани шуморо ба ғӯши амир расондаанд. Хешам аз ин хусус маро дарҳол воқиф намуд. Ман зуд ба шумо расондам.

– Аз нав ба корвонсарой гузаштан лозим меояд, – гуфт Ибни Сино.

– Не-не! Ман аллакай барои шумо саворие омода намудам. Он хешам ҳатто ба номи Сайидаи ҳокими Рай муаррифиномае тайёр кардааст. Шумо ба Рай меравед...

Ҳамин дам Ҷурҷонӣ ба хона даромад.

– Ин шогирди ман аст, аз ӯ гапи пинҳоне надорам, – гуфт Абӯалӣ. – Туро лозим меояд, ки ҳамроҳи муаллими дигаре машғулиятатро ба охир расонӣ, – гуфт ӯ ба тарафи Ҷурҷонӣ. – Ман бояд аз ин ҷой ба зудӣ биравам. Ҷойи исти маро ба амир хабар додаанд.

– Ман ҳам ҳамроҳатон меравам, устод, – оромона гуфт Ҷурҷонӣ.

– Дурусттар андеша бикун. Агар ин қадар майли рафтан дошта бошӣ, баъдтар меравӣ.

– Ман аллакай ба сари чунин қарор омадам.

– Аммо барои ту ҳаёти осудаҳолонаеро ваъда карда наметавонам.

Абӯалӣ китобҳоро ғункунон суҳанашро давом медод:

– Ба ҳар навъ, андеша бикун...

– Қарорам қатъист, устод! – ҷиддан изҳор дошт Ҷурҷонӣ. – Охир, барои шумо дӯсте ҳамсухбату ёрирасон дарқор аст?

– Кӣ дар ин рӯзгори мо аз дӯстӣ рӯй метобад...

– Ин тавр бошад, ман ҳамроҳатон меравам, устод!

Баъди як соат аллакай устоду шогирд аз Ҷурҷон баромада рафтанд.

Ҳокимзани шаҳри Райро Саййида, яъне «Бону» меномиданд. Рай шаҳри калоне ва бисёр амлоки гирду атрофаш тобеи он буд.

Ҳокими пештараи Рай шавҳари Саййида буд. Аз ӯ Маҷд ном писараки хурдсоли касалие ворис монда буд. Ҳоло Саййида ба ҷойи Маҷд салтанат меронд.

Рохбарии давлатро бар уҳда доштани зане, ки рӯяшро аз ҳар гуна чашми бад мепӯшид, андаке гайримуқаррарӣ метофт, зеро бо вай маслиҳат кардани вазиру сарлашкарону қозиву ашрофон лозим меомад. Бояд ин зан онҳоро фармон меод.

Хоҷагони ҳарам, хидматгори фармонбардораш аз рафти иҷрои ин фармонҳо хабардораш карда меистанд, овозаҳои шахро ба гӯшаш мерасонанд.

Дар як кунҷи хонаи хоси Саййида писараке нишастааст. Ин писари ўст. Писарак зиқ аст. Расман ў ҳокими давлат, амир аст, аммо то дами камоли ў ба ҷояш модараш ҳукмронӣ мекунад.

Писарак ба камол расид, акнун ў ҷавони болиғ аст. Хидматгори ҳассосе ҳар қадамашро зери назорат мегиранд. Ана, вақти аз назди вазир гузаштан ў ба тарзи аҷибе чашмакӣ зад. Ба бону хабар додан лозим аст. Мабодо писари ў фикри сӯйқасдери надошта бошад! Мабодо ҳукуматро ба дасти худ кашида гирифтани набошад! Ана, дар боғ сайругашт дораду ҳамвора гирдогирди буттае мегардад. Баъдтар буттаро аз назар гузарондан лозим: мабодо дар зери он касе пинҳон нашуда бошад, мабодо пичирроси онҳо набаромада бошад!

Тарзи хуфтухобашро ҳам тафтиш кардан лозим! Тарзи таомхурияшро ҳам муоина намудан даркор!

Беҳтар мешуд, агар ўро тамоман аз дарбор берунравӣ намегузоштанд.

– Мегӯянд, ки вай дари хонаашро қулф карда, танҳо менишастагӣ шудааст!

– Бале, тамоми рӯз касеро ба ҳузураш напазируфта, танҳо нишаст!

– Дар хонааш ба чӣ коре машғул буд?!

– Ба ҳеҷ кор!

– Дурӯғ!

– Бале-бале! Кайҳо боз одате пайдо кардааст, ки ба ҳеч кучо намебарояд, касеро дидан намехоҳад. Худ ба худ, танҳо ва бегану ҳарф дар хонааш менишинад. Як рӯзи дароз, ҳатто панҷ рӯз мисли кару гунг нишаста метавонад.

Аз ин гапҳо Саййида ба тарс афтод. Мабодо писараш гирифтори ягон касалӣ нашуда бошад?! Албатта, майлу рағбати ҳукуматрониро дар дил дорад, аммо бе вориси тахту ҷоҳ ҳукумат ба кӣ даркор?! Охир, ҳукуматро ба дасти писари худ бояд дод, на ба ягон каси бегона!

Вазир ана дар ҳамин лаҳза хабар медиҳад, ки ба Рай табиб ва файласуфи машҳур Ибни Сино омадааст.

–Худи ҳамон! – мегуфт вазир. – Афту андомаш комилан ба ҳамон сурати фиристодаи Султон Маҳмуд монанд. Бо Ибни Сино чӣ бояд кард?! Шояд, иззату икромаш намуда, чанд ғуломеро ҳамроҳ кунему ба ҳузури султон фиристем?!

– Иззату икромаш намоед, – қарор медиҳад Саййида. – Аммо ба ҳузури султон фиристодан даркор нест! Мо тобеи султон нестем! Дасти султон аз мо хеле дур аст. Агар Ибни Синоро ба ҳузури ӯ фиристем, султон гумон мекунад, ки мо майли тобеияти ӯро дорем. Бигзор табиб писари моро муолича кунад, шояд аз тобобати ӯ манфиате бинад. Табибони мо касалиро дарёбанд ҳам, сабаби онро пайдо карда наметавонанд. Шояд ҳамин мусофир илочи табобаташро пайдо кунад...

Баъди муддати дурударозе нахустин бор Абӯалӣ паноҳгоҳе намечӯяду пинҳон намешавад. Ӯ дар кӯчаҳои шаҳр озодона қадам мезанад. Бо вай аллакай одамони роҳгузар саломуалейку пурсупос мекунанд, зеро медонанд, ки марде нақӯкор аст. Дар борааш мегӯянд, ки ҳамаро табобат мекунад, алалхусус касалиҳои сахтро аз тахти дилу ҷон муолича менамояд. Боз

мегӯянд, ки ҳатто ба табобати молихӯлиёи писари бону машғул аст!

Сурати султон фиристодаи Ибни Синоро дар хонаи хосаи худ нигоҳ медорад. Гоҳо дар дами танҳой саросар аз назар мегузаронад.

Дар сурат акси рӯи ҷавонмарди тақрибан сисола ва ё, шояд, аз он ҳам ҷавонтаре нигошта шудааст. Мегӯянд, ки дар бораи хираду ғазилати вай аллакай афсонаҳо бофта шудаанд. Чунин ҷавону... Хайр, ҷойи шакку шубҳае нест, вақти Хадичаро ба занӣ гирифтани Пайғамбар аз ин ҳам ҷавонтар буд! Дар қисмати Хадича ҳам, монанди Саййида, ҷашидани лаззати ҳаёти бевазанӣ буда метавонист. Чехраи зебову нуроние дорад ин Абӯалӣ! Аз хидматгори ҳарам пурсидан лозим аст, ки писарашро чӣ гуна табобат мекунад.

Ҳочагони ҳарам дар ин хусус нақлҳои аҷибу ғарибе мекунанд.

Табиби нав Абӯалӣ писари бонуро дар боғ сайругашт медиҳад. Онҳо дар он ҷо дар сояи дарахтон нишаста суҳбат мекунанд. Абӯалӣ воқеаву таърихҳоро нақл мекунаду Маҷд ўро гўш мекунад, ҳарамхоҷагон ҳам ўро дуздiona гўш медоранд...

Маҷд дар қасри муҳташама танҳо мезист. Дар гирду атрофаш хидматгори зиёде ҳалқа зада бошанд ҳам, ҳудро яққаву танҳо ҳис мекард. Модараш бачагонро ба назди ў намегузошт. Ў на рафиқа дошту на ҳамсуҳбате!

Абӯалӣ тақрибан бе доруворӣ муолиҷа мекардаш. Фақат баъзе доруҳои қувватафзой медоду бас. Аммо ҳамроҳаш бисёр сайругашт мекард.

Баъд аз суҳбат бармаҳал ба қаср омада, ўро, ҳуди Маҷдро, маҷбур мекард, ки мустақилона ба риёзати бадан машғул шавад.

Баъди он аз хидматгори хоҳиш мекард, ки ифлосҳои қабри ҳавзро бардоранд. Ин ҳавз дар

миёнаҷойи боғ кофта шуда, солҳои зиёде инҷониб обаш пур накарда буданд. Абӯалӣ барои оббозӣ ёд додани писари Саййида машғул гардид.

Баъди чанд моҳе саломатии Мачд аз ҳамаи хавфу хатарҳо эмин гардид. Ў ҳамроҳи одамон муътадил гап мезадагӣ шуд, гоҳо, ҳатто, ҳудаш ихтиёрӣ ба суҳбат медаромад.

«Китоб ул-маод»-ро Абӯалӣ дар Рай навишт.

Беморон саҳарии барвақт ба ҳузураш меомаданд, онҳоро самимона муолиҷа мекард.

Баъди он ба қаср рафта, ба таълими Мачд машғул мешуд.

Баъдан ба хона баргашта, ҳамроҳи шогирдони дигараш машғулият мегузaronд. Дар ин дарсҳо Ҷурҷонӣ ҳам ҳамроҳи шогирдон иштирок мекард.

Баъзе шогирдон рӯзе ду бор меомаданд – як бор субҳи бармаҳал, вақте ки Абӯалӣ беморонро қабул мекард, дафъаи дувум шабона – ба дарсҳои фалсафа, ҳисоб ва ҳандаса.

Шабонгоҳон Абӯалӣ танҳо мемонд. Таълифи «ал-Қонун фй-т-тиб» суғест пеш мерафт.

«Агар панҷ-шаш сол ҳаёти оромона насибам мегардид, бисёр хуб мешуд», – аз фикр мегузaronд Абӯалӣ.

Вале ҳаёти оромона насибаш нагардид.

Воқеаи басо ваҳмангезе рух дод.

Сипоҳиёни Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ба Рай наздик меомаданд.

– Юришҳои ҳарсола ба Ҳиндустон ўро камӣ кардаанд, – меғуфт Саййида, – моро ҳам зери даст овардан меҳаҳад! Талаб мекунад, ки мо ҳам бочу хироч диҳем, ўро дар масҷидҳо таърифу тавсиф намоем, номашро дар рӯи танғаҳоямон сикка занонем.

Вазири Саййида Абӯалиро ба дарбор барои суҳбати махфӣ даъват намуд.

Аз чӣ хусус рафтани гапро Абӯалӣ пешакӣ медонист. Ҷурҷонӣ ҳанӯз аз аввали субҳ китобхоро рахт мебаст.

– Бонуи моён аз Абӯалӣ барои табобати писарашон Мачд беҳад миннатдор ва сипосгузоранд. Агар Абӯалӣ то охири умр меҳмони мухтарамии шаҳрашон буда метавонист, аз он шоду мамнун мебуданд. Аммо ҳолати рухдодаро худӣ Абӯалӣ мебинанд. Шаҳр дар зери хавфу хатар аст. Ва, мувофиқи фаҳмиши бону, Абӯалӣ бандии Султон Маҳмуд шуданро намехостагистанд. Барои ҳамин бону ба номи бародари шавҳари марҳумашон Шамсуддавла, ки ҳокими Ҳамадон аст, мактубе навиштанд. Мактубу харҷи роҳ дар ҳамин ҷоянд. Аспону хидматгори ҳам барои пеш гирифтани роҳ омодаанд.

Ҳамин тариқ, Абӯалӣ боз бо як шаҳри дигар хайрбод гуфт.

Ҳамроҳи Ҷурҷонӣ ҷониби Ҳамадон раҳсипор гаштанд.

Ба Сайидаи оқила муяссар гардид, ки бо илоче пеши роҳи Султон Маҳмудро бигирад.

Нависанда Унсурӯлмаолии Кайковус, набераи амир Қобус, аз ин хусус дар китоби худ «Қобуснома» чунин нақл мекунад: «...Султон Маҳмуд ибни Сабуктегин ба вай (Сайида) расул фиристоду гуфт: «Бояд ки хутбаву сикка ба номи ман кунӣ, вагарна ман биёяму Рай биситонаму вайро хароб кунаму туро нест гардонам» ва таҳдиди бисёр гуфт. Чун расул биёмаду нома бидод, Сайида гуфт: «Бигӯй Султон Маҳмудро, ки то шӯйи ман зинда буд, маро андешаи он буд, ки туро магар ин рой буваду мақсади Рай кунӣ!? Чун вай фармон ёфту шуғл ба ман афтод, маро ин андеша аз дил бархост, гуфтам: «Султон Маҳмуд подшоҳи оқил аст; донад, ки чун ӯ подшоҳро ба ҷанги чун ман зане набояд омад. Акнун агар биёй, Худой огоҳ аст, ки ман

нахоҳам гурехту чангро истодаам, аз он чӣ аз ду берун набошад: аз ду лашкар яке шикаста шавад. Агар ман туро бишканам, ба ҳама олам нома нависам, ки Султон Маҳмудро бишкастам, ки сад подшоҳро шикаста буд. Маро ҳам фатҳнома бувад ворасаду ҳам шеърӣ фатҳ! Ва гар ту маро бишканӣ, чӣ тавонӣ навишт?! Гӯйӣ «занеро бишкастам», туро на фатҳнома расаду на шеърӣ фатҳ! Шикастани зане бас фаҳр набошад! Гӯянд, ки Султон Маҳмуд занеро бишкаст».

Бад-ин як сухан, то вай зинда буд, Султон Маҳмуд қасди Рай накарду мутаарризи вай нашуд».

Абӯаливу Ҷурҷонӣ аллакай аз ағба гузашта, дур рафта буданд. Онҳо ҷониби Ҳамадон мерафтанд.

ВАЗИРИ ҲАМАДОН

«Синни ман аллакай ба сиву ҷаҳор расидааст, – аз фикр мегузаронд Абӯалӣ, ба тарафи дарбори ҳокими Ҳамадон рафта истода. – Ин айёми ҷамъбасти самараҳои нахустини ҳаёти инсон аст. Айёмест, ки аллакай таҳкурсиву деворҳои иморати зиндагӣ сохта шуда, барои комилан аз даст баромадани бино танҳо бомашро пӯшондану дарунашро андовидан боқӣ мемонаду бас. Аммо таҳкурсии бинои ҳаёти ман кани?! Баландии иморати умрам чӣ қадар аст?! Ҳанӯз аз сад яки нақшаву андешаҳои мо амалӣ нагардондаам, қариб умуман коре накардаам. Пас, ман ба хоҳири чӣ зиндагӣ мекунам?».

Сипас ашъоре, ки начандон пеш аз ин дар роҳ эҷод карда буд, ба хоҳири омаданд:

**Ай кош, бидонаме, ки ман кистаме,
Саргашта ба олам аз пайи чистаме!
Гар муқбилам, осудаву хуш зистаме,
Варна ба ҳазор дида бигристаме!**

– Гиря кунам?! – мегуфт $\bar{u}$ худ ба худ. – Не, набояд гирист!

Агарчи чаҳони ботинашро ғаму андуҳи зиёде фаро гирифта буд, худро бо шеърҳои худ тасалло мебахшид:

**З-он пеш, ки аз чаҳон фуру монӣ фард,
Он бех, ки набоядат пушаймонӣ х (в) ард!
Имрӯз бикун, чу метавонӣ, коре,
Фардо чӣ кунӣ, чун натвонӣ кард?!**

Ин сатрҳоро дар вақти ҳаёти қашшоқонааш, дар қорвонсароии Ҷурҷон эҷод карда буд. Он вақт $\bar{u}$ рӯзе чанд маротиба пулҳояшро мешумурду гуруснагиву нодорӣ маслиҳаташ медоданд, ки нисбат ба чанд ҷарама қоғазҳои холӣ нони ҷави арзон харидан беҳтар аст.

Ба дарбор Абӯалӣро даромадан намонданд.

– Ҷаноби Олӣ саргарми базманд, – мегуфтанд $\bar{u}$ ро.
– Ҷалабаашонро бар болои Ҳилол ид мекунанд!

– Ман ба эшон қори заруре дорам, – кӯшиши гапгузаронӣ менамуд Абӯалӣ.

– Боқе надорад, қори шумо қуҳна намешавад, аз қори ҳазрати Шамс заруртар набудагист!?

Баъд қадом амалдори дарбор берун омад.

– Эшон Тоҷулмулк, муқарраби ҳуди Амир Шамсанд, ба он қас муроҷиат бароед, қораи қоратонро меҷӯянд, – мегуфтанд ба Абӯалӣ.

Тоҷулмулк аввал таҳдирона ба рӯи Абӯалӣ ниғариста, сонӣ ба қушодани мактуби Саййида сар кард.

– Бону ба ман гуфта буданд, ки ин мактубро шахсан ба дасти ҳуди ҷаноби амир расонам, – гуфтани буд Абӯалӣ.

Вале Тоҷулмулк якбора сухани $\bar{u}$ ро бурид:

– Ҷаноби Олӣ ба ман руҳсати хондани ҳама гуна номаро додаанд!

Ҷиристондари шитобқорона хонда, тарафи Абӯалӣ ҷашм дӯхт.

– Бону менависанд, ки шумо донишманде бузургу ҳакиме номӣ ҳастед. Аммо ман шуморо намешиносам. Вақте ки ман шуморо намешиносам, бармеояд, ки шахси он қадар машҳуре набудаед. Дар доираи дарбори амири моён табибони зиёде ҳастанд. Шукри Худой, ҳазрати амирамон сиххату саломатанд ва ба табиб эҳтиёче ҳам надоранд! Шуморо лозим меояд, ки аз ягон ҷойи дигар ҷустуҷӯи хидмат кунед. Фақат илоҷи шуморо ба котибӣ қабул намудан ҳасту бас. Аммо котибонамон ҳам аз ҳад зиёданд, ҳама соҳибмаълумот ҳам шудаанд. Андаке сабр кунед, агар ягон котиб мурад, он гоҳ шуморо дар ҷойи ӯ ба хидмат таъйин мекунам.

Абӯалӣ давоми суҳанонашро шунидан нахост...

Аз қаср баромада ҷониби корвонсарой равон шуд.

«Табиб, ба ҳар ҳол, на танҳо барои ҳукамо даркор аст», – аз фикр гузаронд ӯ.

Онҳо дар корвонсарой раҳти иқомат густарданд.

Баъди чанде ба назди Абӯалӣ беморон меомадагӣ шуданд, баъзеи онҳоро бардошта ҳам меоварданд.

Чурҷонӣ ба устодаш ёрӣ мерасонд.

– Ман то ҳол аз ҳунару истеъдоди шумо дар хайратам, устод, – мегуфт ӯ. – Ҳозир марде омада буд, ки ҳатто сабаби касалиашро дуруст фаҳмонда наметавонист, аммо шумо захми меъда доштанашро дарҳол муайян кардед. Охир, шумо даруни шиками ӯро надида будед?

– Набз ин ҳаракати шарёнхост, ки аз фишор ёфтани васеъ гаштан пайдо мешавад, – гуфт Абӯалӣ. – Муддате ман давраи фишорёбиро берун аз назар мегузоштам. Сонӣ таҳқиқу муоинаро то дами эҳсоси тамоми зухуроти он давом додам. Баъди ин дарҳои рози набз ба рӯям во шуданд. Ҳоло фарқи миёни набзи муътадил ва ғайримуътадилро ба осонӣ фаҳмида метавонам, – идома меод ӯ.

Чурҷонӣ хотираву аъсобошро фишор меод, кӯшиш менамуд, ки ҳама чизро дар ёдаш нигаҳ дорад.

– Набз афтодаву ларзида, ситабру борик, охуйиву мӯрчагӣ, аррагиву думимушӣ, ҷуволдӯзиву дузахмӣ, миёнаву баланд, афтодаву ларзанда, дарозу кӯтоҳ, азиму хурд, тезу муътадил, ҳамвору тихӣ ва тангу дирангӣ мешавад. Ва ҳамаи ин анвои набзро фарқ карда тавонистан лозим аст!

– Ман инро дар ягон китоби тиб нахондаам! – дар тааҷҷуб меафтод Ҷурҷонӣ.

– Ин нукта дар ягон китоб нест, – розӣ мешуд Абӯалӣ. – Оид ба набз ман рисолаи махсусе хоҳам навишт, ки он, мумкин аст, ба «Қонун» дохил шавад. Афсӯс, ки алҳол кам андар ками табибон ҳаракати рағҳоро фарқ карда метавонанд. Баъзеи касалиҳоро, алалхусус ба чашм ноаёнашонро, ман фақат аз рӯи тағйири набз муайян мекунам. Табиати набз ба табиати мусикӣ шабоҳат дорад. Аз рӯи ихтилоли таносуби набз ҳар гуна касалии пӯшидаро ёфтан мумкин аст.

Начандон дуртар аз Ҳамадон Кадбонуя ном ҳокими хурде зиндагӣ мекард.

Дандонҳои ҳоким ликқонак шуда буданд. Онҳо ҳанӯз аз овони бачагиаш сусту касалӣ буданд, аммо ҳозир себро ҳам газида наметавонист.

Хӯчаини корвонсарой хеши дури Кадбонуя буд. Рӯзе ҳар ду вохӯрданд ва саройбон ба Кадбонуя аз хусуси табиби ачибе, ки дар корвонсарой иқомат дорад, ҳикоя кард.

– Ҳидоятгари дастони ӯ худи Худост! – такрор менамуд ӯ ба вачд омада.

Кадбонуя ба Абӯалӣ номае навишт. Дар мактубаш табибу аҳли хонаводаашро ба хидмат даъват намуда, ҳолати касалии худро тасвир карда буд.

Абӯалӣ мисли пештара аҳлу аёле надошт. Танҳо шогирд, дӯст ва дастгираш Ҷурҷонӣ ҳамроҳаш буду тамом.

Онҳо ҳамроҳ ба назди Кадбонуя омаданд.

Муолиҷаи ҳоким ягон кор буд.

Хидматгор аз Ҳамадон катрони зифт овард. Абӯалӣ аз ин қатрон, мӯмиё ва асал маъчуне тайёр намуд. Ин омехтаро Кадбонуя бояд доимо хойида мегашт. Маводи нофеи маъчун дар ин асно ба вораҳо гузашта, дандонҳо мустаҳкам мешуданд.

Баъзан ӯ хандон-хандон хидматгореро наздаш хонда мефармуд:

– Дастатро шуста, кани як ба ана ин дандони ман бирас!

Хидматгор бечуръатона ба дандонҳои пеши Кадбонуя даст мерасонд.

– Бирасон, бирасон, натарс!

Хидматгор бочуръаттар ангушт мерасонд.

– Мебинӣ, тамоман аз чунбиш мондаанд! Маълум мешавад, ки на ҳамаи табибон дурӯғгӯянд!

Кадбонуя ҳокими хеле ҳам хурде буд. Ва, шояд, аз ҳамин сабаб бошад, ӯ ба тарзи хоса худнамоӣ мекард. Ба тамоми тобеони худ унвону лақабҳои болохонадор дода буд. Ба Абӯалӣ ҳам унвони «Шамсулмаолий»-ро додан меҳост.

Муоинаи табиб ӯро хуш омада буд. Абӯалӣ ӯро ҳар рӯз муоина менамуд. Кадбонуя дароз мекашид, шиштухез мекард, гоҳо шах мешуду гоҳо нафаси хирросие мебаровард. Вале дар ҳама ҳолат ӯ қиёфаи мутақаббиронаву мутантани худро нигоҳ доштан меҳост.

Абӯалӣ тамоми шав-шуву садои бадани Кадбонуяро меомӯхт. Чӣ гуна ва аз кучо садо баровардани қифаси синаро месанҷид. Ҳамаи тағйироти набзашро хуб дар хотир мегирифт ва дар ҳайрат овардани ҳокими худро дӯст медошт.

– Ҳоким имшаб бофароғат нахуфтаанд, пагоҳӣ каме ба ғазаб омадаанд, – мегуфт Абӯалӣ.

– Дуруст, – дар ҳайрат мемонд Кадбонуя аз зиракии табиби худ. – Тамоми шаб сагон уллос мекашиданд, пагоҳӣ барои ҳамин ман хидматгоронро сарзаниш кардам.

– Ҳокимам гӯшти барра хӯрдаанд. Гӯшт аз андоза зиёд бирён шуда будааст, – мегуфт Абӯалӣ, меъдаи Кадбонуяро даст-даст кардаву набзашро санчида.

– Тамоман дуруст! – боз дар хайрат меафтод Кадбонуя. – Ман аллакай ҷазои ошпазамро додам!

Дандонҳои ҳоким тамоман мустаҳкам шуданд. Абӯалӣ дарди сари девондор ва исҳоли писарашро ҳам муолиҷа намуд.

Саҳаргоҳон мисли пештара беморонро қабул мекард. Бисёриҳое, ки табобаташонро дар Ҳамадон сар карда буд, низ меомаданд, зеро Ҳамадон начандон дур буда, роҳи миёна ҳамагӣ ду-се фарсах дарозӣ дошт.

Дар корвонсароии Ҳамадон ӯ танҳо ҷарроҳҳои одӣ – шикастабандӣ ва даровардани сутунмуҳраҳои баромадаро ба ҷой оварда метавонисту бас. Дар ин ҷо, дар хонаи васеу равшан ӯ санги обдони бемореро, ки борҳо назди вай ба корвонсарой омада буд, дур андохт. Олоти ҷарроҳиаш кӯҳна, аз ҳамонҳое, ки ханӯз Қамарӣ дар Бухоро тухфа карда буд ва аз ҳамонҳое, ки дар Хоразму Гурганҷ устоҳои соҳибтаҷриба мувофиқи нақшаҳои ҳуди Абӯалӣ сохта буданд, иборат буданд.

Дар ҷарроҳиро Ҷурҷонӣ ҳамдастӣ менамуд. Абӯалӣ гурри бинии чандин беморонро дур карда, захми чашми як писараки панҷсоларо муолиҷа намуд. Аз ҷарроҳии чашм ифтихори маҳсусе дошт.

– Хусусияти ин касалиҳоро ҳатман дар «Қонун» тасвир бояд кунам, – мегуфт ӯ шабона ба шогирдаш, – то ҳар як табиб усули ҷарроҳии онҳоро омӯхта тавонад.

Ҷурҷонӣ таълифотро сафеднавис мекард.

– Устод, имрӯз ман бист саҳифаро рӯйбардор кардам, аммо боре ҳам номи Илоҳиро дучор наомадам, – мегуфт баъзан Ҷурҷонӣ.

– Бале, дуруст пай бурдаӣ! Онро дар як-ду ҷое, ки салоҳ медонӣ, илова бикун!

Он гоҳ Ҷурҷонӣи покизакор ибораи «ва ин бемориро давои зикршуда шифо мебахшад»-ро ба

таври «ва ин бемори ро бо мадади Илоҳӣ давои зикршуда шифо мебахшад» таҳрир менамуд.

Гоҳо дар вақти муоина Кадбонуя мепурсид:

– Абӯалӣ, магар ин рост аст, ки ту ҳамон Ибни Синое ҳастӣ, ки ўро Султон Маҳмуд ба хидмати дарбораш даъват менамояд?! Мегӯянд, ки ҳатто вай чихил тасвири туро ба шаҳрҳои мухталиф фиристодааст. Боз мегӯянд, ки сурати ту дар дасти амири моён Шамсуддавла ҳам будааст?!

– Бале, султон маро даъват карда буд, – ҷавоб гардонд Абӯалӣ.

– Худи султон туро даъват мекунад, аммо ту ба ҳузураш намеравӣ! – ба ханда сар кард Кадбонуя ва баъд аз ғуруру такаббур ба фаххос даромад. – Султон даъватат мекунад, аммо ту дар хидмати манӣ...

Шиками амири Ҳамадон Шамсуддавла ба хала даромад.

Начандон пештар ў дар саросари дарбор базм ораста, ғалабаҳои ҷангии худро ҷашн мегирифт, дар тамоми гирду гӯша мансабдорони ширакайф сарсарӣ мегаштанд. Ҳоло саросари дарборро хомӯшӣ фаро гирифта буд.

Хидматгори охиставу бесадо қадам зада, ба ҳамдигар пичирросзанон мегуфтанд:

– Ором! Шиками амир дард мекунад!

Танҳо як одам–худи амир доду фарёд мебаровард.

Амир Шамс аз марг метарсид. Аз банди дасти муқаррабони худ саҳт дошта, ба ҷашмонашон нигариста мепурсид:

– Табибон чӣ гуфтанд?! Аз ахтаршиносон пурсидед?! Толеи ман дар кучост?!

Аз нишон додани толеъ ба Шамс мулоҳиза мекарданд.

Мувофиқи пешгӯии ахтаршиносон Шамс дар ҳамин рӯзҳо ба муваффақиятҳои азими ҷангӣ ва нияту хоҳишҳои нойил мегардид.

Аммо вай сар ба болин ниҳода, аз ғояти дард ба худ мепечид, доду нола мебаровард, ҳақорату дашном медод.

Ногаҳон ба хотири Тоҷулмулк Ибни Сино омад.

«Дар бораи ӯ ба Шамс гуфтан лозим, – қарор дод Тоҷулмулк. – Агар ин табиб аз дард начоташ диҳад, ман барои ӯро овардан инъом хоҳам гирифт. Агар табобат карда натавонад, ҷазо насиби худи табиб хоҳад шуд. Кори ман – овардан».

Дар танаффуси миёни хурӯчи касалӣ, вақте ки Амир Шамс базӯр-базӯр оху нола мекард, Тоҷулмулк ӯро аз Абӯалӣ, ки ҳамроҳи муаррифиномаи худи Саййида омада буд, воқиф гардонд.

– То ҳол дар андешаи чӣ будӣ!? – доду фарёд бардошт Шамс, дардро фаромӯш карда. – Ту ҳам мисли инҳо, – амир табибони дарбораширо нишон медод, – маро куштан мехоҳӣ?! Зудтар аз пайи ҷустуҷӯи ӯ шавед!

Саворагон ҷониби корвонсаройҳо шитофтанд.

– Ҳа, ҳамин хел як табибе буд, – гуфт хӯчаини корвонсаройи аз ҳама қашшоқтарин, – ҳоло ба хидмати Кадбонуя рафт. Бисёр беморонро муолича мекард. Баъзеҳо акнун ба ҳамон ҷой барои табобат мераванд.

– Кадбонуя тобей ман аст! Табиби ӯро ситонед! – фармон медод Шамс.

Рӯзи дигар Абӯаливу Ҷурҷонӣ боз ворида Ҳамадон шуданд.

Онҳоро сипоҳиёни Шамс мебурданд. Сипоҳиён онҳоро дар вақти рахтбандӣ чунон саросема карданд, ки ба назари Абӯалӣ қавлашон дурӯғ намуд.

– Ҳамагӣ чандрӯзакак пештар Шамс сиххату саломат буд. Шояд ӯ моро ба сифати тухфа пешкаши Султон Маҳмуд фармуданӣ бошад?! – маслиҳат мекард ӯ бо Ҷурҷонӣ. – Агарчи то ҳол Шамс аз дӯстии султон канора мечуст... Дар роҳ як гурехтанро намесанчем?!

Сипоҳиён онҳоро таъқиб менамуданд, аз ин рӯ, имкони гурез пайдо нашуд.

Чурҷонӣ дар беруни дарбор интизори устод меистод.

Абӯалиро даруни дарбор бурданд. Ёро ҳамон Тоҷулмулк истикбол гирифт. Акнун Тоҷулмулк хушнудона калла меҷунбонд. Абӯалӣ аллакай аз хонаҳои дарун оҳу нолаи Шамси беморро мешунид. Ё фаҳмид, ки фиребаш надода будаанд.

Ҳолати касалии Шамсуддавла равшан буд: чароҳати меъда ва рӯдаҳо. Айни ҳамон таърихе, ки бо амири Бухоро рух дода буд. Гӯё тамоми амирони кабир маслиҳат кардаанд, ки гирифтори бемории яхела мешаванд.

Абӯалӣ хоҳиш кард, ки фавран доруи пасткунандаи дард омода намоянд. Маъҷун аз зира, тухми чаъфарӣ, тухми зардҷома, бодомии талхак ва чанд ашёи дигар таркиб меёфт. Ва ҳамаи инро бо асал омехтан лозим буд.

Маъҷунро табиби дарбор омода мекарду худи Абӯалӣ ба тарзи дорусозии ӯ назорат мебурд.

Муддати кӯтоҳе нагузашта ҳолати саломатии Шамс беҳтар гардид. Абӯалӣ ҳамчунин фармуд, ки барои нишондани дарди рӯдаҳо қиёми ҳулбӯ тайёр кунанд.

– Хуб, ҳамон табибе, ки аз Рай, аз назди беваи бародари марҳуми ман омада буд, ту ҳастӣ?! – пурсид Шамс дар ҳолате ки Абӯалӣ ёро бодикқаттар муоина менамуд.

– Бале, манам, – Абӯалӣ хост, ки номаи муаррифиро аз ҷайб берун орад.

– Мактуб лозим нест! Коре, ки ҳозир анҷомаш додӣ, беҳтар аз ҳар гуна мактубе туро мешиносонад!

Абӯалӣ нақшаи муолиҷаро фикр карда баромад. Доруворихои борҳо санчидашударо ба рӯйхат гирифт. Рӯйхат аз решаи суъд, зирадона, кундури суда, зифти бутм, рағғани ҳино ва таркиботи дигар иборат буд.

Ҳамин дам барои Шамс ҷоми шароб оварданд. Пеши Абӯалӣ ҳам қадаҳ ниҳоданд.

– То гоҳи ба кулӣ сӣҳат ёфтан аз ин чиз андаке парҳез мебоист кард, – гуфт Абӯалӣ. – Ман муқобили майхурӣ нестам, ба шарте ки он манфиат бахшад. Аммо ҳозир андаке ҳам аз шароб истеъмол фармоям, боиси таҷаддуди дард мегардад ва, ҳатто, дар илоҷаш музтар мемонам.

– Хайр, майлаш, бибар! – фармон дод Шамс ба хидматгор. – Фақат хушёр бош, боз дар роҳ нанӯшӣ!

Абӯалӣ аз ҷой бархост.

– Ба кучо?! – дар таъҷуб афтод Шамс. – Аввал шаробнӯширо манъ кардӣ, акнун худат меравӣ?! Агар касал бошам, ту бояд дар ҳузури ман истӣ! Агар сӣҳат бошам, иҷозати шароб бидеҳ!

– Дар беруни дарбор маро... хешбачаам интизор аст, – гуфт Абӯалӣ. – Ё ҷойи рафте надорад.

– Пас, чаро хомӯш истодаӣ? – дар ҳайрат омад Шамс. – Зудтар мегуфтӣ намешуд?! Ҳама коре мекунанд, ки пули маро ба илоҷе ситонанд, аммо ту хомӯш истодаӣ! Ғами хешбачаи ту ро меҳуранд. Барояш хона ёфта медиҳанд. Аммо барои худат аз қасри ман хонаи алоҳидае ҷудо мекунанд.

Абӯалӣ ба табобати амири Ҳамадон – Шамсуддавла муддати дурударозе машғул гардид.

Дарду халае, ки гоҳе пайдо мешуд, он қадар таъсире надошт. Рафта-рафта касалӣ тамоман нопадид шуд.

– Канӣ, имрӯз иҷозати майнӯшӣ медиҳӣ?! – мепурсид Шамс ҳар рӯз.

Доруворӣ таъсири неқ мерасонд. Абӯалӣ ҳис мекард, ки захмҳо аллакай баҳам омадаанд. Аммо табобатро давом додан лозим буд.

Баъди қавӣ шудани дил ва рӯзи ҷиҳилу якуми табобат Абӯалӣ ба Шамс руҳсат дод, ки ним ҷуръа шароби тозаи ангур бинӯшад.

Худи ҳамон рӯз Абӯалиро ба хона оварданд. Ин хонаро барои ӯву Ҷурҷонӣ ҷудо карда буданд. Хона васеу барҳамо ва дорои таҷҳизоти гаронбаҳо буд.

Чурҷонӣ аллақай тамоми китобҳои барои тадқиқоту машғулияти илмӣ даркориро паҳн карда монда буд.

Дастнависи «Қонун» дар ҳуди ҳамон варақе, ки чиҳил рӯзи расо пештар Абӯалӣ таълифашро қатъ намуда буд, кушода меистод.

РУҶЌӢ ЧОРУМ

Таърихи пайдоиши шаҳри Ҳамадон дар зулмоти ҳазорсолаҳо нопадид мегардад. Ҳамадоние, ки як замон Эқботон номида шудани Ҳамадонро медониста бошад, ба нудрат дарёфт мешавад. Шаҳри Эқботон пойтахти мамлакати бузурги Мидиён буд. Шох Дорои Аввал аробасавор дар ин шаҳри асосии худ бисёр сайругашт мекард. Искандари машҳур – сипаҳсолори беназири мақдунӣ лашкари Дорои Савумро мағлуб намуда, зимни ҳамлае Эқботонро тахти тасарруф даровард. Ба ин васила ганчи ниҳону хазинаи гароне насиби Искандари Мақдунӣ гардид. Ин воқеа соли 324-уми то эраи нав, ҳазору сесад сол муқаддам аз ҳаёти Абӯалӣ рух дода буд. Минбаъд Искандари Мақдунӣ охириҳои тобистон ва тамоми тирамоҳонро дар Эқботон мегузаронд.

Мисгару кафшдӯзон ва хатибу қозиёни чаласавод ҳар рӯз аз канори харобазори азим – девораҳои фарох мегузаранд, аммо пай намебаранд, ки дар ин ҷой ибодатгоҳи муаззами Қуҳандиз (Арк), ки муаррихи замони қадим Ҳеродот тасвираш намудааст, қомат афрохта буд.

Вале раҳгузарон пеши пой зада гузаштани шери қавипайкари сангинро дӯст медоранд. Ин шер ҳазор сол боз дар болои мучассамапоя меистод. Аммо вақте ки бобову бобокалони Амир Шамс дар Ҳамадон салтанат меронданд, амр доданд, ки пайкара ҳамчун мучассамаи нодаркори бутпарастӣ яқсони замин карда шавад. Дар ҳамон ҷой ин пайкара ҳазор соли дигарро

хам бидуни ғамхориву ниғаҳбонӣ пушти сар мекунад. Ва он ҳама роҳгузару бачагоне, ки барои дилхушӣ пайкараи сангинро пеши пой мезананд, намедонанд, ки баъди ҳазор соли барзиёд аз ҳаёти онҳо Созмони муҳофизати мучассамаҳои Эрон (соли 1909) ин шерро дар майдони махсусе бармегузорад.

Шамс боз ба юриш баромаданӣ буд.

Ӯ ба минтақаи кӯҳистон, ки дар он ҷой шаҳри Кирмоншоҳ воқеъ гардида буд, лашкар кашидан меҳост. Ният дошт, ки ҳокими Кирмоншоҳро мағлуб намуда, ҳазинаашро ба даст оварад ва аз ҳисоби он ҳазинаи тамоман холигаштаи худро пур кунад.

Ба Абӯалӣ фармон дода буд, ки ҳамроҳи Шамс озими сафар гардад.

– Ту табиби шахсии ман ҳастӣ ва то даме, ки зиндаам, дар ҳама ҷой ҳамроҳи ман хоҳӣ буд! – борҳо такрор менамуд Шамс.

Чанд рӯз пештар аз баромадани лашкар Шамс ба Абӯалӣ гуфт:

– Дар ҳар ҷой гап аз донишмандии ту меравад. Шайхе аз Бағдод омада буд, пурсид: магар рост аст, ки дар шаҳри шумо ҳуди Ибни Сино, – «Ҳамон файласуфи бузург зиндагӣ мекунад?!». Ман гуфтам, ки рост. Ӯ духтури шахсии ман аст. Навакак ишками маро муоина карда буд...

– Бале, ман аз уламои Бағдод чанд нома гирифтам ва худам низ ба онҳо мактуб навиштам. Онҳо навиштаҷоти маро хондаанд...

– Дар илми ҳайъат ҳам, албатта, соҳибмаълумот будагистӣ? – пурсид Шамс.

Абӯалӣ номафҳумона сар чунбонд, зеро барои Шамсе, ки аз овони тифлӣ дар рӯҳияи боварӣ ба танчим тарбият ёфтааст, беҳудагии толеъбиниро собит намудан амри муҳоле мебуд.

– Канӣ, як толеъро омода карда бибин, ки барои юриш вақти мусоид интиҳоб кардаам ё на?! Толеъбинони ман мегӯянд, ки вақти бехтаринеро

интихоб намудаам. Вале, ба ҳар ҳол, онҳо ҳуққабозу кисабуронанд ва дар илми ҳайъат кам чизеро сарфаҳм мераванд! Акнун ману ту онҳоро месанҷем...

Шабона ҳамроҳи Ҷурҷонӣ суҳбаткунон Абӯалӣ ба сохтани толеъ пардохт. Ҷурҷонӣ аз ин ба ҳайрат афтод, зеро медонист, ки устодаш ҳамеша ба ҳоли толеъбинион меҳандид.

– Берунӣ ҳам барои Амир Қобус толеъ месохт, – гуфт Абӯалӣ, – агарчи фарзиёти ӯ доир ба ҳаракати Замин дар атрофи Офтоб бо толеъбинӣ мувофиқате надоштанд!

Толеъбинион дарбор аз рӯйи ситораҳо танҳо муваффақият, музаффарият ва сарватёбиро пешгӯӣ мекарданд.

Аммо Абӯалӣ баръакс – бемуваффақиятӣ ва мағлубиятро!

«Бидуни толеъбинӣ ҳам аён аст, ки Шамс муҳорибаро хоҳад бохт, – аз фикр гузаронд Абӯалӣ. – Кишвари ношиноси кӯҳистон. Мардумонаш бақувват. Ва ҳатто Шамс барои муддати кӯтоҳе ғалаба ба даст оварад ҳам, аз он ба кӣ ғоида хоҳад расид – ба лашкаркашони ҳарис?! Оре, фақат ба ҳамонҳо! Ҳаракат мекунам, ки Шамсро аз юриш боздорам», – қарор дод Абӯалӣ.

– Ту, албатта, табиби беҳамто ҳастӣ! – гуфт Шамс, вақте ки Абӯалӣ бо толеъ назди вай омад. – Файласуфи машҳур ҳам ҳастӣ! Дар шеърӯ шоирӣ ҳам моҳирӣ, ман дар базмҳои худ инро нағз фаҳмидам. Аммо дар санъати танҷим чизеро намефаҳмӣ! Беҳуда мачбурат кардам, ки ба ин кор машғул шавӣ. Ин дафъа ғалаба насиби ман хоҳад шуд! Толеъбинион ман ҳам ин дафъа ростӣ гапро гуфтанд! Вақте ки ҳамроҳи сипоҳиёни ман воридаи Кирмоншоҳ мегардӣ, ту ҳам ба ин гуфтаҳо бовар ҳосил хоҳӣ кард!

Абӯалӣ хомӯш меистод.

– Ҷаро ту хомӯшӣ?! – изҳори тааҷҷуб намуд Шамс. – Наход ту фикр кунӣ, ки ман – сарлашқаре, ки дар

боби санъати ҳарбузарбаш бар ақсои олам овозаҳо паҳн гардидааст, – дар ин маврид Шамс ишками сикхатёфтаи худро мутакаббиро на пеш баровард, – аз дасти кадом ҳокимчае шикаст хурам?! Ана, мебинӣ, вай дар пеши пойи ман сар ҳам хоҳад кард, ба зориву дуо раҳму шафқати маро пурсон хоҳад шуд!

Абӯалӣ лаҷоми гуфтугӯро ба дигар тараф кашидани мешуд. Мегуфт, ки мардуми деҳот рӯдаву шикамба меҳуранд. Заминҳо хушк мешаванд. Аз ин рӯ, шумораи сипоҳиёро камтар карда, пули зиёдатири барои обшори заминҳо харч намудан беҳтар мебуд. Боз мегуфт, ки ӯ – амир Шамс оқибат ғуломи ғуломони худ хоҳад шуд, зеро сипоҳиён ҳар қадар зиёд бошанд, барои маоши онҳо пули зиёдтар харч хоҳад гашт...

– Сарҳисобатро гум кардаӣ! – гапи ӯро бурид Шамс. – Ту ба кори худ машғул шуда, маро табобат кунӣ, кифоят аст! Дар бораи маоши сипоҳиён бошад, ғами онҳоро ман меҳурам!

Баъди муддати кӯтоҳе сипоҳиёни Шамсуддавла ба минтақаи кӯҳии Кирмоншоҳ лашкар кашиданд.

Пас аз якуним моҳ боқимондаҳои лашкараш шармандаву шармсор ақиб баргаштанд. Наздики Ҳамадон омада, Шамс тарсону ларзон ба дарвозаҳои пойтахти худ менигарист, зеро амири мағлубшударо рухсати вуруди шаҳр навода ҳам метавонистанд. Он гоҳ ба мусофири бечораву оворае мубаддал мегардид. Аммо ҳоло дарвозаҳои шаҳр кушода буданд.

Баъди муҳорибаҳои бохташуда Шамс аз нав ба майнӯшӣ сар кард. Ӯ риштаи корубори давлатии бе ин ҳам саргумшударо аз даст раҳо намуд.

«Мамлакати ҳамин гуна роҳбарӣ кардан даркор аст!? – Бисёр вақтҳо аз фикр мегузаронд Абӯалӣ. – Вақте ҳукумат дар дасти одам аст, ба рӯйи ӯ ду роҳ кушода мешавад. Роҳи якум роҳи халқи худро ба рифоҳат овардан ва маърифатнок намудан аст. Роҳи якум роҳи баровардани канал ба заминҳои ташналаб ва аз бочу хироч озод намудани деҳқонони қашшоқгашта

мебошад. Роҳи якум роҳи дониш аст. Мактабу мадрасаҳо кушодан, шифохонаҳо сохтан ва санъату косибиву савдору ривоч додан лозим аст! Он гоҳ мамлакат гул-гулшукуфону мардуми он тавоно мегардад ва шаъну шуҳрати амир асрҳои аср баҳо мебинад. Тамоми мардуми пасоянд омоли чунин амиро омӯхтан ва аз он ибрат гирифтани меҳоянд.

Роҳи дигаре ҳам аст. Ин роҳ роҳи ба ҳукумат дахл додани кундакӯ ҳарисон аст. Ингунаҳо пораи нони охиринаи деҳқононро кашида мегиранд. Барои онҳо на дониш лозим аст, на ҳунари! Тамоми ғамхориҳои онҳо барои лашкар аст. Чашми умеду боварии онҳо ба сипоҳиён банд аст, зеро халқ аз дасташон ба дод омадааст. Ҳарисон амири худро таърифу тавсифҳо мекунад, агарчи дар баҳои ваъдаи ғоидаи зиёда тасвиронд дар ҳар лаҳза ӯро фурӯшанд. «Ватан он ҷост, к-озораш набояд!» – онҳо чунин мақола бифта баровардаанд. Наход ягон вақт ба сари ҳукумат ягон амири хирадманду соҳибмаърифате наояд?! Наход ягон вақт давлати адолатноку шукуфоне пайдо нашоад?» – фикр мекард Абӯалӣ.

Рӯзе дар байни айшу нӯшҳо сари Шамс ба дард даромад. Вай Абӯалиро даъват кард. Абӯалӣ бо нӯшдори махсусе ӯро табобат менамуд.

– Ман дар чашмони ту нисбат ба худ эҳтироми даркориро намебинам! – гуфт ногаҳон Шамс.

– Чаро?! Ман аз шумо миннатдорам! Шумо барои ман хона ҷудо кардед. Ман акнун имконияту шароите дорам, ки ба илм, шогирдон, беморон машғул гардам...

– Гумон мекуни, ки ман толеи тӯро фаромӯш кардам?! Ҳама он вақт ба ман дурӯғ гуфтанд, ягона ту, натарсида, ростӣ гапро гуфти! Чӣ гуна аз юриш маро боздоштани шуданатро ҳам дар хотир дорам!

– Ман танҳо маслиҳат дода метавонам, боқӣ ҳамаро худӣ амирам ҳал мекунад...

– Гирду пешро кисабуру аблаҳу ҳуққабозон фаро гирифтаанд!

«Амир чӣ гуна, тобеонаш – намуна!», – аз фикр гузаронд Абӯалӣ, вале хомӯш монд.

– Чаро ту пайваста хомӯшӣ? Ва ё ба фикри ман розӣ нестӣ?!

– Гӯшам ба шумост! – гуфт Абӯалӣ.

– Ман чунин қарор додам, ки... – Шамс сонияе хомӯш истод. – Модоме ки чунин олими беназирӣ, бояд ба корҳои давлатӣ ҳам хуб сарфаҳм биравӣ. Мегӯянд, ки ту ҳоло дар илми фикҳ ҳам чанд китоб навиштаӣ... Ҳамин тавр не?!

– Дар ҷавонӣ муддате ба тафсири фикҳ пардохта будам, – гуфт Абӯалӣ мулоҳизакорона. Ё фаҳмидан меҳост, ки ин ҳама фикрҳои таҳдори Шамс чӣ маънӣ доранд.

– Дар сурате ки фақхро ба ҳубӣ медонӣ ва дар улуи дигар ҳам соҳибмаълумотӣ, бояд ба коре машғул гардӣ.

– Ман машғули қорам. Саломатии амирамро муоина мекунам, – оғоз намуд Абӯалӣ.

– Муоина намо, муоина намо! Бисёр хуб муоина мекуни! Аммо, ғайр аз ин, ба чӣ коре машғули? Китоб менависӣ?!

– Бале, китоб менависам. Ҳоло ҷузъи якуми «Қонун»-ро тамом мекунам. Дар хотир доред, рӯзе дар ин бора нақл карда будам. Боз ду китоби дигаре дар илми тиб менависам – яке доир ба муолиҷаи дил ва дигаре доир ба ҳала, қулинҷ...

– Доир ба қулинҷ бошад, бисёр хуб аст! – аз хурсандӣ ба ҷунбиш даромад Шамс. – Онро ҷунон бинавис, ки ҳар кас истифода бурда тавонад. Ва тамоми буду шудӣ қорат ҳамин?!

– Боз беморонро муолиҷа мекунам, ҳамроҳи шогирдон машғулият мегузаронам...

– Беморону шогирдонат таваққуф карда метавонанд.

Абӯалӣ аз нав хомӯш монд.

Шамс ногаҳон ба ҳанда даромад.

– Ман туро зирактар меҳисобидам. Ним соат боз ҳамроҳат суҳбат мекунам, аммо мақсади маро пай намебарӣ. Ҳол он ки ҳар кадом ходими дарбор чӣ хостани маро кайҳо мефаҳмид! Барои Тоҷулмулк як калима ҳам кифоят менамуд!

Абӯалӣ ҳамон хомӯшӣ мегузид.

– Ё аз пешниҳоди ман хурсанд нестӣ?! Ман туро вазири худ, одами дувуми ҳукумат таъйин карданӣ ҳастам, аммо маро таҳсине ҳам намехонӣ...

– Ин унвони беҳад олист, – баъди таваққуфи тӯлоние ҷавоб дод Абӯалӣ. – Ин кор қувваи зиёдеро талаб мекунад, аммо ман умед доштам, ки якумрӣ машғули илму дониш гардам...

– Бас аст! – сухани ўро бурид Шамс. – Охир, чаро ин хел бошад?! Вақте аз одами дуруст дархост менамоям, ки ба корҳои давлатӣ машғул гардад, албатта, рад мекунад. Аммо ҳуққабозон аз ҳар тарафу ба ҳар василае мансабро ба даст медароранд ва сонитар кас мефаҳмад, ки мамлакатро дуруст идора карда наметавонанд. Фикри ту ҳам ҳамин тавр нест?! Ростагро гӯй!

– Ҳамин тавр аст, – гуфт Абӯалӣ.

– Пас, чӣ хеле ки меҳроӣ, ҳамон хел идора карданро сар кун! Барои шахсе, ки соҳиби мансаби олий мегардад, аз рӯйи қонун хилъат инъом кардан лозим аст. Пагоҳ саҳарӣ ботантана хилъатро ба ту мепӯшонанд ва ту ба кор сар мекуни.

– Ман розӣ, – гуфт Абӯалӣ. – Вале ҳамон тавр амал мекунам, ки худам онро мувофиқ донам. Албатта, маслиҳати шуморо фаромӯш нахоҳам кард, – илова намуд ў. – Бисёриҳо норизо ҳам мешаванд...

– Норозӣро ман бар уҳдаи худ мегирам, – қоҳ-қоҳ зада хандид Шамс. – Бирав, бирав, дарди сари ман аз доруҳоят монд! Ба тантанай рӯзи оянда тайёри бин!

Дар майдончаи саҳни масҷид Абӯалӣ ба ду нафар хатиби оворагард дучор омад. Хост аз онҳо гузашта равад, аммо якбора пеши роҳи аспро гирифтанд.

– Ин ҳамон аст! Ҳамон! – Дод зад хатиби қаддароз, бо ангушт Абӯалиро нишон дода. Чашмони хатиб аз ғояти бадбинӣ часта бароманд. – Ин ҳамонест, ки Амир Шамси моро чоду кардааст! Ин ҳамонест, ки бо китобҳояш тухми куфру бидъат мекорад! Ин ҳамонест, ки ба шогирдонаш ҷовидонии олам ва аз хости Илоҳӣ вобаста набудани тақдири одамонро талқин мекунад! Китобҳои ӯро сӯзонед, сӯзонед! Худашро ба зиндон андозед, ба зиндон андозед! Вагарна ба сари мо бадбахтиҳо хоҳад овард! Ӯро дастгир кунед!

Хатиб аз ғояти доду фарёд нафасгардон мешуд.

Роҳгузарон аз роҳ бозмеистоданд. Баъзеи роҳгузаронро Абӯалӣ хуб медонист, зеро қаблан муолиҷаашон карда буд.

– Ӯро дастгир намоед, вагарна ба саратон бадбахтиҳо хоҳад рехт! – дод меғуфт хатиб.

Абӯалӣ хомӯшона аз назди ӯ гузашта, роҳи хонаи худро пеш гирифт.

Вазири Абӯалӣ ибни Сино дер давом накард.

Дар рӯзи нахустин ӯ ба Амир Шамс чанд ислоҳот пешниҳод намуд:

1. Деҳқононе, ки тамоман қашшоқ шудаанд, аз бочу хироч озод карда шаванд.

2. Аз ду як ҳиссаи лашкар кам карда, сипоҳиёни озодшуда ба сохтмони каналҳо фиристода шаванд.

3. Нахустин мадраса ва шифохонаҳо бунёд карда шаванд.

Шамс сархуш набуд ва кӯшиш менамуд, ки ба назарҳо бодабдаба намояд.

– Ҳазина холист, нобарорихои чанги охири онро тамоман хароб кардаанд, – исбот менамуд Абӯалӣ. – Барои сарфи маоши сипоҳиён маблағе намондааст.

– Боке надорад, ман аз тоҷирон қарз мегирам. Сонӣ ба юриш баромада, Торам – шаҳри пурсарвати назди Кирмоншоҳро зери даст медарорам. Он гоҳ

сипоҳиён қонеъ ва ҳазина пур хоҳад шуд, – муқобилат нишон меод Шамс.

– Он гоҳ дар сарзамини шумо деҳқоне наместонад, ҳамашон мемиранд. Тоҷирон ҳам дигар қарз намедиханд. Агар ҳозир ними сипоҳиёро ҷавоб дода, пулро барои обёрӣ истифода баред, ин пулҳо соли оянда ба ҳазинаатон бармегарданд. Он гоҳ ҳам ҳазина пур мешаваду ҳам аҳоли сер!

– Ҳазина аниқ пур мешавад мегӯй?! – мепурсид Шамс нобоварона.

– Бидуни ягон лашкаркашӣ ҳатман пур мешавад. Ва он сарлашкаронеро, ки норозӣ мешаванд, ба ягон кори дигар гузарондан лозим меояд...

– Ин корро ман анҷом медиҳам! – мутакаббирона изҳор дошт Шамс.

Рӯзи дигар сипоҳиён шӯриш бардоштанд.

Онҳо канал кофтан намехостанд, ба ҷангу ғоратгарӣ саҳт одат карда буданд.

Амир маоши нимсолаи сипоҳиёро навода, қарздор шуда буд.

– Ба ҳамаи ин вазирӣ нава гунаҳкор аст! – дод мезаданд лашкаркашон. – Амир ўро барои он вазир таъин намуд, ки маоши моро диҳад, аммо вай пулҳоро аз худ кард!

– Фаҳмидед, дар бораи ў чиҳо мегӯянд?! Ў кофир аст ва дар атрофи худ тухми куфру бидъат меорад! Ана ҳамаи вазир амираи моёро аз роҳ баровардааст!

– Амӣро аз роҳ бароварду маоши моро аз онҳо худ намуд!

– Равед, равед, хонаи ўро кофтуков кунед! – пинҳонӣ ба лашкариёни худ мефармуданд лашкаркашон.

Абӯалӣ ҷониби дарбор, ба ҳузури Шамс мерафт.

«Ҳозир ин заминҳо шабеҳи бемори вазнинанд, аммо дорую давои нахустин аллакай дер шудааст, – аз фикр мегузаронд Абӯалӣ раҳораҳ. – Қасалиҳои саҳт ба осонӣ муолиҷа намеебанд, ба муқобили онҳо

муборизаи дурударозе бурдан лозим меояд. Аммо танҳо баъди гузаштани солиёни зиёде ҳама мефаҳманд, ки мамлакат рӯ ба сиҳҳат оварда истодааст».

Аммо дар ин маврид сипоҳиён ба хонаи Абӯалӣ зада даромада буданд. Онҳо гилемҳои қолиро бардошта мебурданд, аз барои хилъату ҷомаҳо кашмакаш мекарданд.

«Кош онҳо китобҳои устодро нагиранд!» – илтиҷо менамуд дар дил Ҷурҷонӣ.

–Худатон дида истодаед, ки мо чандон давлатманд нестем, – кӯшиш мекард ӯ, ки ба сипоҳиён фаҳмонад.–Тамоми пулҳои зиёдатиرو устод ба беморон медиҳад, барои хӯрду хӯрок ва давою доруи онҳо сарф мекунад.

Сипоҳиён ӯро бовар намекарданд.

–Замини таги дарахтон кофта шудааст! – ногаҳон дод зад яке аз онҳо.

Ҳама ба даруни боғ давиданд.

Ҷурҷонӣ аз фурсат истифода бурда, китобҳои шабонгоҳон офаридаи устодашро зуд ба халтаҳои кухна андохту халтаҳоро ба танаи девор рост карда монд.

Саворагон асптозон ҷониби Абӯалӣ мешитофтанд. Онҳо тақрибан даҳ нафар буданд.

– Ана ӯ! – фарёд заданд онҳо. – Ба кучо меравӣ?!

Абӯалӣ ба тахайюр афтод, зеро ба вазир, одатан, эҳтиромдорона муносибат кардан мебоист.

– Ман ба дарбор, назди амир рафта истодаам.

– Мо туро ёрӣ мерасонем. Назорат мебарем, ки мабодо дар роҳ нагузед.

Дар гирду атрофи дарбор баъзе сипоҳиён пиёдаву баъзе савора мегаштанд ва баъзе рӯи замин нишаста буданд.

Хонаи хоби Шамс аз сарлашкарон пур буд.

– Оқибат овардед! – фарёд заданд онҳо, вақте ки Абӯалӣ даромад.

Шамси сарсону ларзон дар байни сарлашкарон нишаста буд. Атрофиёнаш доду фарёд мезаданд, даст меафшонданд, мушт гирех мекарданд, баланд-баланд тарақ-туруки яроқҳояшонро мебароварданд.

– Ҷуро ба ихтиёри мо гузор, худамон ба қатлаш мерасонем! – Талаб мекарданд сарлашкарон. – Вагарна мо ба тақдири лашкари худ ва дарбори туву ҳаёти ту ҷавобгар нахоҳем буд!

– Ҷуро ба қатл расонед! Ба қатл расонед!

– Амиро аз макру ҷоду раҳо мекунем! Кофирро ба қатл мерасонем!

Ва ҳамин лаҳза Шамс баногоҳ пайдо шуд.

– Барои салоҳиди шумоён аллакай дер шуд, – гуфт ӯ ба сарлашкарон. – Худи ман ҳанӯз аз сари субҳ қарор дода будам, ки вазирро аз вазифааш озод намоям. Вай одами донишманд бошад ҳам, ба корҳои давлатӣ хуб сарфаҳм намеравад. Бо хоҳири чамъ назди сипоҳиёнатон равед ва бигӯед, ки вазир аз кор ҳолӣ шудааст.

– Оё мо дар вазифаҳои пештараамон мемонем, тамоми фармонҳои вазир бекор карда мешаванд?!

– Бале! Ҳамаи корҳо мувофиқи хоҳиши шумо ва хоҳиши ман анҷом меёбанд! Равед, тобеонатонро таскин диҳед!

– Ба ҷориши навбатӣ ҳам мебароем?

– Ман аллакай дар бораи ҷориши навбатӣ фикр кардам, аммо алҳол ин ҳама бояд махфӣ нигоҳ дошта шавад.

Сарлашкарон боз андаке ғалоғула карда, ниҳоят аз ҳам ҷудо шуданд.

– Ана, дида истодаӣ, ки маслиҳатхоят ба чӣ ҳол оварда расонданд! – гуфт Шамс, вақте ки ҳар ду танҳо монданд. – Акнун, бидуни таваккуф, паноҳ бурданат лозим! Дӯстони зиёде дорӣ, то дами басанда шудани ғавғоҳо дар хонаи онҳо зиндагӣ бикун! Худат дида истодаӣ, ки на танҳо ҳаёти ту, балки ҳаёти ман ҳам зери хавфу хатар мондааст...

Дар даромадгоҳи дарбор Ҷурҷонӣ мунтазири устодаш буд. Вай Абӯалиро ба хонаи шахси давлатманд Абӯсаид ибни Дахдук бурд.

Як вақтҳо Абӯалӣ Абӯсаидро аз вараҷа наҷот дода буд. Ин воқеа ба ҳамон вақтҳое рост омада буд, ки Абӯаливу Ҷурҷонӣ навакак Ҳамадон омада, дар корвонсарой истиқомат мекарданд. Абӯсаид одами соҳибмаълумоте буд. Овозае мерафт, ки Абӯсаид авлоди яке аз халифаҳои ҳақ, яъне саҳобагони Паёмбар мебошад.

Худи Абӯсаид ба хонаи ғоратёфтаи Абӯалӣ омада, аз Ҷурҷонӣ хоҳиш карда буд, ки ба ҳавлии ӯ паноҳ оваранд.

– Одатан мегӯянд: «Якero гум карда, дигарero меёбӣ», – гуфт Абӯалӣ хонаву китобҳои худро аз назар гузаронда. – Мансаби вазорату гирифториҳои давлатиро аз даст дода бошад ҳам, акнун озодона машғули илму дониш шуда метавонам.

Ҷурҷонӣ аллакай китобҳои устодашро дар хонаи Абӯсаид, ба ҳамон тартибе, ки дар хонаи пештара меистоданд, рахт чида буд.

Абӯалӣ дар ҳавлии Абӯсаид чил рӯзи расо зиндагӣ кард. Абӯсаид дар хона оромона қадам зада, аҳли хонадонро барои ҳар як гапи баландашон зери лаб сарзаниш мекард.

Абӯалӣ боре ҳам аз хона берун намебаромад.

Тез-тез аз кӯча сипоҳиён гузашта меистоданд. Эҳтимол, онҳо ӯро мекофтанд.

Абӯалӣ тамоми рӯз аз навиштан фориғ намегардид.

Дар муддати чихил рӯз ӯ китоби доруи давоҳои дарди дилро навишта ба анҷом расонд. Ба китоби нахустини «ал-Қонун фӣ-т-тиб» иловаҳо дохил намуд.

Рӯзе Абӯсаид гуфт:

– Ҳамсоияи ман одами бадбахтест. Имрӯзҳо чашмаш хира шуда истодааст. Мо ҳамроҳ калон шудаем. Бечора бино буд, акнун кӯр мешавад...

– Ҳамсоиятонро ба ин ҷо биёред, – таклиф намуд Абӯалӣ.

– Мебиёрам, аммо дар кучо пинҳон будани шуморо ҳама мефаҳманд. Ҳамсоя худдорӣ карда натавониста, лоф хоҳад зад, ки ҳуди Абӯалӣ табобаташ кардааст. Шумо фаромӯш кардаед, ки сипоҳиён аз шумо қасос гирифтани меҳонаанд...

– Бо вуҷуди ин, ҳамсоияи шумо хавфи кӯршавӣ дорад. Ёро биёред, шояд имкони барқарор намудани қувваи босирааш пайдо шавад.

Абӯалӣ чашми беморро дурудароз аз назар гузаронда, ба воситаи ойиначае нури тези Офтобро рост ба айнаки ӯ равона кард.

– Хайрият, ки ман касалиятонро сари вақт фаҳмидам, – гуфт Абӯалӣ ба ҳамсоя. – Шумо ба дарди нохуна гирифтӣ шудаед. Дар ибтидо нохунаро табобат кардан мумкин аст. Ман чандин маротиба машғули табobati чунин касалӣ шуда будам ва ҳама бомуваффақият анҷомид. Ҳоло барои шумо доруҳати равғанро навишта медиҳам, ки онро равғани ҳиндӣ ва ё, ба таъбири дигар, амирӣ меноманд. Онро табиби қадимаи ҳиндӣ Чаракӣ ба кор мебард. Шумо ба ягон аттори хубе муроҷиат кунед, ӯ ба шумо ин равғанро тайёр карда медиҳад. Баъди як моҳ кӯшиш кунед, ки маро ёбед, ман аз нав шуморо муоина мекунам ва имон дорам, ки то он дам аллакай қувваи босираи шумо беҳтар хоҳад шуд.

Дар рӯзи чихилум ҳуди Тоҷулмулк ба дари хонаи Абӯсаид омад. Маълум мешавад, ки ҷойи паноҳбурдаи Абӯалиро касе ба вай хабар надидааст. Тоҷулмулк ҳамроҳи муҳофизони Шамс омада буд. Як аспи мучаҳҳазӣ зебо бесавор меистод.

– Амир Шамсуддавла мепурсанд, ки узри эшонро ба хирадмандтарини уламо Абӯалӣ бирасонем. Амир, инчунин, талаб доранд, ки Абӯалӣ фавран ба дарбор ҳозир шавад.

– Устод, илтиҷо дорам, ки наравед, – оромона гуфт Ҷурҷонӣ. – Онҳо, бахусус ин Тоҷулмулк, шуморо нобуд мекунанд. Худатон чӣ қадар айёру бадкор будани ӯро медонед...

– Ба амир чӣ шудааст?! – пурсид Абӯалӣ.

– Амир саҳт беморанд. Ҳамон касалии кӯхнаи кулинҷашон аз нав хурӯҷ кардааст.

– Ман дорувориҳоро ба ихтиёри табибони дарбор монда будам, – мутаҳаййир гашт Абӯалӣ. – Ғайр аз ин, тарзи табобати амирро ҳам муфассал фаҳмонда будам.

– Амир меҳоханд, ки ҳуди шумо табобаташон кунед, – гуфт Тоҷулмулк чашмонашро ба тарафи дигаре дӯхта.

Шамс бистарӣ меҳобид. Абӯалиро дида, ҳатто сурфазаниро бас кард.

– Зудтар доруе тайёр бикун, ки пеши роҳи ин дарди сабилмондари бигирад!

– Доруи тайёр дар дасти табибони шумост!

– Ман аз хӯрдани он доруҳо метарсам. Ба он захр андохтанишон мумкин аст... – чунин гуфт Шамс оромона. – Ман тӯро барои ҳамин даъват кардам.

Абӯалӣ дарҳол доруи нав тайёр кард.

– Ман гуфта будам-ку, – фаҳмонд ӯ ба Шамс, – меъдари эҳтиёт намудан, камтар шароб нӯшидан ва ба гуфтаҳои табибони худ гӯш кардан лозим аст!

– Чӣ хел онҳоро гӯш мекунӣ! Ҳама чоро фиребгару маккорон – ҳам табибон, ҳам ходимон, ҳам сарлашкарон гирифтаанд! Акнун фаҳмидан душвор шудааст, ки кӣ бар кӣ ҳукумат меронад – ман бар онҳо ва ё онҳо бар ман! – Шамс бодикқат ба тарафи Абӯалӣ чашм медӯхт. – Ана акнун аз ту як илтимос дорам. Пештар фармон меодам, маҷбурат мекардам, аммо ҳозир илтимосу хоҳиш дорам. Ягона шахси покизавичдон ту ҳастӣ! Агар ту ба ман дасти ёрӣ дароз накунӣ, ҳукумат аз байн меравад, онро ғорат мекунанд. Ҳатто ҳуди Тоҷулмулк дузду ғоратгар аст. Ба ман ёрӣ расон, аз нав вазирии маро бар уҳда бигир!

– Сарлашкаронатонро фаромӯш кардед?! Онҳо рӯзи дигар боз ба шӯриш бармехезанд...

– Норозитаринҳояшонро ман аллакай аз сари кор гирифтам. Илочи боқимондахоро ҳам меёбам. Ту ҳам андаке боэҳтиёттар бояд бошӣ!

Шамс дурудароз илтимос карда, Абӯалиро розӣ мекунонд.

Ниҳоят Абӯалӣ розӣ шуд.

Вай аз дарбор ба хонаи пештараи худ омад.

Аз нав ўро дар вазъияти ботантана хилъат пӯшонданд.

Аз нав орзуҳои беҳбуди давлат ба миён омаданд.

Вале Шамс акнун дар сари ҳар қарораш андешаву таҳаммул ба кор мебурд. Ягона коре, ки алҳол иҷозаташ дод, сохтани мадраса буд.

Донишманди Юнони Қадим Арасту китобҳои худро танҳо дар асоси фарзиёт ва тасаввурот таълиф менамуд. Олимони он давраҳо ҳанӯз аз хусуси замину осмон чизи камеро медонистанд. Фарзиёти оқилонаи Арастуро тасдиқкунон ҳазорҳо сол олимони дигари рӯйи замин кашфиёт менамуданд.

Ҳар олим аз китобҳои ин файласуфи қадим чизи меҷустаашро пайдо мекард. Обиду порсоён ҳам аз пайи ин кор мекӯшиданд. Онҳо зӯр зада ҳамон ибораву калимаҳоеро меҷустанд, ки ҳастии Худоро тасдиқ намояд. Аз сабаби он ки Арасту дар бораи Худо фикрҳои тира ва пурихтилоф баён мекард, обиду порсоён аз ин зиддиятҳо бо камоли майлу рағбат истифода мебуданд. Онҳо ба китобҳои файласуфи нобиға шарҳу тафсири худро навишта, ҷойҳои бе ин ҳам номафҳуми осори ўро боз ҳам чигилтар менамуданд.

Рӯзе Ҷурҷонӣ аз Абӯалӣ хоҳиш кард, ки шарҳу тафсири худро ба китобҳои Арасту нависад ва ё, ҳеҷ набошад, баён кунад, ки ў навишта гирад.

– Дида истодаӣ, – ҷавоб дод Абӯалӣ, – гирифториҳои зиёде дорам. Аммо фикри китоберо ба

накша гирифтаам, ки барои ҳама ғоиданок хоҳад буд. Вақте надорам, ки ҳамроҳи муҳолифон баҳс ороям ва ба радду бадали кори онҳо пардозам. Ба китоби худ танҳо ҳамон чизҳоеро дохил хоҳам кард, ки ба назарам ҳаққонӣ ва боварибахш намоянд. Кӯшиш мекунам, ки тамоми донишҳои илмӣ ва фалсафии худро дар он дарҷ созам. Дар он ҷо ман аз Арасту ҳам ёдовар хоҳам шуд.

Ин асар «Китоб-уш-шифо» номида мешуд.

Абӯалӣ қарор дод, ки «Китоб-уш-шифо»-ро дар ҳабдаҳ чилд анҷом диҳад. Тамоми дастовардҳои тафаккури илмӣ замон: маъданшиносӣ, ҷуғрофияи табиӣ, ҷаввшиносӣ, ҳандаса ва мароё, кимиё, наботшиносӣ ва ҷонваршиносиро ба он китоб ворид кардан меҳост. Қонуну қоидаҳои ҳисоб ва назарияи мусиқиро ба таври алоҳида дида баромадани буд.

Қорҳои давлатӣ вақти зиёдеро мегирифтанд.

Ӯ пештар аз сапедадамон бархоста, ду varaқи «Китоб уш-шифо»-ро менавишт. Баъди дамидани субҳ ба қабули шогирдонаш мепардохт.

Саҳни хурдакаки рӯйи ҳавлии Абӯалиро одамон пур мекарданд. Ашхоси маъруфу машҳур ҳам меомаданд. Аммо шумори бемороне, ки мунтазир ҳостгори давои дастони эъҷозофарини табиӣ номӣ Абӯалӣ ибни Сино буданд, бештару зиёдтар буд. Шумори деҳқонони камбағал ва хунармандону савдогароне, ки аз болои андозгирон ва амлоқдорони хурди гуногун шикваю шикоят доштанд, аз ҳама бештар буд. Абӯалӣ ҳамроҳи шогирдонаш беморонро аз назар гузаронда, ба онҳо доруя даво мефармуд. Баъд аспашро савор мешуд, то ба девон шитобад. Он гоҳ одамони лоғару чандапӯш хоки роҳи ўро мебӯсиданд. Ва дар орзуву нияти ҳалли дурусти шикоятномаҳои худ аз қафои ў медавиданд. Абӯалӣ ба қадри тавон адолату ҳақиқатро барқарор месохт. Вале рӯз аз рӯз боварӣ ҳосил мекард, ки камтар коре аз дасташ меояд. Ҳар рӯз ошпази Абӯалӣ дар деги калоне барои беморону гуруснагон хӯрок мепухт. Баъди

намози пешин Абӯалӣ аз девон бармегашту чоштхӯрии умумӣ сар мешуд.

Бегоҳӣ боз шогирдон меомаданд.

Чурчонӣ бобҳои навро аз «Китоб-уш-шифо» қироат менамуд. Сонӣ шогирди дигаре бобҳои «ал-Қонун»-ро меҳонд.

«Ягон вақт, оқибат, мадраса ҳам сохта мешудагист», - изҳори таманно менамуд Абӯалӣ.

Ба ҳар ҳол, Амир Шамс қарор дод, ки ба сарзамини Қирмоншоҳ, ба шаҳри Торам лашкар кашад, вагарна сарлашқарон метавонистанд аз нав исёни фитна барангезанд.

– Бори нахуст аз шаҳр бо дили пур берун меравам, зеро медонам, ки шаҳр дар ихтиёри шахси муътамад аст, - мегуфт Шамс.

– Хуб мешуд, агар ин юриши охирин мебуд, – ҷавоб дод Абӯалӣ.

– Ба ту ваъда медиҳам, ки охирин хоҳад буд, – гуфташ Шамс.

– Ҳангоме ки сипоҳиёни Шамс наздики Торам омаданд, ногаҳон аҳволи амир бад шуд, зеро дар рафти юриш маслиҳатҳои Абӯалиро ба инобат намегирифт. Эҳтимол, муқаррабонаш низ барои тезондани марги ӯ мадад расонда бошанд. Беҳуда вақтҳои охир Шамс аз онҳо ин қадар наметарсид...

Мурдаи амирро рӯйи тахти равоне гузошта, лашкар ба Ҳамадон баргашт.

Акнун ҳукумат ба дасти бачаяки хурдсол, яъне писар ва вориси Шамс гузашт. Ба ҷойи ӯ муваққатан Тоҷулмулки маккор ҳукумат меронд.

– Ман фикр мекунам, ки марди хирадмандтарини замон Абӯалӣ минбаъд ҳам мансаби вазоратро бар уҳда хоҳад дошт, – мегуфт Тоҷулмулк ва мисли ҳамешагӣ табассуми ширадоре менамуд.

Ӯ, гӯё, фаромӯш карда буд, ки ҳамагӣ чанд сол пеш Абӯалиро ноумед аз дарбор ронда, маслиҳаташ

дода буд, то дами холӣ шудани ҷойи котибе нигарон истад.

– Агар инро эҳтиёҷоту манфиатҳои давлатӣ талаб кунанд, ман меистам, – ҷавоб дод Абӯалӣ.

– Талаб мекунанд, бисёр саҳт талаб мекунанд, – гуфт Тоҷулмулк. – Ба фикрам, вақти ба деҳқонон андози иловагӣ бастан расидааст. Хоҷагии онҳо мустаҳкам шудааст. Хазиначаро пур кардан, ҳамчунин, хоҷагии шахсии ҳудамонро низ мустаҳкамтар намудан лозим...

– Ман чӣ тарзе ки пештар амал мекардам, оянда ҳам ҳамон тавр амал хоҳам кард, – ҷавоб дод Абӯалӣ.

– Аммо ман намедонам, ки ба сарлашкарон чӣ гӯям! Баъди юриши бемуваффақият онҳо саҳт ба ғазаб омада истодаанд. Танҳо амири марҳум забони онҳоро ёфта метавонист. Ба ҳар ҳол, лозим меояд, ки андози нав эълон кунем.

– Дар ин ҳол ман аз вазирӣ даст мекашам.

Абӯалӣ кайҳо аз имкони ҳукмрони давлатӣ умедашро канда буд, зеро ҳар фармони барои некӣ ва беҳбудии халқ равонашуда боиси бадбахтиву шӯри ҳамон халқ мегашт. Ҳатто, мадрасапӯшонӣ ҳам!

Садҳо деҳқононро ба соҳтмони мадраса меронданд. Дар натиҷа деҳқонон барои ҳосилғундорӣ фурсат намеёфтанд. Фарзандони онҳо гуруснаву ташна дар кӯчаҳо овора мегаштанд, саркути дигаронро меҳӯрданд, ҷон медоданд.

«Чунин илму дониш, чунин некие, ки дар баҳои ранҷу машаққати вазнине дастрас гардад, барои кӣ лозим!?» – беш аз пеш андеша менамуд Абӯалӣ.

Дар давлати ҳамсоя, яъне дар Исфохон, Амир Алоуддавла ҳукумат меронд.

Чандин маротиба Ҳамадон омада, донишмандони исфохонӣ даъватномаҳои амирашонро ба Абӯалӣ мерасонданд.

Минбаъд одамони Тоҷулмулк ҳар қадами Абӯалиро зери назорат мегирифтанд. «Одаме, ки дар

таксими даромади андози нав ҳамдастии маро нахост, бояд айёри гузарое бошад. Ба назари вай, эҳтимол, ҳаққи ҳудаш камӣ карда бошад, ки дар фикри гирифтани ҳаққи ман афтодааст. Аммо ман аз ӯ зирактарам ва барои халосӣ ёфтан аз вай кӯшиш мекунам» – чунин андешаҳо дошт Тоҷулмулк.

Абӯалӣ пинҳонӣ ба Алоуддавла нома фиристода, хоҳиш намуд, ки рухсати ба Исфаҳон омаданаш бидиҳад.

Худи ҳамон шаб Абӯаливу Ҷурҷонӣ ноаён аз хонаи худ ба ҳавлии Абӯғолиби Аттор ном дӯсташон рафтанд.

– Ана, боз аз гирифтудори давлатӣ фориғам ва метавонам, оқибат, «Китоб-уш-шифо»-ро ба анҷом расонам! – гуфт Абӯалӣ ба шогирди вафодораш Ҷурҷонӣ.

Ҷурҷонӣ аз хусуси корубори устодаш дар он рӯзҳо чунин нақл мекунад: «Шайх Абӯғолибро назди худ бихонду аз ӯ коғазу қаламу давои пурсид. Вай онҳоро оварду Шайх ҳамоно ҳаштаки асоси масъалаҳоро навишт ва дар зарфи ду рӯзи боқимонда раъси тамоми масоилро таълиф намуд. Ва китобе назди ӯ набуду сарчашмае надошт, ки бад-он рӯзӣ кунад, балки ҳамаро аз ёду дили худ менавишт. Сипас ин ҷузъаҳоро пеши назар гузошта, пайиҳам барои ҳар яки мавзӯю масъалаҳо шарҳ навиштан гирифт. Ва ҳар рӯзе панҷоҳ варақа навишта, ғайри китоби «ал-Ҳайвон в-ан-набот» тамоми табиӣту илоҳиётро фароҳам овард ва таълифи мантиқро сар карда, ду ҷузъи онро навишт».

– Дар умрам ин гуна пурмахсул кор накарда будам, – мегуфт Абӯалӣ. – Ба қароре омадам, ки ҳамон рисолаи баҳшида ба пайдоиши кӯҳҳо вақте дар Гурганҷ навиштаамро ба китоби ҳозира дохил намоям.

Шабона шогирдони дигари Абӯалӣ ҳам махфӣ дар ҳамон хона чамъ омада, саҳифаҳои нави «Китоб-уш-шифо»-ро мехонданд.

Баъзан Абӯалӣ ба онҳо дар бораи айёми ҷавонии худ хикоя мекард. Мубоҳисаҳо бо Берунӣ... Шабнишиниҳои якҷояшон бо Арроқу Масехӣ... Тақдир ҳамаро ба ҳар тарафе ҳавола намуд. Масехии куҳансол кайҳо аз миён рафтааст. Берунӣ ё дар зиндони Султон Маҳмуд меҳобад, ё ба Ҳиндустон фиристода шудааст. Дар бораи Арроқ тамоман ҳатту хабаре нест! Гурганҷ аз тарафи саворағони Султон Маҳмуд забту ғорат шудааст! Сокинони бисёреаш ба банд оварда шудаанд. Дар бораи ҳолу аҳволи шиносу наздикон бехтараш фикре накуни! Аз хусуси Ширину додарҷаи хурдсоли ӯ низ фаромӯшӣ чустан бехтар аст, зеро ягон вақт аз онҳо хабаре шунидан амри муҳол мебошад. Ҳатто, бародари ҳамхуни худро Абӯалӣ гум кардааст! Танҳо Ҷурҷониву шогирдони дигар, китобхону номаҳои шахсони машҳуру мардони донишманд боқӣ мондаанду бас!

Рӯзе дар қарибиҳои ҳавлӣ садои ғалоғулае баланд гардид. Абӯалӣ аз миёни онҳо дарҳол овози Тоҷулмулкро шинохт.

– Дар ҳамин ҷой ӯ пинҳон шудааст! Дар ҳамин ҳавлӣ... Шогирдони мисли ҳудаш кофире ба ҳамин ҷо назди ӯ меоянд, – чунин мегуфт хатиби масҷид.

Ҳамон лаҳза тамоми аҳли хона хомӯш шуда, ба пой хестанд.

– Устод, гурезед, ман онҳоро каме андармон медорам! – гуфт Ҷурҷонӣ.

– Ман аз дасти онҳо ба кучо мегурезам?! Бехтараш, рӯбарӯӣ онҳо мебароям!

Аввал ғуломон даромаданд. Аз паси онҳо Тоҷулмулк. Хатиб аз ҳама қафо даромад.

– Ман ҳанӯз ба амири марҳум шикоят карда будам, – гуфт хатиб. – Аз шунидани нақлҳои ба шогирдонаш мекардаи ӯ кас ба даҳшат меафтад! Ваҳ, дар китобхонаш ҷиҳи менависад?!

Точулмулк гуфтаҳои хатибро базӯр мешунид. Ё дигар табассум намекард. Аз киёфааш чизеро фаҳмидан душвор буд.

– Абӯалӣ, туро амири навамон ба дарбор мехонанд!

Абӯалӣ ботамкин аз хона баромад.

– Устод, ман бо шумо меравам! – аз қафои ӯ давид Чурҷонӣ.

– Ту дар ҳамин ҷой бош! Дар назди китобҳои ман буданат заруртар аст! – гуфт Абӯалӣ.

Дар дарбор амири чавон менишаст. Чанд нафар аёну ашрофе ҳам, ки Шамс онҳоро беҳад дашномҳо додаву аз онҳо саҳт метарсид, дар ҳамон ҷой буданд. Акнун онҳо боз сари ҳокимият омада буданд.

– Мо шахсеро дастгир намудем, ки ба душманамон, яъне амири Исфаҳон Алоуддавла нома мебурд! – гуфт Точулмулк. – Ана, барои ҷӣ ту аз маснади вазорат даст кашадаӣ! Бо як овоз аз хусуси кофирии ту гап задани тамоми аҳли шариат кам набуд, ки бар замима роҳи хиёнатро пеш гирифтаӣ?!

Аёну ашроф абрӯвонашонро чин менамуданд. Онҳо аз нигоҳи ханҷаросои Абӯалӣ ҷашм мегурезонданд.

– Боре марҳум Амир Шамс аз Султон Маҳмуд номае гирифта буд. Аз он воқеа тахминан дуvozдаҳ сол гузашт! Ба нома сурати ту илова шуда буд. Султон хоҳиш мекард, ки агар дар ҳудуди мамлакатаи мо пайдо шавӣ, туро ба назди ӯ фириستم. Амири марҳум он номаро бечавоб гузошта, ба ман фармон дода буд, ки ўро аз гумоштагон пинҳон дорам. Амир чунин меҳисобид, ки аз хидмати ту ба давлатамон фоидае мерасад. Вале ҳоло, ки номаи бадастафта аз хиёнати ту шаҳодат медиҳад, носипосиву кўрнамакият ба моён аён гардид! Ту муносибатҳои неки амири марҳумро нисбат ба худ, аз тарафи ӯ то дараҷаи табиби ҳоса ва, баъдтар, то мансаби вазорат бардошта шуданатро фаромӯш кардаӣ. Мо, ҳамаи дар ин ҷо ҷамъомадагон,

иродаю фармони амири навро ба ҷой оварда, қарор додем, ки муддате дар қалъа зиндагӣ кунӣ! Баъд тақдири туро дар маҳкама ҳал хоҳанд кард!

Дар таҳхона пойҳои Абӯалиро занҷирбанд карданд.

Шабона саворагони ношиносе ӯро ба қалъа бурданд. Абӯалӣ қалъаро шинохт. Аз Қалъаи Фардичон гурехтани кас амри муҳол буд!

Ҳамон рӯзи аз тарафи сипоҳиёни Тоҷулмулк дастгир шудани Абӯалӣ шахсе воридаи Ҳамадон шуд. Ӯ тақрибан сӣ-сивупанҷсола буд. Дар қорвонсароии миёнаҳоле қарор гирифта, аз саройбон дар бораи Ҳусайн ибни Абдуллоҳ ибни Алӣ ибни Сино дарак пурсид.

– Дар шахри мо фақат як Ибни Сино, Абӯалӣ номе буд, – гуфт саройбон. – Одами бисёр доное буд. Мегӯянд, ки файласуфону табибони зиёди шахрҳои дигар аз ӯ маслиҳат мегирифтаанд. Ҳатто аз Бағдод ба номи ӯ номаҳо менавиштаанд. Баъдтар амири марҳум ӯро вазир таъйин намуд. Пас аз фавти амир ӯ ғайб зад. Ӯ барои шумо чӣ дарқор аст, ё шумо ҳам барои маслиҳатгирӣ ва ё қори дигаре омадаед?!

– Ман бародари ӯям, – ҷавоб дод он мард.

Агар гӯши сардори посбонони қалъа вазнин намебуд, ҳоли Абӯалӣ хеле бад мешуд.

Сардори посбонон солҳои дурударозе ҷанговари содиқи Амир Шамс буд. Аммо қувваи шунавоиаш рӯз аз рӯз сусттар мешуд. Аз ин сабаб, ҳоло хидмати сабуку оромтареро адо менамуд.

Дар рӯзи савуми маҳбусӣ Абӯалӣ гӯшҳои сардори посбононро муоина карда, онҳоро шуст ва лӯндаҳои чиркашонро кашида гирифт. Аллақай баъди шустани гӯшҳояш сарпосбон овозҳои муқаррариро фарқ мекардагӣ шуд. Абӯалӣ доруи муътамаде пешниҳод кард.

Сарпосбон фармуд, ки поҳои Абӯалиро аз занҷир озод кунанд. Барои ин некиаш Абӯалӣ дар назди

сарпосбон савганд ёд намуд, ки ҳаргиз ихтиёри гурез намекунад.

Ҳатто сарпосбон аз идораи худ коғазу давоту қалам овард. Шабонгоҳон ӯ дар бораи зиндагии дурударози худ, дар бораи даврони ҷавонии дар деҳа гузарондааш, ки ҳоло ҳам дар айёми пирӣ, хуб дар хотир дошт, нақл карданро дӯст медошт.

Дар давоми ҷаҳор моҳи маҳбусӣ Абӯалӣ «Китоб-ул-ҳидоёт»-ро навишта хотима бахшид: «Китоб-ал-қулинч»-ро аз нав таҳриру такмил намуд. Дар ҳамон ҷой, дар маҳбас, ӯ боз як китоби дигар – қиссаи фалсафии «Ҳай ибни Яқзон»-ро навишт.

Ҳай ибни Яқзон номи ҳамон сардори посбонони маҳбас буд, ки маънои «Зиндаи писари Бедор»-ро дорад.

Ин аввалин қиссаи Абӯалӣ буд. Қаҳрамони қисса ба пирамарди хоксору нақӯкор ва ҳамеша бедоре вомехурад. Ва пирамард аз хусуси ҷаҳонгардӣ ва тарзи асрори олами атрофро дониستاني худ барои ӯ нақлҳо мекунад. Рӯзи неки пирамард ҳама ҷоро фаро мегирад: ҳам ба ҷаҳаннам мефурояду ҳам ба арши аъло мебурояд.

Минбаъда бисёр одамон ғарқи хондани ин китоб мешаванд. Онҳо мегӯянд, ки ҳар саҳифаи китоб аз андешаҳои хирадмандона ва афкори фалсафӣ молотол аст. Баъди дусад соли ҳаёти Ибни Сино нависанда Ибни Туфайл романи ҳамноми худро меофарад, ки аз бисёр ҷиҳат асари Ибни Синоро такрор мекунад. Аҳли адаб чунин меҳисобанд, ки Дантеи ҷовидонӣ ҳам «Мазҳакаи илоҳӣ»-и худро дар зерӣ таъсири Абӯалӣ ибни Сино офаридааст.

Баъди ҷаҳор моҳи худӣ Тоҷулмулк ҳамроҳи амири ҷавон дар ҳамон маҳбас раҳти иқомат партофтанд.

Лашкариёни амири Исфохон, ҳамон амире, ки Абӯалӣ номааш навишта буд, шаҳри Ҳамадонро зерӣ даст оварданд.

Тоҷулмулк қарор дод, ки ба қалъа паноҳ барад.

– Акнун, Абӯалӣ, барои бехатарии ту чӣ қадар ғамхориҳо кардани маро мефаҳмӣ! – гуфт Тоҷулмулк. – Сари вақт агар ман туро дар қалъа пинҳон намекардам, сокинони Ҳамадон аз мукотибаи миёни туву ҳокими Исфаҳон воқиф гардида, туро куштанашон аз имкон дур набуд.

Амири Исфаҳон Алоуддавла барои дар сари ҳукумат мондани писари Шамс қарор баровард. Амири чавону Тоҷулмулк акнун ба тобеияти ҳоким даромаданд. Алоуддавла онҳоро рухсати ба шаҳр баргаштан дод.

Баъди муддати кӯтоҳе Абӯалӣ ҳам ба Ҳамадон баргашт. Тоҷулмулк табассуми ширине карда, аз ӯ хоҳиш ва илтимос намуд:

– Агар ба Алоуддавла нома нависӣ, албатта, дар бораи садоқату вафодории ман хабар расон...

Дар даромадгоҳи шаҳр Абӯалиро Ҷурҷонӣ ва марди номаълуме пешвоз гирифтанд...

Абӯалӣ ба рӯйи он одам нигариста, дақиқае моту мабхут монд, баъд бародарон худро ба бўсу канори ҳамдигар партофтанд.

– Барои аз ин шаҳр фирор намудан ҳамаи чизҳоро тайёр кардам, – гуфт ҳуди ҳамон рӯз Ҷурҷонӣ. – Аз ин Тоҷулмулк ҳар номаъкулиро чашм доштан мумкин аст! Ҳокими Исфаҳон ҳам хоҳиши ба ҳузури ӯ рафтани шуморо медонад ва аз истиқболатон шоду мамнун хоҳад гашт. Хӯрчини китобхоятон аллақай ҳамроҳи одамони муътамаде ба Исфаҳон фиристода шуданд.

Субҳи бармаҳал зери хирқай сиёҳи сӯфӣ Абӯалӣ, Ҷурҷонӣ, бародари Абӯалӣ – Маҳмуд ва ду нафар хидматгор аз дарвозаи Ҳамадон баромаданд.

Гоҳо сипоҳиёни Тоҷулмулк аз рӯбарӯйи онҳо мебаромаданд.

Хидматгори эҳтиётан Абӯалиро бо пайкари худ аз чашми сипоҳиён панаҳ медоштанд. Ҳуди Абӯалӣ дасту рӯяшро дар хирқай сиёҳи сӯфиён маҳкамтар мепечонд.

ФАРҶОМИ ЗИНДАГӢ

Раҳораҳ бародарон сарсониву саргардониҳои худро ба ҳамдигар ҳикоя мекарданд.

Маҳмуд аз Бухоро ба Гурганҷ омада, дар роҳи ҷустуҷӯи Ширин ба дарбори Хоразмшоҳ афтод.

Берунӣ, Ҳаммори табиб ва Арроқ аллакай ба роҳи тарафи султон баромада буданд.

Одамони вазир Суҳайлӣ ба Маҳмуд гуфтанд, ки Абӯалиро дар Ҷурҷон аз дарбори амир Қобус бояд ҷуст.

Маҳмуд ҳамроҳи корвоне ба Ҷурҷон омад, аммо дар он ҷой на Абӯалиро пайдо карду на амир Қобусро! Абӯалӣ ҳамон вақт дар Деҳистон ном мавзеи соҳили Баҳри Ҳазар мезисту гирифтори касалии вараҷа буд.

Баъд Маҳмуд чанд шаҳри дигарро ҳам паймуда, қарор дод, ки боз ба Гурганҷ баргардад.

Шаҳрро сипоҳиёни султон хароб карда буданд. Ба ҷойи хавлие, ки Ширин истиқомат дошт, Маҳмуд танҳо сӯхтаву хокистарро пайдо карду бас!

Дар кучо будани Ширину чизу чораро ҳамсояҳо намедонистанд, зеро навомада буданд. Ҳамсояҳои пештараро бандӣ карда Ғазна бурда буданд.

Пул ҳам тамоми мешуд. Ё ба Исфохон рафта, ворида хидмат гашт.

Одамони донишманди гирду атроф осори фалсафии Ибни Синоро меҳонданд. Доир ба ин асарҳо мувоҳисаҳо ташкил карда, мавриди муҳокима қарорашон медоданд. Вале касе дар кучо зистан ва дар кадом шаҳре паноҳ бурдани муаллифашонро равшан намедонист. Одамони гуногун шаҳрҳои гуногунро ном мебуданд, ки гӯе дар он ҷой Абӯалиро дидаанд.

Боре, ҳангоми мувоҳисаи фуқаҳо, фақеҳе бо савганд ҳамаро бовар мекунонд, ки ҳамагӣ ду моҳ пеш Ибни Синоро дидааст.

– Дар кучо?! Дар кадом шаҳр ўро дидед?! – зуд ба пурсукови ғақеҳ даромад додари Абӯалӣ.

– Дар Ҳамадон! – гуфт ғақеҳ. – Ва ё ту ханӯз беҳабарӣ, ки Абӯалӣ дигар аз султон паноҳ намебарад?! Абӯалӣ вазири дарбори Шамсуддавла таъйин шудааст, дасти султон акнун ба ӯ расида наметавонад. Аммо ҳодисаю воқеаҳое, ки вобастаи табобату муолиҷаи беморон аз тарафи ӯ дар он ҷо ҳикоя мекунанд, аз эъҷози қудсийён ҳам болотар меистанд!

Бо ҳамин васила Маҳмуд шарафманди дидори бародараш гардид.

Дар даромадгоҳи Исфаҳон маросими ботантанае баргузор гардид.

Аҳли дарбор ва аъёну ашрофе, ки онҳоро худи Амир Алоуддавла барои пешвозгирӣ фиристода буд, ташрифи Ибни Синоро нигаронӣ мекарданд. Олимону табибону шоирон, ки бо хоҳиши худ омада буданд, низ интизории ўро мекашиданд.

Ибни Сино ҳамёнашро бароварда, барои додани харчи вуруд омода мешуд.

– Аз дидани дидори мубораки Шумо, Шайхурраис, дар шаҳрамон беҳад шоду мамнунем! – сари таъзим фуруд меоварданд, завқ менамуданд ва табассум мекарданд аҳли дарбор.

– Онҳо маро «Шайхурраис», яъне «Пиру сарвари уламо» меноманд! Охир, ин чӣ хел унвон, онро аз кучо бофта баровардаанд?! – изҳори таҳайюр менамуд Ибни Сино.

– Ҳокими шаҳрамон Амир Алоуддавла Шуморо ба чунин унвон мушарраф гардониданд! – аз нав ба таъзим омаданд аҳли дарбор.

– Эшон барои Шумо сарулибоси гаронбаҳо, аспони саворӣ ва пули зиёде низ ҳадя хоҳанд фармуд. Инчунин, дар маҳаллаи Кухнагунбаз бароятон ҳавлии алоҳида чудо карданд. Дар он хона аз асбобу анҷоми

рӯзгор то гилемҳои қолӣ ҳама чизи лозимиву даркорӣ мухайёст! Баъди дар он ҷой маскан гирифтанатон амир шуморо ба дарбор даъват мекунамд...

Ниҳоят, аҳли дарбор канор истоданд, он гоҳ Ибни Синоро одамоне, ки ҳамроҳи ӯ дар мукотиба буданд, ва ононе, ки китобҳои ӯро хонда, кайҳо боз орзуи дидори муаллифашонро мебарвариданд, печонда гирифтанд.

Рӯзи дигар, ҳанӯз субҳ надамида, Ибни Сино аз хоб бархост, риёзати баданро анҷом дод ва барои хатми «Китоб-уш-шифо» биншаст.

Рӯзона ӯ ба дарбор, назди Алоуддавла рафта, доир ба корҳои давлатӣ ҳамроҳи амир маслиҳат бояд мекард.

– Оё дуруст аст, ки вақтҳои дар доираи Хоразмшоҳ зистанатон уламо тез-тез дар ҳуди дарбор маҷлиси баҳс меоростанд?! – пурсид Алоуддавла дар мулоқоти нахустин.

– Бале, тез-тз ҷамъ меомадем. Маърузаҳо хонда, онҳоро муҳокима мекардем...

– Ман ҳам мефармоям, ки ҳар рӯзи панҷшанбе дар дарбор ҷамъомад ташкил намоянд. Бигзор маҷлиси уламои ман ҳам шуҳрат ёбад! – гуфт Алоуддавла.

Ба ҷамъомади нахустин уламои тамоми шаҳр гирд омаданд. Маҷлисоҳ ҷунон тангӣ мекард, ки баъзеҳо дар толор ҷой наёфта, дар пойғаҳи дарҳо рост меистоданд.

Ибни Сино дар бораи асари охирини риёзии худ нақл мекард. Ин асарро вай дар мусовии «Китоб-уш-шифо» ва «Қонун» офарида буд. Инчунин, тафсири мухтасари «Китоби усули хандаса»-и Уқлидусро хотима дода, дар он бисёрии қазоеи хандасиро мувофиқи фаҳмиши худ, кӯтоҳу содатар тавзеҳ дода буд. Ба китоби номбурда чанде қазияҳои ҳудро ҳам, ки бо вучуди зарурат пеш аз ин вучуд надоштанд, илова намуд.

Ибни Сино ҳамвора мекӯшид, ки содаву фаҳмо ва мухтасар сухан ронад. Ў як соати расо ҳарф зада бошад ҳам, дар тӯли он на худ аз чояш чунбиду на касе ба чунбиш даромад.

Амир Алоуддавла қаноатманд менишаст. Пеш аз маҷлис ӯ дурудароз Абӯалиро мепурсид, ки Хоразмшоҳ дар кучои байтулҳикмаи худ – дар миёнаҷо ва ё назди девор менишаст. Ва ё, мумкин, барояш курсии махсусе меоварданд?!

– Ба назари мо, Шайхурраис дар соҳаи риёзиёт тафаккуроти амиқ зоҳир намуд, – гуфт Алоуддавла. – Ба шарофати баромади нахустинаш қарор додем, ки Шайхро хилъати гаронбаҳои дигаре ҳадя фармоем.

Ибни Сино расми таъзим адо намуд.

Чанд одам савол додан меҳостанд.

– Чӣ хел, оё дар байтулҳикмаи Хоразмшоҳ одати саволдихӣ ҳам ҷорӣ буд?! – дар тааҷҷуб афтод Алоуддавла.

– Оре, дар он ҷой ба ҳамдигар пайиҳам суолҳо меоданд...

– Бисёр хуб! Он гоҳ шумоён ҳам, хоҳишмандон, суолҳоятонро бигӯед!

Қавонмарди рангпаридаву харобае аз ғояти ҳаяҷону изтироб базӯр-базӯр овоз бароварда, доир ба «ал-Маҷастӣ» ном асари ҳайати Батлимус аз Абӯалӣ суол кард.

– Магар рост аст, ки Шайхурраис дар тафсири «ал-Маҷастӣ»-и худ аксари қазоёи Батлимусро ба тарзи дигаре ташреҳ дода, бар он даҳ ашколи нави ҳандасии мухталифаро афзудаанд ва, ҳамчунин, дар охири рисола чунон андешаҳоеро доир ба ҳайъат илова намудаанд, ки касе пештар аз онҳо ҳабаре надошт?!

– Рост аст! – гуфт Ибни Сино. – Шояд аз ин хусус дафъаи дигар андеша рондан беҳтар бошад. Ҳоло шаб аз ним гузаштааст...

Ҳама муттафиқона хоҳиш менамуданд, ки Ибни Сино дар ин бора ҳуди ҳозир нақл кунад. Баъдан хомӯш шуда, ҷониби амир нигаристанд.

– Бигзор нақл кунад, – даст афшонд амир.

Ибни Сино, бар илова, тақрибан якуним соати дигар суханронӣ кард. Ӯ чунон саргарми андешаҳо гардида буд, ки аз доираи ҳайъат ба ҳалқаи риёзиёт гузашта, дар бораи он ҳама дақиққоҳе, ки худ бар ин илм илова карда буд, низ изҳори назар намуд. Сипас аз хусуси мусиқӣ ва дар бобати он, ки мусиқиро тавассути риёзиёт метавон таҳқиқ намуд, андеша ронд. Ҳатто мақоми мухтасареро ҳам замзама фармуд, то ҳозирон умқи гуфтаҳояшро дарёбанд.

– Аксари кулли андешақоҳе, ки дар интиҳо бишнидед, – гуфт Ибни Сино дар охири суханронияш, – дар «Китоб-уш-шифо», ки рӯзҳои наздик анҷомаш бахшидам, ҳаллу фасли худро ёфтаанд.

Дами субҳ уламо парешон шуданд. Ҳатто ҳуди амир Алоуддавла ҳам то поёни чаласа биншаст.

– Зоҳиран, тамоми умр дар Исфаҳон чунин чамъомаде барпо нагардида буд, – мегуфтанд уламо.

– На танҳо дар умри мо, – мегуфтанд баъзеи дигар, – балки дар тамоми ҳаёти Исфаҳон чунин маҷлисе баргузор нашудааст!

Табиист, ки Ибни Сино дар Исфаҳон ҳам қабули беморонро давом меод.

Дар ин ҷой китоби савуми «Қонун»-ро хотима бахшид. Солҳои охир андешаву мушоҳидаҳои зиёде дар сари ӯ гирд омада буданд. Аз ин рӯ, қарор дод, ки ба ду китоби пешина иловаҳо дарорад.

Воқеаи бо яке аз беморон дар Исфаҳон рӯйдода чунон нодиру ғалатӣ буд, ки дар тамоми шаҳру деҳот онро ҳикоя мекарданд.

Марди маъруф, амакзодаи ҳуди амири Исфаҳон аз ақл бегона шуда буд. Ӯ худро гове пиндошта, аз як

кунчи хонаи пурсарвати худ ба кунчи дигараш метохт, баланд-баланд бонг мезад.

– Зудтар маро кушед! – дод мезад писарамаки амир. – Аз гӯштам ҳариса пазед! Ман говам! Ман говам!

Бемор аз тановули таоми расмӣ парҳез менамуд.

– Ман говам! – дод мезад ӯ. – Гови фарбеҳам! Ман гӯшт намехурам!

Рӯзорӯз аз ҳолу мадор рафта, харобу лоғар мешуд. Муттасил аз даводави рӯйи хона ва шох задани хидматгорон ҳам бозмонда, фақат дароз меҳуфт ва шикоятomez бонг мезад.

Амир Алоуддавларо аз бемории хешовандаш огоҳ намуданд.

Беморро табиби хоса муолича мекард, аммо касалӣ ба дараҷае ғайриодӣ менамуд, ки табиб онро ташхис карда наметавонист.

Дар рафти суҳбат Алоуддавла ба Ибни Сино гуфт:

– Ман аз баёни хоҳишам дар ҳузури шумо ҳиҷолат мекашам. Мумкин дарди писарамакам бедаво бошад, зеро тамоми табибон чунин ақида доранд. Аммо, ба ҳар ҳол, илтимос дорам, ки ба табобати ӯ машғул шавед. Ин шармандагии ба сари хонадонамон омадаро чандин моҳ инҷониб пӯшида медорем. Мабодо сир ошкор шавад, дар тамоми шаҳру деҳот аслу насаби моро хандаҳариш хоҳанд кард.

Ибни Сино табиби муолиҷакунандаи беморро назди худ хонд. Дар бораи касалӣ муфасссал ӯро пурсуков намуд. Хидматгоронро даъват карда, ҳамроҳи онҳо ҳам суҳбат кард ва билохира гуфт:

– Назди беморатон рафта, ба вай бигӯед, ки қассобро хабар кардем, зуд омада туро мекушад.

Ҳамхонагон омада тамоми гапро ба хӯҷаини савдӣ расонданд.

Бемор аз ин гуфта хурсанд шуда, фараҳмандона бонг мезад.

Ибни Сино сарулибоси бехтарини худро пӯшида, ду нафар хидматгораширо ҷеғ зад ва тарафи хавлии бемор равона гардид.

Хона даромада, корди калонеро ба даст гирифт ва бо овози ғуррӣ фарёд зад:

– Гови куштани дар кучост?! Ба хавлӣ бароред, онро ман дар ҳамон ҷой мекушам!

Бемор инро шунида, аз пешгоҳи хона наъра баровард.

– Ресмон оварда, дасту пойи говро бандед! – калонгирона фармон доданро давом меод Ибни Сино. – Ҳамаро мувофиқи қоида анҷом диҳед!

– Ман худам! Ман худам! – бонг мезад бемор.

Ҳатто бемор аз хурсандӣ ба пой бархост. Агарчи ду рӯзи охир тамоман аз ҷояш наҷунбида буд, рӯйи хавлӣ баромад ва якпахлу дароз кашид.

Ибни Сино назди вай омада нишаст ва кордеро ба корди дигаре соидан гирифт. Сонӣ пахлуҳои беморро даст-даст карда дид. Баъд аз ҷояш бархоста гуфт:

– Ин говатон аз ҳад лоғар аст, алҳол ба куштан намеарзад! Чанд рӯзи дигар парваришаш кунед, ки фарбеҳ шавад, он гоҳ омада мекушам!

Бемор саросемавор аз ҷояш бархест. Аз ғояти гуруснагӣ сусту бемадор шуда буд, ҳар сӯ мекалавид.

– Мефаҳмӣ, гов, – гуфт Ибни Сино, – агар дурустакак хӯрок хӯрӣ, туро мекушам, агар гурусна гардӣ, аз ту ғоидае нест! Он гоҳ гӯшти туро касе намехурад!

Худи ҳамон рӯз амакзодаи савдоии амир ба хӯрокхурӣ даромад. Абӯалӣ фармуд, ки ба таомаш дорувориҳои махсус илова кунанд.

Бемор оҳиста-оҳиста сиҳҳат мешуд.

Абӯалӣ фармуд, ки ягон хидматгор ба бемор аз васвасаи ӯ ёдовар нашавад.

Бемор муттасил фарбеҳтар шуда, камтар бонг мезад.

Рӯзе субҳдам аз хоб бедор шуда, хидматгорро чег зад:

– Ман имшаб хоби ғалатие дидам: гӯё, ман худамро гов пиндошта бошам...

– Ҳақиқатан, хоби ачиб, тақсир! – ҷавобаш дод хидматгор.

– Ман ҳатто тарсидам: мабодо аз хоб бедор шаваму ба ростӣ худро дар сурати гов бибинам! Аммо, ба Худо шукр, ки бедор шуда, худро дар сурати инсон дидам!

Касалӣ бебозгашт аз миён рафт.

Як вақтҳо Ибни Сино котиби «ал-Мухтасар-ул-авосит»-ро дар мантиқ гуфтаву Ҷурҷонӣ навишта гирифта буд. Нусхае аз ин асар ба шаҳри Шероз афтод.

Донишмандони Шероз онро муддати мадиде омӯхтанд. Аммо баъзе ҷоҳояшро фаҳмида натавонистанд.

Онҳо ба Ибни Сино номае навишта, суолхояшонро дар авроқи алоҳида ҷо доданд. Шумораи varaқҳои суолнома ба даҳ мерасид.

Шабе дар ҳалқаи шогирдон Ибни Сино машғули суҳбат буд, ки дар ҳамин лаҳза фиристода даромад. Фиристода ба ӯ нома ва лифофаи ғафси саволномаро супурд.

– Пагоҳ саҳарӣ ман рафтани будам, – гуфт қосид, – аммо Шумо ҷавоби саволномаро дар муддати ду-се рӯз навиштани бошед, интизор мешавам...

Ибни Сино фиристодаро ҷавоб дода, суҳбаташро ҳамроҳи шогирдон идома меод ва, баробари ин, саволномаро ҳам аз назар мегузаронд.

Баъди намози хуфтан Ҷурҷонӣ барои устод тақрибан иборат аз панҷоҳ varaқ бандҷаи коғаз овард.

Ибни Сино шамъ афрӯхта, ба навиштани ҷавоб оғоз намуд. Дар он хона Ҷурҷониву Маҳмуд ҳам менишастанд. Онҳо дар аввал байни худ паст-паст гап

зада, сонӣ хоб рафтанд. Ибни Сино навиштанаширо давом меод.

Субҳи бармаҳал касе дари Ҷурҷониро кӯфт.

Ӯ хидматгори Ибни Сино буд.

– Шайх мефармоянд, ки зуд ба наздашон равед.

Ҷурҷонӣ даромадан замон бидид, ки ҳамаи коғазҳо аллакай аз хатти резаи устод пур шудаанд.

– Рисолаи комиле шудааст, – гуфт устод ҳиҷолатмандона. – Барои он ки фиристодаро муаттал насозам, қарор додам, ки ба ҳамаи саволҳо яқбора ҷавоб гардонам. Уламои Шероз ҳам чашмбарроҳанд.

Вақте ки Ҷурҷонӣ рисолаҳо пешӣ фиристода бурд, ӯ тамома мутаҳаййир гардид.

Фиристода ба Шероз баргашта, воқеаи мазкурро ҷандин вақт дар миёни уламо ҳикоя мекард.

«ал-Қонун фӣ-т-тиб» ба анҷом расонида шуда буд.

Панҷ ҷилди мухташами он дар хонаи Ибни Сино меҳуфт. Ин китобҳо тамоми донишҳои тиббии андӯхтаи инсониятро фаро мегирифтанд. Онҳо дар рӯзҳои саҳту душвор, дар давраи ҳаёти қашшоқонаву гуруснагии қорвонсарой эҷод шуда буданд. Онҳоро дар хонаҳои ёру дӯстонаш офарида истода, Ибни Сино ҳар садои кӯчаро ботааммуқ истимоъ менамуд, ки мабодо аз паси ӯ наомада бошанд.

Ана, китоби аввал маҳсули назарияи илми тиб буда, доир ба қолбадшиносӣ, ташҳис, ташреҳ ва ҷарроҳия баҳс мекунад. Дар давоми китоби нахуст, инчунин, ҳосияти бемориҳои шадиду музмин аз назар гузаронида, роҳи воситаҳои табобаташон баён карда шудааст.

Дар китоби дувум усули тайёр кардани дорувориҳои одӣ нишон дода шудааст. Маълум мешавад, ки реша ва пӯстлохи ҳар гиёҳу дарахте барои табобати бемориҳои инсон шифобахш будааст. Рустаниҳо дар гирду атроф фаровонанд, аммо мардум ҳосиятҳои давобахшу фоидаманди онҳоро намендонанд.

«Агар марҳами шалғами ангабиномехтаро гузоранд, он захми хабисро даво мебахшад, тухми он бо сирко захмҳои фосидро тамоман баҳам меорад» – чунин мегӯяд Ибни Сино дар китоби дувуми «Қонун» оид ба шалғами одӣ. – «Агар каждӯм шахси шалғамхӯрдаро неш занад, ба он одам осебе намерасад».

Ва ё: «Агар хулбӯро бо шароб омехта, то дами захролудшавӣ хӯрда бошанд, он таъсири захрҳои марговарро ҳам мегардонад».

Дар китоби дувуми «Қонун» Ибни Сино тақрибан ҳаштсад хел дорувориҳои ғайримураккабро тасвир намудааст.

Китобҳои савуму чорум касаливу бемориҳои тамоми узвҳои бадани инсонро аз нохуни пой то мӯйи сар муфассалан таҳқиқу тадқиқ менамоянд. Сару мағзу аъсоб, чашму гӯшу гулӯву димоғ, дандону шушу дил, сурхрӯдаву меъда, рӯдахову чигару талха, гурдаву обдон – дар бораи ин ҳама Ибни Сино маълумоти батафсил дода, роҳҳои табобату усули ҷарроҳии ононро ном бурдааст. Дар боби тарзи табобату илочи шикастаи косахонаи сар, бинӣ, чоғ, охураки гардану дандаҳо низ Ибни Сино дар «Қонун» маълумот додааст.

Дар китоби панҷум ӯ доруҳои мураккабро ба тасвир овардааст, ки таркибашон то бистухафт номгӯй маводро дар бар гирифта метавонад.

«Ин дурӯро Ҷолинус истифода бурдааст, – аксаран менависад Ибни Сино. – Инаш – доруи машҳури ҳиндӣ, лекин инаш ихтирои ҳуди мост».

Донишмандону табибон аз хондани ҷузвҳои «Қонун», ки тавассути Ҷурҷонӣ навишта гирифтаву бо дасти хушнависон нусхабардорӣ шуда буданд, дар таҳаййюру тааҷҷуб меафтоданд, зеро дар ҳар саҳифаи китобҳо ба ягон чизи наву тоза ва то ҳанӯз дар олами фарҳангу хирад номаълуму номакшӯф вомерхӯрданд.

Ибни Сино намедонист, ки зиёда аз ҳаштсад сол мегузараду танҳо баъди он Пастер фарзияи ўро доир ба барангезандагони ноаёни бемориҳо – вирусҳо, ки нафақат дар об, балки дар ҳаво ҳам вучуд доранд, тасдиқ менамояд.

Ибни Сино доир ба набз чунон таълимоте офарид, ки то ҳол бар он чизе илова кардан душвор аст.

Дар «Қонун» дар бобати тарбияи ҳамаҷонибаи кӯдак ва одами накӯкор, оқил, ҳунарманд ва солим ба камол расидани он ҳам ғамхорӣ зоҳир намудааст.

Ибни Сино нахустин шуда сабабу аломат ва усулҳои табobati чунин касалиҳои ҳавфнокеро, монанди сарсом ва мараз, зотулҷанб ва захми меъда ба таҳқиқ оварда буд. Ў нахустин касест, ки тоунро аз вабо ҷудо карда, касалиҳои маҳав, зарпарвин ва сиёҳзаҳмро шарҳу тавзеҳ додааст.

Дар ҷаҳон аввалин шуда сохти мушакҳои ҷашмро нишон додааст. То замони Ибни Сино бисёриҳо, ҳатто донишмандони бузург, чунин меҳисобиданд, ки ҷашм монанди фонусаке нур мебарорад ва ин анвори махсус дар ашё инъикос ёфта, бармегарданд ва сурати онро зоҳир мекунанд.

Ибни Сино намедонист, ки «Қонун»-и ӯ ба зудӣ қомуси тибби тамоми мамлакатҳои олам мегардад, дар Аврупо аз рӯйи он духтуронро дарс медиҳанд. Гумон надошт, ки шифокору гиёҳшиносони Руси Қадим ҳам ўро бо номи «Ависен» ёдовар шуда, беморонро мувофиқи доруҳати ӯ муолиҷа мекунанд.

Ибни Синоро мисли пештара лозим меомад, ки баъзан аз машғулияти илмӣ дур шавад. Ҳоло банди таълифи китоби нав – «Китоб-ул-инсоф» буд.

Амир Алоуддавла лашкаркашиву кишварситониро дӯст медошт. Алҳол бахташ омад мекард.

Вай Ибни Синоро ҳам ба юришҳо ҳатман ҳамроҳаш мегирифт. Ибни Сино табиб ва мушовири асосии ӯ буд. Маслиҳатҳояш аксар вақт иҷро нашаванд

ҳам, боке надошт. Аммо ҳатто дар Бағдод маълум буд, ки маслиҳатгари амир Алоуддавла худи Ибни Синост.

Алоуддавла хушхолу қаноатманд буд, зеро Ибни Сино қомуси нави фалсафии худ – «Донишнома»-ро ба ӯ бахшид. Ниҳоят, Алоуддавла ҳам фалсафаро сарфаҳм мерафтагӣ шуд.

Дар ин асар андешаҳои ҳакимона чунон содаву фаҳмо баён ёфтаанд, ки ҳатто косиби чаласавод ҳам онҳоро фаҳмида метавонад.

Шаббе дар ҳузури Алоуддавла дар бораи зараре, ки тақвимҳои нодақиқу кайҳо қушнашуда меоранд, касе суҳан ронд.

– Мо Шайхурраис дорем, – овоз баровард амир, – он кас тақвими наве мураттаб хоҳанд сохт.

– Барои ин асбоби махсусе лозиманд, – гуфт Ибни Сино. – Ситораҳоро ҳам дурудароз мушоҳида намудан даркор мешавад.

– Боке надорад, ман харочотпулиро медиҳам. Бе ин ҳам, мегӯянд, ки шабҳо намехобед. Ана, ситораҳоро нигаристан гиред!

Ибни Сино худ нақшаи лавозимоту асбоби даркории нучумро кашид.

Чурҷонӣ устоҳои ҳунармандро ба шарту байъ овард ва лавозимот зуд омода шуданд. Барои он ки лавозимот дақиқтар кор кунанд, Ибни Сино дастгоҳе махсус ихтироъ намуд.

Танҳо баъди панҷсад соли вафоти ӯ ҳамон дастгоҳро соли 1542 донишманди портуғолӣ Педро Нуниетс (ба русӣ Нониус) аз нав кашф мекунад. Ва аз ҳамон дам инҷониб дастгоҳро нониус меноманд.

Ҳангоми ченкуниҳои дақиқи бисёре тамоми муҳандисон аз ин дастгоҳ истифода мебаранд.

Амир Алоуддавла Абӯмансур ном дӯсте дошт.

Абӯмансур танҳо ду шугли писандида дошт: шикор ва забони арабӣ. Вай олими забардасти соҳаи забони арабӣ ҳисобида мешуд.

Боре се нафар: Ибни Сино, амир ва Абӯмансур хамроҳ менишастанд. Риштаи ҳар гуна суҳбатро Абӯмансур ё ба тарафи шикор, ё ба тарафи забони арабӣ мекашид. Алҳол онҳо дар боби забон суҳан меронданд.

Ба назари Ибни Сино чунин расид, ки Абӯмансур ғалате содир кард, аз ин рӯ, ғалаташро ислоҳ намуд.

Абӯмансур ҷониби Ибни Сино нигаристу гайричашмдошт пурсид:

– Шумо, охир, ба назарам, тоҷик ҳастед?

– Бале, ман тоҷик ҳастам, – ҷавоб дод Ибни Сино.

– Шумо, албатта, файласуфи тавоно, марди оқилу табиби доно ҳастед, аммо забони арабиро хуб намедонед, барои ҳамин дафъаи дигар аз пайи ислоҳи ман нашавед.

Ибни Сино қарор дод, ки Абӯмансурро мазох кунад.

Аз шаҳрҳои гуногун нусхаи чандин асарҳои беҳтарини доир ба забони арабиро ҷамъ овард ва дар муддати се сол арабиро бо тамоми дақиқаташ омӯхт.

Сипас се дoston эҷод кард. Ҳар як дoston аз калимаҳои нодиру камистеъмоли арабӣ таркиб ёфта буд. Ҳеҷ яки онҳо ба ҳамдигар монандӣ надоштанд, зеро ҳар сеи дostonҳо дар пайравии сабки се адиби машҳури соҳибуслуб офарида шуда буданд.

Ибни Сино фармуд, ки ҳар сеи дostonҳоро дар муқоваи кӯҳнаю фарсудае муқовабандӣ кунанд. Баъд амирро ҳам барои дар ин ҳазлбозӣ ширкат варзидан розӣ намуд.

Шомгоҳе амир китоби кӯҳнаю фарсудаеро ба дасташ гирифта, ҷониби Абӯмансур дароз карду гуфт:

– Мо имрӯз ин китобро дар вақти шикор ёфтем. Канӣ, бибинед, қадру қимате дорад, ё партоемаш...

Абӯмансур муддати мадиде машғули омӯзиши ин китоб гардид.

– Ман на ҳамаи онро фаҳмидам, – ҷавоб дод оқибат донишманди маъруфи забони арабӣ. – Баъзе

калимаҳоро пештар фаҳмида бошам ҳам, ҳоло маънояшонро фаромӯш кардаам. Китобро ягон нависандаи машҳуре навиштааст – инашро ман яқин мегӯям.

Амир худдорӣ карда натавонисту хандаро сар дод:
– Нависандаи машҳур дар рӯбарӯятон нишастааст!

Баъди чанде Ибни Сино достони «Урҷуза»-ро таълиф намуд. «Урҷуза» ба тарзи махсусе навишта шудааст. Ҷаҳрамони он илми тиб, тамоми донишҳои тиббӣ буданд. «Вай аз гуфтори сода ва ашъори фаҳмо тартиб дода шудааст, то фаҳмиданаш душворие пеш наоварад», – навишта буд Ибни Сино дар муқаддима. – Аз рӯйи ин достон ҳатто талабаи мадрасаи илми тибро омӯхта метавонад».

Ба зудӣ «Урҷуза»-ро ба забони латинӣ тарҷума карданд. Баъд онро дар бисёр мамлакатҳои дунё интишор доданд.

Достонро 600 соли расо дар бисёр донишқадаҳои тиббӣ меомӯхтанд.

Достон аз шеърҳои пуртаровату ҷаззоб иборат мебошад. Сароғози он ба забони наср тақрибан чунин садо медиҳад:

«Шоирон шахзодаи баҳру баранд; табибон ҳокими кишвари бадананд. Таровати баёни нахустин номбурдашудагон рӯҳро менавозад; фидокории мутааххирин бемориҳоро шифо мебахшад.

Достон кулли масъалаҳои назариву амалии тибро фаро мегирад. Ва ман тамоми донишҳои доир ба ин соҳаи илм ҷамъовардаи худро дар он тавассути шеърҳо баён доштаам.

Мафҳуми калимаи «тиб».

Тиб муҳофизати саломатӣ ва табобати бемориҳост...»

Дар баробари «Урҷуза», Ибни Сино доир ба забоншиносӣ ҳам китобе таълиф намуд, ки «Лисон-ул-араб» номида мешуд. Муосиронаш мегуфтанд, ки

назири чунин китоберо дар соҳаи забон то ҳол касе наофаридааст.

Ибни Сино муддати дарозе ба нусхабардории асари мазкур пардохта натавонист. Чурчонӣ ҳам ба китобати бист чилди «Китоб-ул-инсоф» банд буд.

«Лисон-ул-араб», ҳамин тариқа, дар шакли мусаввада боқӣ монд. Баъди вафоти Ибни Сино, зоҳиран, китоб nobуд шудааст. Ва ё, шояд, то ҳол дар ягон китобхонаи мусулмонӣ миёни дастнависҳои дигари омӯхтанашуда махфуз дошта шавад.

Дар бораи Ибни Сино чунин ривояте ҳаст.

Воқеа дар айёме рух додааст, ки шуҳрати вай аксари кишварҳои оламо фаро гирифта буд.

Лекин Ибни Сино аз пайи шуҳрат намедавид. Тамоми умр одамони дардмандро табобат мекард, вале шуморашон кам намешуд. Ёро ба шаҳрҳо даъват мекарданд, барои ба деҳаҳо рафтан илтимосу илтиҷо менамуданд.

Дар сари роҳи ӯ деҳаҳои бисёре буданд ва барои дида баромадани ҳамаи беморон фурсат намеёфт. Аз ин рӯ, пешниҳод кард: «Бигзор ҳар як бемори деҳа ба дасти худ ресмончае гирифта, аз як нӯғаш дошта истад, нӯғи дигарашро ман ба даст мегирам. Ва аз рӯйи кашишу ҳарорату ларзиши ресмон касалии шахси ресмонбадастро муайян мекунам».

Дар яке аз деҳаҳо зани маккораву шӯхе мезист. Ӯ касалие надошта бошад ҳам, дараҷаи эҳсосоти зиракии Ибни Синоро санчидан меҳост. Аз ин рӯ, гурбаи ба қарибӣ сабукшудаеро дар бағалаш пинҳон кард ва як нӯғи ресмончаро ба пойи он баста, нӯғи дигарашро ба Ибни Сино дароз намуд.

– Истед, ҳозир мо табиби зӯр будан ё набудани ўро мефаҳмем... – пичирросзанону хандакунон мегуфт он занак ба ҳамсояҳо.

Ибни Сино касалиҳои беморонро як-як номбар карда, ниҳоят ба занакӣ пишакдор наздик омад. Сонияе

ба ҳайрат афтода, ресмончаро бори дигар даст зада санчиду гуфт:

– Ин бемор панҷ рӯз пеш ҳафт гурбача таваллуд кардааст. Барои ҳамин, хеле харобу лоғар шудааст, зудтар ўро шир додан лозим! Барояш ҳеҷ доруи дигаре даркор нест!

Соли 1082 Саййидаи ҳокими Рай аз олам даргузашт.

Лашкариёни Султон Маҳмуд ҳамон лаҳза шаҳрро бо тамоми амлоки гирду атрофаш зери тасарруф дароварданд.

Писари султон Маҳмуд – Масъуд волии Рай таъйин гардид.

– Мабодо ба ҷанги зидди мо лашкар накашад, – гуфт Алоуддавла. – Ман қарор додам, ки барои ӯ тухфаҳои гаронбаҳо фиристам.

Тухфаҳо кумак расонданд. Ду соли расо сулҳ барқарор истод.

Султон Маҳмуд акнун пир шуда буд. Писаронаш марги ўро мепоиданд, то ҳарчи зудтар соҳиби тахту тоҷи падар гарданд.

Боре, ҳангоми танҳой, амир Алоуддавла тасвиреро ба Ибни Сино нишон дод. Ин тасвирро бист сол пештар Арроқ кашида буд. Аз он ба тарафи Ибни Синой мӯйсафед Ибни Синой ҷавон менигарист...

Алоуддавла якбора ғарами ахбору шикоятномаҳоро низ, ки дар давоми ҷандин сол имому хатибу қозиҳо аз болаяш навишта буданд, ба ӯ нишон дод. «Дар асарҳои худ Ибни Сино асосҳои китоби муқаддасро зери шубҳа мегузорад», – менавиштанд хатибон. «Осори зараровари Ибни Синоро ҳатман оташ зада, ҳудахро ё ба зиндон партофтан ва ё бетаваққуф аз хоки мамлакат берун рондан лозим аст!» – талаб менамуданд қозиён.

– Вале ман мунтазам ба масҷид меравам, панҷ вақт намозамро таҳ намекунам, – кӯшиши дар ҷаҳми амир худсафедкунӣ намуд Ибни Сино.

– Мову шумо хуб медонем, ки боимонтарини мусулмонон ҳастед! Аммо, сад афсӯс, ки онҳо инро пай намебаранд! – чашмонашро айёрона нимроғ карда гуфт Амир Алоуддавла.

Танҳо ҳамин вақт Ибни Сино ба хубӣ фаҳмид, ки дар тӯли ин солҳо амир муттакову пуштибони саҳти ӯ будааст.

Баъди гузаштани ду сол лашкариёни Масъуд ногаҳон дар остонаи Исфаҳон пайдо шуданд.

Эҳтимол, Масъуд инъомҳоро қабул кардаву ваъдаи сулҳ дода, макру фиреб ба кор бурда бошад.

Моҳи фарвардин буд. Сабзаҳои гирду атроф ханӯз тару тоза буданд. Себзорон аз гул фуномада буданд. Ёсуман шукуфта буд...

Сокинон саросема аз шаҳр баромада мерафтанд, зеро хавфи дар ҳар лаҳза зада даромадани сипоҳиёни Масъуд таҳдид менамуд. Фурсати ғами чизу чораро хӯрдан набуд.

– Устод, «Китоб-ул-инсоф»-ро чӣ кор кунам?! Дар айнаи ҳол нусхабардории чилди охиринашро ҳам анҷом додам. Мумкин аст онро дар ягон ҷойи бехатарии рӯи хавлӣ гӯр кунам?!

Ҳамин вақт аз кӯчаҳои наздик садои доду фарёд ва суми аспон ба гӯш расиданд.

Онҳо базӯр фурсати савори аспҳо шудан ва аз таъқиб ҳалосиро ёфтанд.

– Ман истода, барои пеши роҳи саворагонро гирифтани муҳориба карданӣ будам, – гуфт Маҳмуд, вақте ки ҳамаи онҳо якҷоя ба қалъае, ки дар он амир паноҳ оварда буд, наздик мешуданд.

Амир Алоуддавла дар масофаи тақрибан ду фарсанг дуртар аз шаҳр паноҳ мебурд.

– Ба ман бигӯед, – мепурсид вай аз Ибни Сино, – наҳод ҳамаи нақшаву ниятҳо барбод рафта бошанд?! Наҳод ман давлату сарватамро аз даст дода бошам?! Наҳод фарзандони ман оворайи кӯчаву бозорҳо шаванд?!

– Ман кӯшиш мекунам, ки ба номи Масъуд номае нависам, – изҳор намуд Ибни Сино. – Медонам, ки солҳои охир муносибати ӯ бо падараш, бо Султон Маҳмуд чандон хуб нест. Шояд аз худпарастии Масъуд ғоиде ба даст оварем...

Ибни Сино барои хатнависӣ рафт.

Ногаҳон ӯро қафо бархонданд.

– Хабарӣ муҳим, – гуфт Алоуддавла. – Худи ҳозир ҷосуси ман расида омад, канӣ бифаҳмем, ӯ чӣ мегӯяд!

– Имрӯз Масъуд аз номи аммаи худ, аз хоҳари султон, мактуби махфӣ ва таъҷилие гирифт. – Ҷосус ба нақли нома даромад. – «Давлатпаноҳи мо – Султон Маҳмуд намози дигари рӯзи панҷшанбе, ҳафт рӯз пеш аз анҷоми моҳи рабеъулхир, Худо имонашон диҳад, вафот карданд ва саодати бандагонашон анҷом пазируфт. Мо ҳамроҳи тамоми аҳли ҳарам дар Қалъаи Ғазнин ҳастем ва баъди пагоҳ чанозаи эшонро хабар хоҳем кард...»

– Аз афташ, халосӣ ёфтем, – гуфт Ибни Сино, – зеро ҳозир на фикри юриши Бағдод ба сари Масъуд меояду на ҳаёли ситондани ҳукумати шаҳри мо!

– Чаро ин тавр гумон доред?! – пурсид амир.

– Масъуд писари калонии султон аст. Аз ин рӯ, ҳукумат ба дасти ӯ бояд гузарад. Аммо султон тахту тоҷро ба писари мобайнӣ – Муҳаммад васият кардааст. Муҳаммад сари тахт менишинад, он гоҳ Масъуд барои кашида гирифтани тахту тоҷ мекӯшад. Барои ҳамин, ман рафта мактубамро аз нав менависам!

Тамоми воқеаҳо мувофиқи пешбинии Ибни Сино чараён меёфтанд.

Баъди чанд рӯз аз ҷониби Масъуд расуле омад.

Расул эълон дод, ки Масъуд аморати Исфаконро бар уҳдаи Алоуддавла боқӣ мегузорад. Фақат бигзор Алоуддавла ҳар сол андоз биспорад...

Масъуд барои Алоуддавла хилъати фохира ва коғази фармон ҳам фиристода буд.

– Масъуд дар Ғазна гирифториҳои муҳимме дорад. Барои ҳамин ӯ ҳамроҳи тамоми сипоҳиён он ҷой бармегардад, – чунин хабар меод расул.

–Номаи Шумо ҳокимиятро ба дасти ман баргардонд, – дар роҳ такроран ба Ибни Сино мегуфт амири рӯҳбаландгардида.

Ибни Сино танҳо ба хона баргашт.

Хона ҳолӣ буд.

Мутаҳаййирона девору фарши урёни хонаро аз назар мегузaronд.

Маълум аст, ки қолинҳо ба касе даркор шудаанд.

Инаш ҳам маълум аст, ки касе бурдани асбобу анҷоми рӯзгорро ихтиёр кардааст.

Одамони Масъуд ҳатто даводро ҳамроҳи худ бурдаанд!

Ин ҳама ислоҳпазиранд.

Аммо ғоратгарон тамоми бист чилди «Китоб-ул-инсоф»-ро ҳам бо худ бурдаанд! Ҳамон китоберо, ки Ибни Сино баъди «Қонун» ба таълифаш пардохта буд!

Андешаи таълифи китобро солиёни дарозе дар дил мепарварид!

Китоб айбномае буд ба тамоми фалсафаи Шарқу Ғarb, ба тамоми қонуну қоидаҳои ҳаёти зулмониву шадид!

Ана, боз, гӯё, барқасд, зиндагӣ бори дигар беадолатии худро нисбат ба Ибни Сино нишон дод! Маҳз ана ҳамин асар – «Китоб-ул-инсоф» абадӣ аз миён рафт!

Ибни Сино бар рӯйи фарши сард нишаста монд.

Ба назараш аз ҳад зиёд бекасу танҳо намуд. Дастҳояш ҳам аз ғояти ҳастагӣ суст шуданд! Ана, пойҳояш низ қат шуданд!

Гирдогирдаш ҳолӣ. Худаш танҳову атрофаш ҳолӣ.

Осори серчилдаи худро барои чӣ ва барои кӣ навиштааст?! Онҳоро кӣ меҳонад?! Охир, адади одамони босаводи бадбахти шахр аз сад зиёд нест!

Бар илова, ҳокиме, саркардаи сипоҳиёни ҳарисе меояду ҳамин чанд олимро ба зиндон меандозад, аз хонаҳояшон меронад! Китобҳо сӯхта нобуд мешаванд!

Дар боби қудрати маърифат, аз хусуси тантанаи ақлу хирад одамон баҳсҳои беҳадду каноре мекунанд. Аммо ҳозир, ана, зӯру тавоноӣ дар сурати зулму истибдод арзи ҳастӣ менамояд! На ақлу хирад, балки ҷаҳолат, ҷаҳолати мураккабу шарире тантана дорад!

Замоне фаро мерасида бошад, ки олимони ҳам одамони муҳиму даркорӣ гарданд?! Бале, ҳамон замоне, ки ҳокиму амирон на мувофиқи иродаи ваҳшиёнаи худ, балки мувофиқи нишондоди илму дониш амал кунанд! Он гоҳ, бидуни ҳама гуна ҷангу хунрезӣ, забту кушокушӣ тамоми дунё дар як давлати воҳиду умумиву адолатманде муттаҳид хоҳад шуд!

Ба ҳар ҳол, аз ҷой хестан даркор... Охир, пагоҳ шогирдон ин ҷой меоянд. Дар бораи манфиати илму фарҳанг барои онҳо чизе гуфтан лозим мешавад!

Солҳои охир аҳволи саломатии Ибни Сино бад шуда буд.

Як вақтҳо доир ба қулинҷ асаре таълиф карда буд. Акнун худ аз дасти ин касалӣ менолид!

Ибни Сино то дами ба ҳузури Алоуддавла, ки дар юриш буд, даъват шуданаш ҳудро бомуваффақият табобат мекард.

Табибе, ки мутобиқи доруhati Ибни Сино доруворӣ тайёр мекард, ба маъҷуни давоӣ нисбат ба андозаи муқарраргардида панҷ маротиба зиёдтар тухми қарафс андохта буд. Эҳтимол, ӯ ғофил, бе ягон мақсади баде чунин карда бошад. Лекин аз таъсири чунин дору захми меъдаву рӯдаҳо, ки аллакай баҳам омада истода буданд, аз нав кушодаву қалонтар шуданд.

Дар бари Ибни Сино ягон одами шиносу наздик ва ё дӯсту рафиқе ҳузур надошт.

Чурҷонӣ, ки ба ҳар василае устодашро муҳофизату ниғаҳбонӣ менамуд, дар Исфаҳон монда буд.

Ибни Сино амир Алоуддавларо дар роҳи миёни Исфаҳону Ҳамадон дарёб намуд. Ў сусту заиф шуда буд. Аз ин рӯ, дар болои тахти равоне бардошта мебурдандаш.

Вай дигар доруворӣ истеъмол намекард.

«Мудаббири бадани ман аз тадбир бозмондааст, дигар аз муолиҷа ғоидае нест», – мегуфт ӯ худ ба худ.

Марди нимшиносе васиятномаи ӯро навишта гирифт. Ибни Сино васият мекард, ки тамоми молу мулкашро ба фақиру бенавоён тақсим, ғуломонро озод кунанд.

Ӯ бо фаҳму фаросату шуури комиле ҷон дод.

Эҳтимол, дар лаҳзаҳои вопасини зиндагӣ нияту орзуҳои ҷавонашро ба хотир оварда буд, ки ногаҳон ҷашмонашро кушод ва талх хандиду гуфт:

**Аз қаъри гили сиёҳ то авҷи Зухал
Кардам ҳама мушқилоти гетиро ҳал;
Берун ҷастам зи қайди ҳар макру ҳиял,
Ҳар банд кушода шуд, магар банди аҷал!**

Ин суҳанони охири ӯ буданд.

18-уми июни соли 1037 Ибни Сино вафот кард.

Дар бораи соатҳои вопасини рӯзгори ӯ чунин ривояте даргарад аст.

Ҳакими бузург фарорасии рӯзҳои вопасини ҳаёташро ҳис карда, доди аҷалро додан хост.

Рӯзону шабон ва солиёни зиёде беҳуда ҳосияти рустаниҳо ва сирру асрори дорувориҳоро наомӯхта буд.

Ӯ муддати мадиде барҳаёт монда, бар болои марг галаба кардан меҳост.

Қуввати дастони бемадорашро ҷамъ оварда, чиҳил навъ дорувории муҳталифа тайёр намуд ва

дорувориҳоро ба чиҳил зарфи ҳархела рехт. Ба зарфҳо шумора гузошт.

Сонӣ шогирди вафодортаринашро ба назди худ хонд:

– Гуфтаҳои маро бодикқат гӯш деҳ! – гуфт ӯ ба шогирд. – Қуввату мадори ман рафтааст ва, мумкин аст, пагоҳ аз хуш биравам. Аммо, ба шарте ки ту ҳамаи чиҳил навъ дорувориро мувофиқи тартиби мегуфтаам истифода барӣ, ман намемирам!

Сипас он тартибро баён намудан гирифт.

Доруи нахустин барои ба даҳон рехтан пешбинӣ мешуд.

Бо доруи дувум сари сина, савум – тахтапушт, чаҳорум – пойҳоро молиш дода, панҷумро боз ба даҳон андохтан лозим меомад.

Ҳамин тартиб то доруи чиҳилумин идома бояд меёфт.

Рӯзи дигар Шайхурраис аз хуш рафт.

Дар пеши назари шогирд акнун тани бечони пирамарди заифу наҳифе меҳуфт. Пӯсти дастони хушку бемадор ва рухсараҳояш ба устухон часпида, танҳо пешонии фароҳ аз асрори амиқи фикру ақли Ибни Сино гувоҳӣ меод...

Шогирд дар зери ҳаяҷони тамоме зарфи нахустини дорудорро ба даст гирифт.

Сонӣ зарфҳои дувуму савуму чорумро ҳам истифода бурд. Ҳама корро мувофиқи дастури устод анҷом меод.

Зарфҳои даҳум, бистум, сивумро ҳам гирифт.

Оҳиста-оҳиста пайкари бемадори пирамард ба пайкари гул-гулшукуфони чавонмарде мубаддал мегардид. Аллакай даму нафас пайдо шуда, рухсараҳо лолавор мешукуфтанд.

Акнун дар назди шогирд чавонмарди пурқуввати зебӣ бо тамоми муҳассанот ва қиёфаи хирадмандона меҳуфт.

Танҳо доруи чихилумин боқӣ монда буд.

Доруи охирин мебоист он ҳаётеро, ки ҳамаи сиву нух дорувории пешина дар тани Ибни Сино дамонда буданд, устувору барқарор созад.

Доруи вопасинро нӯшида, бояд устод чашмашро мекушод, нафаси чуқуре мекашид, табассум мекард ва аз ҷояш бармехост.

Вале шогирд аз ин муъҷизаи тағйири симо чунон моту мабхут шуда буд, ки зарфи чихилумин аз дастони дар асари хайрату ҳаяҷон ларзидаистодааш афтоду чаппарӯй гашт! Дору рӯйи хоку рег рехт, замин онро чабида гирифт...

Ҷисми Ибни Синоро дар самти ҷануби Ҳамадон ба хок супурданд.

Солҳо мегузаштанд, садсолаҳо сипарӣ мегаштанд.

Дар доманаи Ҳамадон, дар соҳили чапи дарёи кӯхӣ, дар миёнаи гӯристони кайҳо партобиё девори баланди хиштине хотаякero бо чанд сарве дар ихотаи худ медошт. Дар он ҷо, дар ҳалқаи сарвҳо бинои хишти пухтасохте меистод.

Дар он ҷой, дар гирди макбара, ҳар пагоҳӣ мардумони зиёде ҷамъ меомаданд. Дар миёни мардум уламои баркамол ва ҷавонони навакак ба ҳаёт воридгардида ҳам буданд. Бемороне ҳам буданд, ки ба шифо ёфтанашон аз эъҷози макбараи қадимӣ бовар доштанд.

Даруни макбараи тираву тор, рӯйи фарши бӯрёпӯш, дар пойи тахтасанги рӯйи қабр ҳамеша пирону мӯйсафедон менишастанд.

Асрҳои аср ин анъана давом мекард.

Дусад, ҷаҳорсад ва ҳафтсад сол ба ҳамин минвол мегузашт.

Ва ҳар гоҳе ягон мусофири аз роҳи мобайни Тихрону Бағдод гузаранда бипурсад:

– Дар ин ҷо кӣ мадфун аст?

Оромона ҷавобаш медоданд:

– Ин мақбараи ҳақими бузург ва инсони бузург Абӯалӣ ибни Синост!

Соли 1952 Шӯрои Умумичаҳони Сулҳ қарор дод, ки ҳазорсолагии зодрӯзи Ибни Сино дар тамоми олам ботантана таҷлил карда шавад.

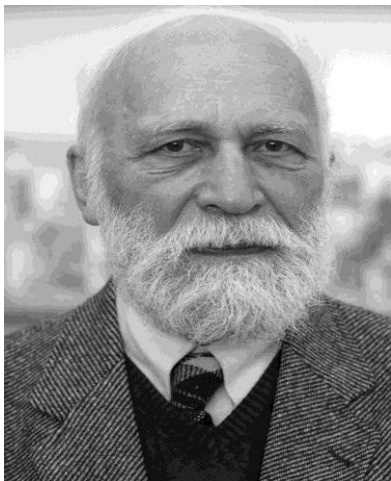
28-уми апрели соли 1954 дар шаҳри Ҳамадони Эрон мучассамаи ёдгории Ибни Сино қоматафроз гардид. Дар расми кушоди ёдгорӣ ҳамроҳи олимони сершумори чаҳон ҳайати фиристодагони Иттиҳоди Шӯравӣ низ иштирок дошт.

29-уми апрели соли 1954 ботантана мақбараи нави Ибни Сино.

Замоне рассом ва риёзидон Арроқ мувофиқи фармони Султон Маҳмуди Ғазнавӣ чихил тасвири Ибни Синоро кашада буд. Ин тасвирот ба шаҳрҳои мухталифа фиростода шуда буданд. Аммо ягонтои онҳо то замони мо маҳфуз намондааст.

Баъди ранҷу заҳматҳои вазнин ва ҷустуҷӯҳои тӯлонӣ, дар асоси бурҳону далелҳои муътамаду ҷиддии илмӣ, ба донишмандону рассомони шӯравӣ муяссар гардид, ки тасвири Ибни Синоро барқарор созанд.

МУХТАСАР ОИД БА МУАЛЛИФИ АСАР

Валерий Михайлович Воскобойников – нависандаи бачагон, муаррих ва публисистии машхури рус якуми апрели соли 1939 дар шаҳри Ленинград (ҳозира Санкт-Петербург), дар хонадони омӯзгорон таваллуд ёфта, дар сесолагӣ шоҳиди сахнаҳои дахшатбори муҳорибаву муҳосираи шадиди зодгоҳи азизаш гардидааст. Баъди солиёне ҳамон лаҳзаву сахнаҳои хотирнишину фаромӯшнопазири кӯдаки-

ро ба ёд оварда навиштааст: «Одатан, одамон аввал хондан, баланд – баланд хондан, баъдан навиштанро ёд мегиранд. Аммо маро акси ҳол рӯй намуд. Муҳосираи Ленинградро пушти сар гузошта, ману модарам Урол рафтем, ки дар шифохонаи чанговарон падари дар чабҳа чароҳатбар-доштаам бистарӣ буд. Падарам баъди чанде ба майдони чанг баргашту модарам омӯзгори забони русӣ шуд. Ман чаҳорсола бошам ҳам, бозичае надоштам, ҳол он ки кӯдаки тамоми рӯз дар хона танҳомондаро саргарми шуғле доштан лозим буд. Барои ҳамин, модарам ҳамарӯза газета, қалам ва пореае коғази девороройиро, ки ҳамсоягони хонаашонро ба мо ичорадода ғарамаш карда буданд, дар ихтиёри ман гузошта, пайи кораш мерафт. Аз мактаб баргашта мақолаи дар саҳифаи тозаи коғази девороройӣ бо харфҳои калон-калон аз газета рӯйбардоркардаи маро аз назар мегузаронд. Ман ҳамин гуна навиштанро ёд гирифта, қарор додам, ки баробари ба воя расидан, хатман, нависанда мешавам. Он вақтҳо чунин мепиндоштам, ки нависандаҳо газета менависанд, чӣ

кадар газета бошад, ҳамон қадар нависанда ҳаст. Лекин аз мавҷудияти китоб ҳатто дараке надоштам – моро дар хона китобе набуд. Орзу мекардам, ки зудтар калон шаваму бо ҳарфҳои резаву ҳамвори газетӣ навиштанро ёд гирам. Баъди чанде нахустин газетаи худро чоп кардам».

Ба душвориву нодориҳои баъдичангӣ нигоҳ накарда, Валерий Михайлович дилгармона хондану омӯхтанро давом дода, соли 1957 Техникуми технологияи истеҳсоли нафтро ба фарҷом расонда, донишҷӯии Институти технологии Ленинград шудааст. Шабона хондаву рӯзона кор кардааст. Солҳои 1958-1960 қарзи ватандориро ба ҷой оварда, дар муассисаҳои гуногуни Ленинград (1957-1958; 1961-1966) ба сифати муҳандис фаъолият бурдааст. Аммо меҳру муҳаббати гарми нависандагӣ лаҳзае доманашро фурӯ намегузорад: ӯ сарнавишти худро ба сарнавишти адабиёт мепайвандад. Аз соли 1973, баъди хатми Курси олии адабиёт (дар Москва) хунару истеъдодашро комилан вақфи адабиёти бачагон мегардонад.

Аввалин ҳикояи ӯро журнали «Смена» мунташир сохта, баъдан навиштаҳояшро моҳномаҳои машхуру маъруфи кӯдакон – «Костёр»-у «Искорка», калонсолон «Аврора»-ву «Звезда»-ву «Нева» пайиҳам ба таъь мерасонанд. Нахустин китоби қиссаву ҳикояҳояш («Ман ба таътил меравам»)-ро соли 1966 нашриёти «Детская литература» аз чоп мебарорад.

Фаъолияти ҳаштсола дар вазифаи мудирӣ шуъбаи назму насри журнали «Костёр» (1973-1980) ӯро мададу мусоядат мекунад, ки ҷаҳони хонандаи ҷавонро беҳтар омӯзаду донанд. Беҳуда нест, ки нависанда дар офаридаҳои худ масоили муҳимми ахлоқиро мавриди баррасии ҷиддӣ қарор дода, наврасонро водор месозад, ки бар рафтору кирдорашон андеша кунанд, некро аз баду сафедро аз сиёҳ тафриқа дода тавонанд. Нахустин офаридаҳои Юрий Ковал, Василий Аксёнов, Сергей

Иванов ва дигар нависандагони ҷавонро дастраси хонандагон гардонда, дарвозаи кохи муқаддаси нигорандагиро ба рӯяшон во менамояд ва ҷуръату роҳхати нависандагӣ мебахшад.

Асарҳои В.М. Воскобойников на танҳо дар қаламрави собиқ Ҷамоҳири Иттиҳоди Шӯравӣ ва маҳфили маҷолиси русизабону руситаборони ҷаҳон, балки аксари маҷолики мутамаддину китобдӯсту китобхони олам аз маъруфияту маҳбубияти тамоме бархурдоранд. Аз ҷумла, қиссаи «Дафтери муқовасурх»-и ӯ, ки соли 1971 нахустин маротиба дар Ленинград интишор ёфта буд, дар Япония, ИМА, Лаҳистон ва Аҷористон ҳам тарҷумаву ҷоп шудааст. Ҳамчунин, асари мазкур аз ҷониби нашриёти «Радуга» ба ҷандин забони хориҷӣ мунташир гардидааст. Китоби «Ҷазираи Бешамол»-и ӯ дар Япония се маротиба интишор ёфтааст. Қиссаи таърихии «Ҳаками бузург» (Маскав, «Молодая гвардия», 1972), ки ба тасвири рӯзгори нобиғаи нотақрори тоҷик Абӯалӣ ибни Сино (980-1037) бахшида шудааст, соли 1980 бо қарори ЮНЕСКО, ба муносибати 1000-умин солгарди зодрӯзи бузургвор тақроран ба забони русӣ, ҳамчунин, дар тарҷума, дар Тоҷикистон, Озарбойҷон (2 маротиба), Туркменистон, Ўзбекистон ва Тотористон ба таъҷ расидааст.

Солҳои 90-уми асри гузашта нависанда ҳамроҳи иддае ҳампешагонаш идеяи бунёди силсилаи «Ҳикоятҳо дар бораи авлиёи православӣ»-ро барои кӯдакони синни хурди мактабӣ амалӣ гардонда, дар хусуси рӯзгору гуфтаҳои бузургоне, чун «Николайи Муъҷизакор, муқарраби Худо» (1993), «Князи Бузург Владимир, баробарапостоли муқаддас» (1994), «Баробарапостолони муқаддас – бародарон Кириллу Мефодий» (1994) ва дигарон, 16 қиссаи муъҷазу ихчам интишор додааст. Аммо, бо ин ҳама, қори таълифи асарҳои ташаккулдиҳандаи фарҳанги маънавии

кӯдаконро мавқуф нагузоридааст, ки бозгӯи «Библияи мусаввар барои кироъати оилавӣ» (Санкт-Петербург, «Золотой век») гувоҳи он мебошад.

Солҳои навадуми асри бистум, дар ҳақиқат, овони саршории адабиёти рус аз осори мансури барои бачагон эҷодгардида буданд. Дар ин давра боз як ғояи дигари В.М. Воскобойников чомаи амал пӯшидаанд. Дар силсилаи «Единорог» романҳои дар мавзӯи эпоси мардуми гуногуни олам, монанди «Қиссаи Зигфриди бебок ва нибелунгони тавоно» (дар асоси эпоси асримиёнагии олмонӣ; 1996) ва «Гилгамеши диловар» (дар заминаи эпоси қадимии шумериву аккадиён; 1997) ба чоп расиданд, ки барои бачагони синни миёнаи мактабӣ пешбинӣ шудаанд.

В.М. Воскобойников барои мактабиёни хурдсол асари ҷолибу муфиди «Рӯзгори бачагони номдор»-ро таълифу мунташир сохтааст (1999), ки дар боби даврони бачагии афроди номӣ, монанди Искандари Макдунӣ, Александр Суворов, Исаак Нютон, Чарли Чаплин, Пётри Аввал ва дигарон қиссапардозӣ мекунанд. Маълум мешавад, ки на ҳамаи онон аз кӯдакӣ ҳамадон, аз рӯзи таваллудашон соҳиби истеъдоди фавқулодае будаанд; баръакс, онхоро, ҳатто, бачагони беҳунар, талабагони фориғбол меҳисобидаанд. Аммо хунару истеъдодашон оҳиста-оҳиста зухур ёфтааст. Муаллиф барои ин асараш сазовори Дипломи ифтихории Шӯрои байналхалқии китоби кӯдак (соли 2000) гардонида шудааст.

В.М. Воскобойников офаридгори бештар аз шаст китоб барои бачагон, зиндагиномаҳои таърихӣ барои кӯдакону калонсолон, Лауреати чандин Озмуни умумииттифоқиву умумирусиявии «Беҳтарин китоби кӯдак» буда, шарафманди дарёфти Дипломи ифтихории байналхалқии ба номи Ҳ.К. Андерсен, Ҷойизаи ба номи Самуил Маршак ва Ҷойизаи ба номи Александр Грин

гардидааст. Барои китоби «Ҳамааш хуб мешавад» (соли 2007) сазовори Дипломи ҳайати ҳакамони озмуни кӯдакони китобхон ва Ҷойизаи миллии адабиёти бачагон гардонида шудааст.

Эҷодиёти Валерий Михайлович на танҳо қиссаву хикоя, балки радиопйесаҳо, асарҳои илмии оммавӣ ва мақолаҳои адабиётшиносиро фаро мегирад. Бештар аз даҳ сол Иттиҳодияи нависандагони ҷавон – офарандагони адабиёти бачагонро роҳбарӣ карда, узви Шӯрои таҳририяи журнали машҳури «Детская литература» будааст. Аз соли 1987 сарвари бахши адабиёти кӯдакону наврасони Иттифоқи нависандагони Санкт-Петербургро бар уҳда дошта, аз соли 1998 узви Шӯрои китоби бачагони Русия мебошад. Ҳамчунин, узви ҳайати ҳакамони Ҷойизаи миллии адабиёти бачагони «Заветная мечта» (мавсими 2007-2008) будааст.

Ҳамин тариқ, В.М. Воскобойников аз машҳуру маҳбубтарин адибони соҳаи адабиёти кӯдакону наврасони рус шинохта шуда, камтар нависандаеро метавон мулоқӣ гардид, ки замону макон ва қаҳрамони офаридаҳояш ба ин дараҷа фароҳдомону густардаву гуногункиёфа бошанд.

Хушбахтона, Валерий Михайлович, дар баробари хуб омӯхтану дониستاني таъриху фарҳанги халқи рус ва мардумони дигари олам, аз таъриху фарҳанги мардуми мо ҳам вуқуфи тамом дорад, ки қиссаи мусаннади таърихӣ «Ҳаками бузург» (1972, 1980, 2011) ва қиссаҳои таърихӣ «Шарқи Кухан» (1998) гувоҳи онанд.

АСАРҲОИ МАЪРУФИ В.М. ВОСКОБОЙНИКОВ

1. Ман ба таътил меравам. Қиссаву ҳикояҳо. – Ленинград, «Детская литература», 1966.
2. Турнаҳои шахр (дар ҳамқаламии В. Арро). Қисса. – Ленинград, 1968.
3. Зӯртаринҳои ҳавлӣ. Қиссаву ҳикояҳо. – Ленинград, «Лениздат», 1969.
4. Тирамоҳи дигар. Қиссаҳо. – Ленинград, «Детская литература», 1969.
5. Дафтари муковасурх. Қисса. – Ленинград, «Детская литература», 1971, 1975.
6. Ҳақими бузург. Қиссаи таърихӣ дар бораи Ибни Сино. – Маскав, «Молодая гвардия», 1972, 1980, 2011.
7. Давом дорад. Қиссаҳо. – Ленинград, 1973.
8. Офтоби сари роҳ. Қисса. – Ленинград, 1973.
9. Вақте ки боз мактаб меравам. Қисса. – Ленинград, 1974.
10. Даъвати Артика. Қиссаи таърихӣ. – Маскав, «Молодая гвардия», 1975.
11. Сайругашти пагоҳирӯзӣ. Қисса. – Ленинград, «Детская литература», 1976. Дар Япония тарҷумаву чоп шудааст.
12. Субҳ бахайр, Чукотка! Қисса. Ленинград, 1977.
13. Василий Василевич. Қиссаи ҳуҷҷатӣ. Ленинград, 1978.
14. Кирилл ва Мефодий. Қиссаи таърихӣ. – Маскав, «Молодая гвардия», 1979.
15. Ҷазираи Бешамол. Қисса. – Ленинград, «Детская литература», 1981. Дар Япония се маротиба тарҷумаву чоп шудааст.
16. Зангӯлаҳои бомдодӣ. Романи таърихӣ. – Ленинград, «Детская литература», 1983, 1989. Дар Литва, Украина ва Тотористон ҳам тарҷумаву чоп шудааст.

17. Нухсад рӯзи часорат. Ҳикояҳо дар бораи муҳосираи Ленинград. – Маскав, «Малыш» 1984, 1985, 1986, 1969. Дар Украина ҳам тарҷумаву чоп шудааст (ба теъдоди 3 млн нусха).

18. Духтараку писараку саг. Қиссаҳо. – Ленинград, «Детская литература», 1988. Соли 1989 бо Дипломи ифтихории Озмуни умумииттифокии бехтарин китоби кӯдак мукофотонида шудааст.

19. Николай Муъчизакор, муқарраби Худо. Қиссаи таърихӣ. – Санкт-Петербург, «Лицей», 1993.

20. Князи Бузург Владимир, баробарапостоли муқаддас. Қиссаи таърихӣ. – Санкт-Петербург, «Лицей», 1994.

21. Баробарапостолони муқаддас – бародарон Кириллу Мефодий. Қиссаи таърихӣ. – Ленинград, «Лицей», 1994.

22. Қиссаи Зигфриди бебок ва нибелунгони тавоно. Романи ҳамосӣ. – Маскав, «Терра», 1996.

23. Гилгамеши диловар. Романи таърихӣ. – Маскав, «Терра», 1997. Дар рӯйхати журнали «Книжное обозрение» ба гурӯҳи «Бехтарини бехтаринҳо» ворид шудааст.

24. Рӯзгори бачагони номдор. Ҳикояҳо дар бораи бачагии афроди бузург. – Санкт-Петербург, «Образование-Культура», 1997, 1998, 1999. Дар Озмуни умумирусиявии «Арлиада – 1998» сазовори мукофот гардидааст. Ҳамчунин, шарафёби Дипломи ифтихории байналхалқии ба номи Ҳ.К. Андерсен гардонида шудааст.

25. Шарқи Куҳан. Қиссаҳои таърихӣ. – Санкт-Петербург, «Респекс», 1998.

26. Шамшери Довмонт. Романи таърихӣ. – Санкт-Петербург – Маскав, «Азбука-Терра», 1998.

27. Китоби қиссаҳои таърихӣ. Қиссаҳо дар бораи пешвоёни дини православӣ. – Санкт-Петербург, «Золотой век», 1999, 2003.

28. Библияи мусаввар барои қироати оилавӣ. Бо хидояти Патриархи Муқаддаси Маскав ва Саросари Рус Алексейи Дувум интишор ёфтааст. – Санкт-Петербург, «Золотой век», 2003. Дар Намоишгоҳи байналхалқии китоби «Форуми Нева» (2003) сазовори мукофоти олии гурдидааст.

29. Таърихномаи мусаввар барои бачагон. – Санкт-Петербург, «Золотой век», 2003 (якчанд тираж интишор ёфтааст).

30. Серафим Соровский. Қиссаи таърихӣ. – Маскав, «Росмэн», 2003.

31. Ҳафт муъҷизаи олам. Атласи мусаввар. – Маскав, «Оникс-21 век», 2005.

МУНДАРИҶА

Манзараҳои рӯзгори зӯфунуни нотақрор.....	3
Ҳақими бузург.....	13
Туфулийят ва балоғат	14
Ручӯи яқум.....	35
Ручӯи дувум.....	105
Рӯзгори Хоразм.....	109
Саргардонӣ.....	143
Ручӯи савум.....	153
Вазири Ҳамадон.....	173
Ручӯи чорум.....	183
Фарҷоми зиндагӣ.....	207
Мухтасар оид ба муаллифи асар.....	231
Асарҳои маъруфи В.М.Воскобойников.....	236

ВОСКОБОЙНИКОВ ВАЛЕРИЙ

ҲАКИМИ БУЗУРГ

AVICENNA

Тарҷумаи
Асрори Сомонӣ

Мухаррир
Мухаррири
техникӣ
Мусахҳех
Саҳифабанд

Шералӣ Умарзода
Робия Абдуллоева
Сирочиддин Хӯҷамқулов
Фирдавс Давлатбеков

Ба матбаа 26.03.2015 супурда шуд. Барои чопаш 02.04.2015
иҷозат дода шуд. Андоза 60x84 1/16 Коғазӣ офсет.
Чопи офсет. Ҷузъи чопӣ 15.0 Адади нашр 20 000 нусха.
Супориши № 71/2015.

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, Душанбе, кӯчаи Аҳмади Дониш, 50.
Тел: 222-14-66. Е-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар «Комбинати полиграфии ш. Душанбе»
бо супориши № 12 чоп шудааст.